

KURASJE

NR.21

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16/14
1172 Kbh. K.

Reformisme og arbejderbevægelse
Reformismen og venstrefløjen
Krisen og krisepolitikken

KÆRE ABONNENT

Dette nummer af Kurasje er det første i en ny abonnementsrække 21-24. Nummer 22 vil udkomme i oktober måned. Abonnementet omfatter mindst 500 sider.

Kurasje er stadig ramt af krisen og vi er derfor blevet nødt til at hæve prisen. Modsat tidligere praksis indfører vi en differentiering af abonnementsprisen, således at prisen bliver følgende:

Biblioteker	120 kr.
Støtteabonnement	120 kr.
Studerende o.lign.	100 kr.
Folk med fast arbejde	120 kr.

***Tegn abonnement,
skaf flere abonnenter,
brug Kurasje.***

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 21

Juni 1979

Redaktionen: Bjarne Anderson, Allan Andreassen, Flemming Bahner, Thomas Boje, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Peter Bundesen, Carl-Ivar Carlin, Bo Elling, Leif Hansen, Finn Hansson, Erling Havn, Mogens Holm, Torben Pilegaard Jensen, Søren Kerndrup, Tyge Kjær, Arne Kurdahl, Peder Lærke Nielsen, Susanne Possing, Lars Qvortrup, Finn Dam Rasmussen, Jens Henning Rasmussen, Peter Søndergaard og Olaf Winsløw.

Tidsskriftet behandler en lang række emner med det formål at bidrage til etableringen af en konkret formidlet kritik af det kapitalistiske system og det borgerlige samfund, samt til diskussionen af overgangsformer til det kommunistiske samfund. Vi opfordrer interesserede til at indsende *manuskripter* især vedrørende følgende emner: analyse af den kapitalistiske akkumulations- og reproduktionsproces og dens kriser; analyser af arbejderbevægelsens historie, fagforeningsanalyser, klasseanalyser, kritik af reformismen; analyse af staten i det kapitalistiske samfund; analyse af verdensmarkedets udvikling og af tendensen til dannelsen af en verdensmarkedskapital; analyse af overgangsformer og overgangssamfund.

Redaktionens adresse:

Kurasje, Krystalgade 16/14, DK-1172 København K

INDHOLD

Leder	2
Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen: Arbejderklassen og kapitalismen – om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikformulering i arbejderbevægelsen	5
Lars Quortrup: Reformismen og den danske venstrefløj	117
Allan Andreassen og Tyge Kjær: Krisen og venstrefløjens handlemuligheder	157

Leder

Som det fremgår af foregående side er Kurasjes redaktion blevet kraftigt udvidet fra og med starten på denne nye abonnementsrække. Med denne udvidelse er det vores håb både at kunne udvikle de interne diskussioner i redaktionen omkring udgivelsespolitik og tidsskriftets indhold og samtidig at kunne udvide det undersøgelsesfelt, som tidsskriftet hidtil har fokuseret på.

Den nye redaktion har kun delvis været ansvarlig for sammensætningen af dette nummer af tidsskriftet, som har været planlagt længe, men har istedet taget fat på nogle mere grundlæggende diskussioner dels af tematiseringen af de næste numre og dels af grundlaget for at udgive et marxistisk tidsskrift. Disse diskussioner er ikke afsluttet og derfor introducerer den nye redaktion sig heller ikke i dette nummer gennem en programatisk leder. Derimod vil vi i nr. 22, som udkommer i oktober forsøge at skitsere grundlaget for arbejdet med Kurasje. For ikke at skabe baggrund for rygter om kup el.lign. i disse fraktioneringstider kan vi meddele at *udgangspunktet* for disse overvejelser i den nye redaktion fortsat er de redaktionspolitiske ledere i nr. 11 og 12.

I den første artikel i dette nummer, *Arbejderbevægelse og kapitalisme*, undersøges betingelserne for reformismens ubrudte herredømme i den danske arbejderbevægelse. Det sker dels gennem en kritik af den mest dominerende tendens i venstrefløjens reformismeanalyse og -debat, den socialhistoriske, (repræsenteret ved f.eks. Karin Hansen og Lars Torpes bog Socialdemokratiet og krisen i trediveerne) og dels gennem et forsøg på en anden og mere forklaringskraftig bestemmelse af reformismen. Udgangspunktet er her en diskussion af fordrejningens, mystifikationens, overfladeformernes teoretiske status.

Er arbejderklassens reformistiske politik udtryk for en kapital sat fordrejet virkelighedsopfattelse, og hvilken forklaringskraft kan sådanne almene teoretiske formuleringer tillægges? Artiklen viser sammenhængen mellem den samfundsmæssige reproduktions former og arbejderbevægelsens politikforståelsesformer og samfundshorisont. I en tredje del af artiklen gennemarbejdes centrale problemer i den socialdemokratiske økonomi- og politikforståelse, som den har sat sig igennem historisk, især i den danske arbejderbevægelse i perioden 1910-45. Det vises, at de teoretiske uenigheder med »socialhistorikerne« omkring bestemmelsen af reformismen også slår igennem i tolkningen af arbejderbevægelsens konkret-historiske udvikling.

Artiklen lader nogle spørgsmål stå ubesvaret: Hvad er den samfundsmæssige og politiske baggrund for venstrefløjens kritisable analyser af reformismen og Socialdemokratiet? På hvilken måde indgår hele reformismedebatten som den har kørt i de sidste år i venstrefløjens politiske udvikling?

Disse spørgsmål forsøges besvaret i den næste artikel *Reformismen og den danske venstrefløj*. Dels fremdrager den nogle sammenhænge mellem venstrefløjens socialdemokratisme-bestemmelser, dens samfundsmæssige eksistensbetingelser i et udviklet kapitalistisk samfund med en dominerende reformistisk arbejderbevægelse og dens taktiske forsøg på at bryde denne reformistiske forbandelse. Og dels viser den, at de bestemmelser af og historiske eksempler på reformismens hegemoni, som den foregående artikel foretager, også er aktuelle og centrale i forhold til kritikken af den nuværende venstrefløjs kapitalisme-, kriseløsnings- og socialismeforståelse.

I den sidste artikel *Krisen og venstrefløjens handlemuligheder* genoptages diskussionen af den nuværende krise i den danske kapitalisme. Udgangspunktet er den kriseforståelse, som Arne Kurdahl fremlægger i sin artikel *Kriseudviklingen i Danmark* i Kurasje 18. Kritikken går især på de empiriske undersøgelser og den teoretiske forståelse af krisen, som udspringer heraf. Artiklen er derfor også en kritik af analysens politiske konsekvenser. I denne sammenhæng diskuteres forskellige sider af den nuværende krise og forskellige former for politisk mere relevante kriseanalyser.

Forekommer disse temaer og forsøgene på at indløse nogle af de problemer som ligger i den dig relevant – så forny dit abonnement, tegn et abonnement eller skaf os en ny abonnent.

Redaktionen

Nye bøger fra Kurasje

Finn Dam Rasmussen:

Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen

»Skal man gå ud fra, at arbejderne nu har fået det så godt i de vestlige kapitalistiske lande, at de ikke mere vil lave revolution – eller bliver behovet for arbejderklassens sociale emancipation stadigt større med kapitalismens historiske udvikling? For at kunne tage dette problem om revolutionens mulighed og nødvendighed op er det først og fremmest nødvendigt at finde ud af, hvad det egentlig er, arbejderklassen skal befri sig fra,... sin eksistens som kapitalens lønarbejder. Denne specifikke historiske form for menneskenes samfundsmæssige eksistens betegnes i det følgende som »arbejderens situation« og er emnet for denne bog.«

(fra indledningen)

176 sider; kr. 65,-

Socialpolitik og kapitalisme

En antologi om de sociale problemer, deres årsager og formål under kapitalismen samt om at analysere disse problemer marxitisk

I antologien:

- skriver *Böhle* og *Sauer* om intensivering af arbejdet og statslig socialpolitik,
- Kritiseres *Böhle* og *Sauer* af *Claus Offe*, der får svar på tiltale,
- Analyserer *Finn Dam Rasmussen* og *Peter Bundesen* de sociale problemers sammenhæng med kapitalismen,
- Kritiserer *Torben Pilegaard Jensen* den borgerlige social- og arbejdsmarkedspolitiske teori, og endelig
- Diskuterer *Svend Solvig* og *Peter Abrahamsen* marxistiske analyser af socialpolitik i Danmark.

156 sider kr. 60,-

Bøgerne kan ligesom Kurasjes andre bøger købes i bogcafeer og boglader, eller bestilles direkte hos Kurasje ved forudbetaling på giro: 7 16 60 44.

Arbejderklassen og kapitalismen

– om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikformulering i arbejderbevægelsen

Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen

INDLEDNING

Denne artikel handler om reformismens udviklingsbetingelser eller om kapitalisme og arbejderbevægelse. Vi vil forsøge at finde de samfundsmæssige rødder for det reformistiske hegemoni i den kapitalistiske verdens arbejderklasse. Et sådant projekt er ikke nyt. Det har siden den europæiske arbejderbevægelses start været en del af den til enhver tid eksisterende venstreoppositionens arbejde at afklare hvorfra den manglende opslutning stammede. Siden den russiske revolution er spørgsmålet blevet tilspidset i, hvorfor den fremskredne kapitalismes omvæltning udeblev? Forklaringsforsøgene har været mange – over Lenins arbejderaristokratiese, organisationssociologiske bureaukratiseringsteser til tredieverdens teorierne om de industrialiserede landes arbejderklasser som udbyttere.

De store strategidebatter i 2. internationale og SPD var baseret på forskellige opfattelser af reformismens rødder og deraf følgende forskellige opfattelser af reformismens rødder og deraf følgende forskellige opfattelser af arbejderbevægelsens strategi og politiske potentialer. Forsøgene på forklaring hang uløseligt sammen med forestillinger om betingelserne for et opgør med reformismen – over Lenins tese om tilførelse af den revolutionære teori udefra til arbejderklassen til venstrekommunistiske og anarkistiske om undertrykkelses og udbytningens egen pædagogik.

I gennem de seneste år har der på venstrefløjen igen været en debat om reformismen som indskriver sig pænt i denne teorihistoriske udvikling. Med udgangspunkt i det opgør som fandt sted i slutningen af tresserne overalt i Europa med de kommunistiske partiers teori og praksis begyndte diskussionerne om reformismen igen. Det endimensionale samfund, fagforsteningen, intelligensens og mellemlagens revolutionære rolle var temaer for den begyndende diskussion. I takt med forsøgene på at genlæse Marx for at gøre op med KP-traditionens forvrængning af den revolutionære teori om kapitalismen blev der arbejdet på at sammenkæde analysen af kapitalismens lov-mæssigheder med analysen af reformismen – det som senere blev kaldt den kapitalogiske »skole«.

Samtidig udvikledes på den danske venstrefløj en række politiske grupper som også med udgangspunkt i den universitære Marx-genlæsning forsøgte at gribe tilbage i arbejderbevægelsens historie og knytte an til tidligere diskussioner og positioner, som var blevet fejlet på historiens mødding af de sejrende fraktioner i den kommunistiske verdensbevægelse. I første række koncentreredes opgøret omkring DKP og Moskva-marxismen-leninismen i den nyeste variant: Stamokapteorien, men i takt med de politiske storme som f.eks. anti-statbevægelsen, Socialdemokratiets katastrofale tilbagegang og stabilisering i krisen og arbejderklassens manglende reaktion i kriseudviklingen blev SD efterhånden focuspunktet for reformismekritikken.

Behovet for handlingsanvisninger i denne situation steg og passede godt sammen med opgøret med den metodisk, videnskabsteoretisk orienterede herskende tendens inden for de marxistiske universitetskredse. Man kastede sig over studiet af arbejderbevægelsens historie:

»Utilstrækkeligheden i en forståelse af reformismen som blot og bar tilslørende ideologsystemer og som politisk/organisatorisk udtryk for en alment begrundet reformistisk bevidsthed i arbejderklassen viser sig åbenlyst i manglende forklaringsmuligheder overfor reformismens forskellige og historisk ændrede former.

Først den *historisk konkrete* formidling af reformismen ud fra den faktiske historiske produktionsmåde gør det muligt at forklare den/de reformistiske strategier – herunder deres forankring i arbejderklassen gennem en påvisning af den reformistiske politiks rationalitet og begrænsninger i forhold til arbejderklassens/massernes umiddelbare behov«. ¹

De teoretiske indsigter som var vundet i løbet af de seneste år kunne angiveligt kun give en svag ramme for forståelsen af den konkrete danske reformisme. Uanset, at der er meget stor uenighed mellem de folk som forkaster de almene teoretiske bestemmelser af reformismen og istedet kaster sig over den konkrete

1. Karin Hansen & Lars Torpe. Socialdemokratiet og krisen i 30'erne. Århus 1977, s. 11.

historie, så er der dog enighed på dette punkt. En af de skarpeste kritikere af forfatterne til ovenstående citat tilslutter sig da også deres standpunkt »at give den reformistiske strategi og politik en historisk konkret begrundelse i den faktiske produktionsmåde« og fremhæver det som »en af de vigtigste aktuelle opgaver for socialistiske historikere«. ²

Opsummerende siger han, at »det er vigtigt i højere grad end det sker hos Hansen og Torpe at fremhæve alle de mange gode konkrete grunde der er til reformismen«. ³

Trods en meget omfattende uenighed mellem deltagerne i debatten er der enighed mellem dem – omend den er udtalt – om så vigtige problemer i den marxistiske debat som forholdet mellem empiri og teori samt logik og historie. I Kontext⁴ er denne enighed blevet sammenfattet under betegnelsen »den socialhistoriske tendens«. Bortset fra enkelte undtagelser⁵ har denne tendens været enerådende i diskussionen – og har i løbet af de sidste år frembragt en imponerende materialesamling til belysning af arbejderbevægelsens historie.

Men det er karakteristisk, at debatdeltagerne er utrolig nøjsomme mht. til at bestemme deres undersøgelsesobjekt nærmere. Dvs. at både en teorihistorisk placering af reformismens udvikling set fra den marxske teoris standpunkt og en teoretisk bestemmelse af forholdet mellem reformisme og kapitalisme glimrer ved sit fravær. I stedet gøres betegnelsen »konkret historisk« og »faktisk produktionsmåde« osv. begrebsløst til genstand for undersøgelsen, og i den diffuse betegnelse »strategi« systematiseres og opsamles så resultaterne af den konkrete reformistiske politik og ændringerne i denne. Reformismekritikken tenderer dermed til at blive en kritik af politikken og må derfor også gå glip af forståelsen af den samfundsmæssige reproduktion af det reformistiske hegemoni i arbejderbevægelsen. I sin praktisk politiske funktion kommer de forskellige standpunkter derfor til at fungere som

2. Hans Erik Avlund Frandsen: »Den socialdemokratiske reformisme. En anmeldelse af Karin Hansen og Lars Torpe: »Socialdemokratiet og krisen« i: Historievidenskab nr. 13-14 s. 171.

3. Ibid. s. 172.

4. Dette sker i en artikel af John Mortensen, Birger Steen Nielsen og Niels Rasmussen, Affirmation eller emancipation. Om reformismediskussionen, det nye venstres politiske identitet og nødvendigheden af en marxistisk kritik, i: Kontekst, februar 1979.

5. Se Göran Serin: »Till förståelsen av socialdemokratiens och fackföreningsrörelsens politik« i: Tekla 3-4, Lund 1977, hvor en lang række af de samme kritikpunkter, som vi nedenfor tager op behandles, og Den Jyske Historiker nr. 2, 1975 – »Det tyske socialdemokrati«. De i forbindelse med den hjemlige reformismedebat centrale teoretiske pointer fra denne sidste artikel er sammendraget i Jørn Hansen, Ole Marquardt og Peter Sørensen: »Kapitalförståelse och reformism, Om reformismens teorihistoriska rötter« i: Tekla 3-4. Endelig bør også nævnes Ole Marquardts bog »Konjunkturførløb og klassebevidsthed« i: Den Jyske historiker nr. 1, 1974.

apologi og argumentationsreservoir for forskellige venstrefløjspositioner i forhold til Socialdemokratiet.

Den manglende teoretiske bestemmelse af reformismen betyder ikke at diskussionen mangler enkeltstående eller samlede formuleringer af at dette eller hint er reformisme. Dem er der mange af. Derimod mangler en bestemmelse af på den ene side de samfundsmæssige processer, som producerer og reproducerer den samfundsforståelse, der kaldes reformisme, og på den anden side denne samfundsforståelse – forståelse af forholdet mellem politik og økonomi – som indsigt i de samfundsmæssige processer. Dette er ikke en tilfældig mangel f.x. p.g.a. arbejdsdeling blandt diskussionsdeltagerne, men en nødvendig konsekvens af teoriløsheden.

Teoriløsheden bevirker, at bestemmelsen af strømningerne i arbejderbevægelsens udvikling bliver til klassifikationer på et definitorisk grundlag: f.eks. den og den person eller fraktion er reformist, fordi hun/den »baserer sin overgangsstrategi på en demokratisk udnyttelse af det bestående statsapparat via et parlamentsflertal«⁶ (H/T p. 15) eller fordi hun/den er »præget af forestillinger om gradvis indvoksen i socialismen ad fredelig vej og med parlamentet som afgørende instrument«⁷ eller er »præget af evolutionistisk tankegang (udviklingen anskuet som en evolution, en lige linie til socialisme) og vilje til kompromis med borgerligt parlamentariske grupper, selv omkring mindre sociale forbedringer på et kapitalistisk strukturgrundlag«⁸.

Sådanne definitoriske klassifikationer kan i bedste fald bruges som supplerende karakteristikkert, og debatten viser da også, at det manglende teoretiske grundlag muliggør, at det samme empiriske materiale kan bruges som belæg for klassifikationer i vidt forskellige grupper.⁹

Enhver klassifikation bliver på dette grundlag lige meningsfuld og kan belægges med metervis af empiriske data.

6. Hansen og Torpe: »Socialdemokratiet og krisen«, op.cit. s. 15.

7. Claus Bryld: »Det danske socialdemokrati og revisionismen bd. 2, Kbh. 1976, s. 136.

8. Ibid. s. 134.

9. For perioden op til 1. verdenskrig benyttes tilsyneladende forskelsløst betegnelserne »revolutionær eller klassisk reformisme«.

I perioden op til 30'erne er der den »begrænsede reformisme« eller »reformistisk klassesamarbejde«, mens trediverne både er den »folkelige«, den »kriseregulerende« eller den »parlamentariske reformisme«. Perioden efter 2. verdenskrig karakteriseres af den »venstrekeynesianske reformisme« eller en »statslig reformisme« og senest af en »ny (korporativ) reformisme«. Det gælder for alle disse klassifikationer, at de med Hansen og Torpes udtryk er »forskellige faser i den socialdemokratiske reformismestrategi«, (Socialdemokratiet og krisen op.cit. s. 11) d.v.s. at de trods forfatterens meget forskellige udgangspunkter (således er der meget få enigheder mellem Braskhøj m.fl. »Det danske klassesamfund 1920 til 1940« i: Den jyske historiker nr. 9, 1976 og Hansen og Torpe) udtrykker en fælles opfattelse af reformismens væsen som politisk valgt strategi.

Når vi trækker positionerne så skarpt op, er det fordi vi mener, at teori-løsheden og den antiteoretiske tilgang er symptomatisk for venstrefløjens diskussioner, hvor disse universitetsfolks vendes sig mod »universitetsmarxismen« er et voldsomt skridt bagud i forhold til allerede vundne positioner. Det, man taber, er den begrebslige, teoretiske indsigt i kapitalismen overhovedet, i klassebestemmelserne, i politikken og forholdet mellem politik og økonomi.

Det, man får i stedet, er diffuse klassifikationer, hvor klasse og klasse-alliance sættes synonymt med parlamentariske konstellationer, hvor strategibegrebet bliver synonymt med nærmest militærstrategiske overvejelser, og hvor politik på traditionel politologisk facon bliver et spørgsmål om at ville.

Den socialhistoriske tendens i reformismediskussionen er langt fra ensartet hverken i bidragenes analytiske tilgang eller i deres politiske konsekvensdragninger. Formålet med samlebetegnelsen har kun været at fremholde nogle almene fællestræk og samtidig karakterisere det herskende diskussionsmiljø, hvori også vores bidrag indgår. En mere præcis kritik af alle de forskellige positioner har ikke været mulig, og vi har derfor valgt at koncentrere os om et enkelt aspekt af den socialhistoriske tendens – den såkaldte faseteori. Dels fordi denne opfattelse eller elementer af den er meget udbredt, og dels fordi den mest åbent trækker præmisser og konsekvenserne op for hele den socialhistoriske tendens' ofte implicite teoretiske grundlag.

Hele udgangspunktet for artiklen var fra vores side egentlig et forsøg på at tage den strategidiskussion, som socialhistorikerne tager deres udgangspunkt i, alvorligt – altså lade dem definere udgangspunktet og gå ind i debatten på nogenlunde samme præmisser. Men hvad er så deres baggrund for at tage udgangspunkt i strategidebatten?

Det giver Finnemann, i sin artikel i SOPO 8, nok det klareste svar på. Reformismen er i dag ved vejs ende, fordi produktivkraftudviklingen efterhånden er nået op på et niveau, hvor den helt har mistet eller er ved at miste sine civilisatoriske muligheder. I den fase af kapitalismen, hvor produktivkraftudviklingen endnu besad civilisatoriske potenser, var reformismen et naturligt og rationelt valg for arbejderbevægelsen. I dag, hvor produktivkraftudviklingen har mistet sit civilisatoriske indhold, er der derimod behov for en ny strategi, der kan rive arbejderklassen ud af reformismen jerngreb.

Forklaringen på, at reformismen kunne holde arbejderklassen i et jerngreb, er, at det var et rationelt valg. Socialdemokratiets hegemoni kunne fastholdes, da dets politik egentlig altid kunne fremstå som rationel, fordi der foregik en løbende tilpasning af teori og strategi til kapitalismens forandrede reprodukti-

onsbetingelser, men til gengæld en forandring, som generelt i den socialhistoriske opfattelse er præget af et stadigt større teoretisk forfald, en politisk opportunistisme, visse elementer af klasseforræderi og en mere og mere omfattende integration af arbejderklassen i kapitalismen.

Det svar, som vi giver på det stillede spørgsmål i artiklen her, er, at reformismen endnu ikke er ved vejs ende, og begrundelsen for dette svar ligger i selve bestemmelsen af begrebet reformisme. Derfor er vi heller ikke i stand til at acceptere nødvendigheden af at lade den marxistiske debat tage sit udgangspunkt udelukkende i den historiske nødvendighed af at udvikle nye strategier for arbejderbevægelsen.

I artiklens 1. del viser vi, at postulatet om reformismens ophævelse som rationel strategi for arbejderklassen af socialhistorikerne bruges til at legitimere en teoriflugt og teorifjendskhed. Vi viser også, at konsekvenserne heraf bliver en socialhistorie, som kun med allerstørste besvær lader sig skelne fra traditionel politologisk socialvidenskab. Omkring begreber som magtvacuum, klassealliance, interessepræsentation m.fl. er der ingen egentlig forskel på socialhistorikerne og den traditionelle politologi. De er begge lige ateoretiske.

Over for den ateoretiske tilgang skal vi fremhæve, at det teoretiske arbejde fortsat er nødvendigt, ikke som et mål i sig selv, men for at kunne analysere og forstå virkeligheden som baggrund for at kunne agere målrettet i den samme virkelighed. Dette perspektiv ligger bag artiklens 2. del, der skal tilvejebringe de indholdsmæssige forudsætninger for en samfundsmæssig handle. Den er et forsøg på at bestemme reformismen som *begreb*, og ikke blot anvende det som en negativt ladet karakteristik af den socialdemokratiske forfaldsproces.

Startpunktet er, at reformisme kan bestemmes både ud fra en mere bevidsthedsteoretisk tilgang og ud fra en mere samfundsmæssig/politisk tilgang. Reformisme er dels en tankeform, og dels en bestemt »realpolitisk« strategisk.

Disse to afgrænsninger kan forbindes teoretisk og logisk omkring det felt i kapitalismeanalysen, som Marx udvikler omkring produktionsagenternes samfundsmæssige eksistens som reventilbesiddere. Det at være reventilbesiddere – altså eje et grundlag for opnåelse af indkomst, der sikrer ens fortsatte eksistens, hvad enten det er kapital, jord eller arbejde – er både en tankeform og en eksistensform. At være lønarbejder afgrænser både en tankeform og en eksistensform, ligeså det at være kapitalist. Det indebærer, at der med selve kapitalismens opståen og udvikling også udvikles bestemte materielle relationer (eksistensformer), som er fungerende, reale fordelingsformer i det borger-

lige samfund og en bestemt, struktureret forståelse af samfundets indretning (tankeformer) på et og samme plan – overfladeplanet. På denne baggrund betragtes reformismen som noget forskelligt fra arbejderbevidstheden, fordi den som *tankeform* udgør en samfundsmæssig forståelseshorizont, eller strukturel ramme indenfor hvilken den konkrete bevidsthed udvikles. Den må især opfattes som en forståelsesramme eller orienteringsramme, som på forhånd på grund af kapitalismens reproduktionslogik strukturerer klassernes og produktionsagenternes interesser på en ganske bestemt måde. Lidt pointeret kunne man sige, at reformisme i en vis forstand ikke udelukkende behøver at være knyttet til arbejderklassen, men til alle samfundets agenter som en samfundsmæssigt givet »naturlig« ramme.

På denne baggrund fremhæver vi, at den reformistiske arbejderbevægelses grundforståelse eller samfundsforståelse er formuleret på samme plan, som størstedelen af den borgerlige teori. Derfor kan den borgerlige teori overtages af arbejderbevægelsen uden problemer.

Indholdet i denne samfundsforståelse, som arbejderbevægelsen og den borgerlige teori er fælles om, er givet ud fra de sociale kræfters indbyrdes relationer, hvor de fremtræder som rene kildebesiddere og produktionsfaktorer. Her er der i fordelingen af den allerede skabte værdi tale om, at værdiens oprindelse i det levende arbejde ikke længere fremtræder som sådan og følgelig heller ikke kan ses som sådan. Til gengæld kan fordelingen fremstå som noget, der foregår på baggrund af naturgroede relationer i en principielt harmonisk relation mellem interesser, som her ikke er kontrære. Dette er i vores artikel også et væsentligt element i forklaringen på arbejderbevægelsens manglende radikalitet, snarere end den tilpasning og det teoretiske forfald, som socialhistorikerne opererer med. Der er således ikke tale om egentlige skift i reformismens samfunds- og socialismeteori. Analysen af reformismen kan følgelig heller ikke indskrænkes til at vise faser i reformismens udvikling.

På det borgerlige samfunds overflade fremstår og er de samfundsmæssige agenter gensidigt afhængige. Der er i den hertil hørende samfundsforståelse tale om, at kvalitative klasseinteresser transformeres til eller bliver blot kvantitative interesser. Hermed ligger muligheder for kompromis lige for. Så længe man blot skal fordele kvantitative størrelser, vil der kunne kompromises. Denne forvandling af kvalitative interesser – f.eks. om arbejde overhovedet skal være lønarbejde under kapitalens kommando – til kvantitative interesser om f.eks. lønnens størrelse overfor størrelsen af profitten er en allerede eksisterende samfundsmæssigt struktureret relation, længe før de reformistiske politikker kommer ind i analysen. Den er faktisk den samfundsmæssige basis eller livsbetingelse for reformismen.

Det er dermed ikke graden af radikalitet i arbejderbevægelsen, der afgør, om den er reformistisk eller revolutionær, men selve den kapitalistiske produktionsmåde og det kapitalistiske samfunds overfladeformer, der frembringer reformismen som en naturlig og adækvat samfundsforståelse og strategi, fordi den er i overensstemmelse med arbejderklassens fundamentale overlevelsesbetingelse – salget af arbejdskraften som vare.

Reformismen er som allerede nævnt derfor endnu ikke ved vejs ende. Den vil først bryde sammen, når den dobbelte eksistens- og tankeform ikke længere er fungibel i den kapitalistiske reproduktion. Reformismens krise bliver dermed især til et spørgsmål om krisen i det kapitalistiske reproduktionssystem. Eller sagt på en anden måde: en teori om politikken og bevidstheden må for at være materialistisk gå ud fra, at grundbetingelsen for fremvæksten af nye forståelsesrammer og -former er den måske kun spirende eksistens af andre reproduktionsmuligheder end de kapitalsatte. Når lønarbejderne har reproduktionsmuligheder, der ikke indebærer kapitalistisk lønarbejde, vil de samfundsmæssige forudsætninger være tilstede – forudsætninger, der indebærer, at den nu fremherskende reformisme kun vil kunne overleve som et levn, en ren idé eller ideologi.

Kampen om socialismen er derfor ikke primært et spørgsmål om en kamp mod den reformistiske linje i arbejderbevægelsen, som socialhistorikerne siger det, men især en kamp for at fremme opløsningen af den kapitalistiske reproduktionslogik.

I socialhistorikernes analysemåde er der ikke alene uløste problemer omkring metoden og de centrale begreber; problemerne ligger altså ikke alene i en ateoretisk tilgang. Der er også en del problemer omkring selve den socialhistorie, som de skriver. Det er tilsyneladende sådan, at deres udgangspunkt forhindrer dem i at se forløb, som ikke passer med deres generelle opfattelse af reformismens fasedelte udvikling og Socialdemokratiets udvikling. I artiklens 3. del viser vi detaljeret en række eksempler, hvor andre tolkninger ikke alene er mulige, men nok også langt mere plausible og konsistente. Hensigten er for os ikke at skrive en ny socialhistorie, men kun et illustrere, at andre tolkninger er mere konsistente. Enkelte af de eksempler, som vi trækker frem, er samtidig også illustrationer af nogle af de betragtninger, som formuleres i del 1 og 2, men de udgør ikke tyngden i del 3. Man skal derfor ikke søge en organisk forbindelse mellem den teoretiske anden del og den konkrete 3. del, men snarere læse del 3 i det anførte perspektiv, altså nærmest som et eksemplarisk udvalgt korrektivmateriale til socialhistorikerne konkrete historieskrivning.

I Del: FASETEORIEN

Faseteorien søger at sammenfatte de ændringer, som sker i Socialdemokratiets politik og ideologi fra bevægelsens start til idag under nogle løst skitserede betegnelser for de tyngdepunkter, som hver fase er karakteriseret af. I gruppens forskellige arbejder opereres der med forskellige betegnelser og med et forskelligt antal faser – 2 eller 3, hvor 30'erne enten bliver en selvstændig fase – den kriseregulerende eller folkelige reformisme – eller en overgangsperiode mellem den første klassiske eller revolutionære fase og den seneste, den venstrekeynesianske eller den statslige reformisme.

Faseteorien lægger stor vægt på at understrege at det er den samlede klassestruktur dvs. også borgerskabets opsplittelse, som skaber den balancesituation, hvor ingen fraktion af borgerskabet kan vinde hegemoni og hvor Socialdemokratiet kan manøvrere sin reformpolitik igennem. Overgangen mellem faserne kan skematisk siges at være Socialdemokratiets overgang fra oppositionsparti til regeringsdeltagelse og fra politisk defensiv forvaltning af det kapitalistiske apparat til en teknokratisk/planlæggende forvaltning.

Ændringerne i tyngdepunkterne i reformismen sker således gennem ændringer i klassestrukturen og det klassealliancesystem, som reformismen virker igennem. Det er imidlertid ikke nærmere udarbejdet, hvorledes disse ændringer formidles i sammenhæng med kapitalismens udvikling.

I et af de sidste arbejder fra gruppen lægges vægten derimod entydigt på ændringer i klassealliancesystemet, forstået som »de voksende parlamentariske indflydelsesmuligheder« og »den faktiske demokratisering« som førte til en »gradvis ændring af den socialdemokratiske reformpraksis.«¹⁰

Imellem de forskellige forfattere eksisterer en række nuancer og uenigheder, men der er samtidig kontinuitet og enighed i de *centrale pointer* jvf. således følgende to forklaringer på den strukturelle baggrund for 30'ernes krisepolitik:

»De konjunktur- og fordelingspolitiske indgrebsmuligheder bliver herhjemme taget i anvendelse i stort omfang som klasseallianceøkonomi i 30'erne. Herhjemme kommer det til at spille en særlig rolle, at det danske borgerskab er opspaltet i flere fraktioner, hvor ingen kan vinde det absolutte hegemoni... Derved eksisterer der et politisk-økonomisk balanceforhold i den samlede økonomi.«¹¹

10. Hansen og Torpe: »Vejen til Kanslergade« – Socialdemokratiets politik i 30'erne« i: Historievidenskab 13-14 s. 99.

11. Kristian Berg, Niels Ole Finnemann, Hans Jørgen Schanz og Lars Torpe: »Faser i den danske reformismes udvikling«, Efterskrift i Christoph Deutschmann: »Venstrekeynesianismen«, s. 187, Århus 1975.

»Overhovedet var klassestrukturen kendetegnet ved en relativ balance de forskellige klasser og fraktioner imellem... Væsentligt var her arbejderklassens såvel bevidsthedsmæssige som direkte reproduktionsmæssige tilknytning til småborgerskab og bønder, hvilket sammen med fraværet af et stærkt handledygtigt borgerskab – dels virkede hæmmende på udviklingen af klassefrontationer og dels gav mulighed for alliancer og samarbejde om indrømmelser til arbejderklassen...«¹²

Den mest klare formulering af denne forståelse af denne forståelse af reformismens udviklingsbetingelser giver Niels Ole Finnemann, som begrunder forskellen mellem 30'ernes og 60'ernes reformisme med at »der mellem disse to faser af reformismen består en forskel i det system af klassealliancer, hvori reformismen bevæger sig«.¹³ Det fremgår indirekte af ovenstående, at fase teorien ser Socialdemokratiet som repræsentant for arbejderklassen og at der eksisterer »en nok så fundamental overensstemmelse« mellem »Socialdemokratiet/det socialdemokratiske lederskab og arbejderklassen/arbejderbevægelsens store flertal«¹⁴ Mere entydigt og provokerende har Finnemann formuleret dette forhold således:

»... arbejderklassen (har) i det grundlæggende truffet et historisk rationelt valg ved at tilslutte sig reformismen. Ikke fordi reformismen i hver eneste konkret historisk situation har leveret det optimale svar på arbejderklassens problemer, heller ikke fordi reformismen skulle være uden omkostninger eller modsigelser, men fordi den i forhold til den danske kapitalismes konkrete virkelighed har kunnet repræsentere 'det mindste af de mulige ondt' og 'det største af de mulige goder'. At dette har været det ledende synspunkt i arbejderklassen kan næppe betvivles«.¹⁵

Sammentrængt ser fase teorien således Socialdemokratiet som repræsentant for arbejderklassen, som via sin passive og aktive opbakning sætter Socialdemokratiet i stand til med udgangspunkt i den særlige danske klassestruktur at indgå længere eller korterevarende klassekompromisser eller -alliancer. Med dette udgangspunkt må interessen i undersøgelsen af reformismen naturligt blive undersøgelsen af det konrethistoriske indhold af den socialdemokratiske classesamarbejds politik og dens rationaler, set i forhold til arbejderklassens produktionsvilkår, eller som Hansen og Torpe siger det:

»At give den reformistiske strategi og politik en historisk konkret begrundelse i den faktiske produktionsmåde, samt at begrunde dens rationalitet og begrænsning ud fra arbejderklassens faktiske samfundsmæssige placering og hermed sammenhængende behov«.¹⁶

12. Hansen og Torpe: »Vejen til Kanslergade« op.cit. p. 98.

13. Niels Ole Finnemann: »Reformismen ved vejs ende?« i: Sopo nr. 8, 1977, s. 22.

14. Hansen og Torpe: »Vejen til Kanslergade« op.cit. s. 97.

15. N. O. Finnemann, op.cit. s. 21.

16. Hansen og Torpe: Socialdemokratiet og krisen, op.cit.s. 11.

Denne meget klare programmerklæring er eksplicit vendt mod de forsøg på en teoretisk bestemmelse af reformismen, som hidtil er fremkommet. Den er ikke blot en afvisning af resultaterne af disse forsøg, men også en afvisning af det betimelige i overhovedet at inkludere sig på sådanne teoretiske overvejelser. I udgangspunktet (Efterskriftet) var det et forsøg på at komme igang med undersøgelsen – at gå på to ben – uden at det teoretiske forarbejde var gjort, men det har udviklet sig til en sådan teorifjendskhed, at gruppens medlemmer ikke blot i deres fremstilling af de forskellige teoretiske positioner karikerer disse til ukendelighed, men også selv forfalder til den mest platte empirisme og til anvendelse af sjuskede og uklare, centrale begreber. (Hvad dækker f.eks. de besnærende udtryk, »den faktiske produktionsmåde« og »faktiske samfundsmæssige placering«?)

Nu er det naturligvis ikke sådan at »den historisk konkrete begrundelse« i sig selv er istand til at fritage forfatterne fra at gøre sig overvejelser over forholdet mellem politik og økonomi i den danske kapitalisme. Selv de mest firkantede traditionelle historiske fremstillinger arbejder med – oftest implicite – forestillinger om sammenhængen mellem økonomiske og politiske begivenheder og handlinger. Hos fase-teoretikerne gøres en række implicite eller lidet udfoldede antagelser, som danner grundlaget for hele fremstillingen, men som aldrig diskuteres: antagelser om forholdet mellem klasse og organisation, mellem klasse og interesseartikulation, mellem politikforståelse/politisk handlen og politik som parti-/parlamentspolitik, mellem parlamentsalliancer og sociale bevægelser, mellem klassebevidsthed og samfundsbevidsthed.¹⁷

På den ene side har fase-teoriens ophavsmænd i deres forsøg på at rydde grunden for en ny og frugtbar diskussion af reformismen foretaget et opgør med »universitetsmarxismens« fixering på de almene teoretiske reformismebestemmelser og samtidig forsøgt at oparbejde en alternativ forskningsstrategi:

»Generelt vil vi argumentere for at den socialdemokratiske reformismes eksistens og dominans i arbejderbevægelsen afgørende må forklares dels historisk materielt ud fra arbejderklassens konkrete eksistens- og kampbetingelser i disses sammenhæng med de kapital- og klassestrukturelle forhold, og dels gennem de faktiske resultater set i relation til en forbedring af arbejderklassens levevilkår, som er opnået gennem den reformistiske strategi og politik...«¹⁸

På den anden side kommer de hermed uværgerligt til at foretage en rehabilitering af den socialhistoriske empiris forklaringsstatus og- evne, som betyder,

17. En række af de her nævnte forhold – som når de overhovedet reflekteres, ses som identiteter, hvorved kompleksiteten i forholdene jo forsvinder – behandles i den nævnte artikel af John Mortensen m.fl. (note 4)

18. Hansen og Torpe: »Vejen til Kanslergade«, op.cit. s. 96.

at de sidste 10 års kritik og debat omkring den borgerlige videnskab, bliver en by i Sibirien for dem. For overhovedet at få de konkrethistoriske detaljer til at hænge sammen, må de på god borgerlig vis antage en identitet mellem væsen og fremtrædelse, en parallelitet mellem politiske og økonomiske interesser og endelig indføre en historiefilosofisk metafysik til at forklare det som bliver tilovers: De samfundsmæssige klasser forsynes med evnen til »historisk rationel« kalkulation, til som samfundsmæssige væsener på ethvert tidspunkt at veje fordele og ulemper ved en bestemt politik/strategi. Den borgerlige økonomis metafysiske homo oeconomicus, som er nødvendig for at få teoristumperne til at hænge sammen, indføres her i forstørret udgave, et samfundsmæssigt monster, hvis konstitutionsbetingelser man iøvrigt i bedste eventyrtradition lader læseren i uvidenhed om.

Den afgørende antagelse i fase-teorien er, at Socialdemokratiet organiserer arbejderklassen som handlende samfundsmæssigt subjekt, og at Socialdemokratiets styrke og vitalitet består i at det formulerer ideer, som svarer til arbejderklassens umiddelbare interesser.¹⁹

Selvom man forsøger at læse »fase-teorien« positivt, d.v.s. undlader at hæfte sig ved dens slatte klassebegreb, som ikke kan indfange forholdet mellem klassens konstitutionsproces som en del af kapitalismen og dens konstitution som klasse med interesser udover kapitalismen, så springer en afgørende mangel i øjnene. Hvad er forholdet mellem klassemedlemmernes umiddelbart oplevede interesser, deres sammenfatning i politiske-økonomiske interesser og disses artikulation. Eller sagt på en anden måde: Socialdemokratiet organiserer ikke en hvilken som helst arbejderklasse, men en arbejderklasse, som er en del af kapitalforholdet, og hvis interesser forlods er struktureret på en bestemt måde. Der mangler totalt overvejelser over denne interessetransformationsproces og de samfundsmæssige rammer, hvori den forløber. Når de samfundssatte rammer for interesseformuleringen ikke bestemmes, må sammenholdskraften i arbejderbevægelsen blive Socialdemokratiets politikformulering som forstår at tilpasse sig skiftende situationer og udstikke nye strategier, hvor de gamle slipper op.

Det konstateres at Socialdemokratiet er lydighørt overfor arbejderklassens krav og at partiet imødekommer dem og artikulerer dem – men der siges intetsteds noget om hvordan og hvorfor.

I den direkte og indirekte polemik mod tidligere reformismeanalyser bliver forholdet mellem lønarbejdernes behov og Socialdemokratiets politik, set ud

19. Dette sidste siges mest klart af N. O. Finnemann i »Reformismen ved vejs ende«, op.cit. s. 21 spalte 2, men fremhæves også af Hansen og Torpe: »Socialdemokratiet og krisen« op.cit. s. 10 og i K. Berg m.fl. Efterskrift til Deutschmann op.cit. s. 180.

fra facits standpunkt: at der har været opslutning om Socialdemokratiet, til en identitet mellem behov og politik, en identitet der forårsages af Socialdemokratiets strategi- og politikudformning:

»Væsentligt er det imidlertid at den reformistiske strategi og politik har formået at imødekomme arbejderklassens/massernes behov på en tilsyneladende adækvat måde«.²⁰

I forsøget på at komme udenom det bevidstløse standpunkt at Socialdemokratiet kun formulerer lønarbejdernes behov, når det er tvunget til det af klassekampens radikalisering, kommer fase-teoretikerne til at formulere sig udenom, at identitetens grundlag er en bestemt samfundsmæssig behovs-strukturering og politikforståelse, at behovenes artikulation m.h.t. både form og indhold er strukturelt bestemt. Når Finnemann derfor – på linie med grup-pens øvrige medlemmer dels skelner mellem reformismefortolkninger, der finder en grundlæggende uoverensstemmelse mellem arbejderklasse og So-cialdemokratiet, og en grundlæggende overensstemmelse »men desværre på et rent borgerligt grundlag« – og dels sammenfatter begge disse i at mene, at »reformismen i arbejderklassen er en »fejltagelse« fra det reformistiske arbejderflertals side«²¹, så begår han selv den fejltagelse at overse, at begge standpunkter kan være rigtige, og at ingen af dem er rigtige hver for sig, ligesom hans sammenfatning er en simpel addering af to ekstremer, som går forbi den rationelle kerne i begge.

Set i forhold til disse standpunkter bliver det ikke overraskende, at fase-teorien også direkte og indirekte opererer med, at det er socialdemokratiet, som integrerer arbejderklassen i det kapitalistiske samfund. Dette formuleres mest tydeligt hos Torben Hviid Nielsen, som i en tolkning af fase-teorien understreger, at skiftet i Socialdemokratiets og borgerskabets politiske strategi bliver den afgørende faktor i den stabile danske kapitalistiske ud-vikling:

»Overgangen fra den første til den anden fase i reformismen sker med partiets overgang fra en status som oppositionsparti udenfor det kapitalistiske system til regeringsdeltagelse og rege-ringsdannelse og dermed rollen som ansvarlig forvalter af det kapitalistiske system. Det er et afgørende skift i politisk strategi fra de dominerende dele af både borgerskabet og arbejderklas-sen (repræsenteret af Socialdemokratiet): skiftet til at satse på et *reformistisk classesamarbejde*. Borgerskabet måtte – under indtryk af dets egen politiske svaghed og økonomiske elendighed og den reformistiske arbejderbevægelses styrke – skifte fra primært konfrontation til primært integration; fra kamp og forbud til kamp og koncensus; fra *laissezfaire* økonomien til en offen-siv konjunktur- og planøkonomi.

20. Hansen og Torpe: »Vejen til Kanslergade«, op.cit. s. 96-97.

21. N. O. Finnemann: »Reformismen ved vejs ende?« op.cit. s. 21.

Socialdemokratiene og de socialdemokratiske fagbevægelsers inddragelse i denne forvaltning – ikke nødvendigvis som regeringsansvarlige, men som medforvaltende – var en afgørende forudsætning for dette klassesamarbejdes etablering. Kun Socialdemokratiets accept heraf og periodiske regeringsdeltagelse kunne samtidig sikre massernes loyalitet overfor det stadigvæk kapitalistiske system og de økonomiske reformer, der var nødvendige for at sikre kapitalakkumuleringen.²²

Det er den vellykkede socialdemokratiske strategilægning og -ændring, der udgør den afgørende dynamik i lønarbejdernes stigende integration i kapitalismen – og derfor handler også fase-teoretikernes arbejder kun om denne strategilægningens interne rationale. Hver fase repræsenterer et nyt integrationskridt. Men for så vidt den afgørende samfundsmæssigt dynamiske integrative kraft er den fungerende akkumulation – og socialdemokratiets politikker er bestemt af den men ikke dermed uden selvstændig integrativ karakter – så er det også akkumuleringen, der sætter grænserne for denne integration og ikke ændringer i socialdemokratiets politik og strategi. Det drejer sig ikke kun om den almene fløve om økonomiens i sidste instans bestemmende karakter, men om at den kapitalistiske produktionsproces i sig rummer integrative momenter, som konstituerer de former, hvori behov artikuleres og politik formuleres, former, der i sig selv er integrative, og som fungerer uafhængigt af om et socialdemokrati er ved magten og kan sætte sin strategi igennem som adækvat behovsimødekommende politik, men som netop ikke kan fungere uden at Socialdemokratiet og fagbevægelsen eksisterer og kæmper for, artikulerer behovene. Først når reproduktionen af disse former og den indholdsmæssige udfyldning af behovene (den materielle reproduktion) slås i stykker ved at selve den kapitalistiske reproduktion går i stå, hører denne kapitalistiske og socialdemokrati-uafhængige integration op.

Hos både Hviid og Finnemann og i Efterskriftet er det Socialdemokratiet der i bogstaveligste forstand har skabt den kapitalistiske udvikling: »Det er således... lykkedes for Socialdemokratiet at gennemføre en dybtgående omformning af samfundet gennem den venstrekeynesianske strategi...«²³

Politik- og strategiformuleringerne i Socialdemokratiet – ses som udtryk for en rationel erkendelse af de væsentlige kapitalistiske bevægelseslove, som muliggør, at man sætter ind med en strategiformulering før dennes samfundsmæssige mulighedsbetingelser er dukket op (venstrekeynesianisme). Socialde-

22. T. H. Nielsen: »Socialdemokratiet efter velfærdssocialdemokratismen« i: Politiske Arbejdssteker nr. 11-12, 1977, s. 9f. THN repræsenterer i denne forbindelse et særstandpunkt, idet han tillægger borgerskabets strategilægning større betydning end de øvrige behandlede forfattere.

23. Berg m.fl. Efterskrift til Deutschmann, op.cit. s. 208.

mokratiet tildeles evner til en klasse- og klassefraktionstænkning, der ikke blot ligger uden for dets muligheder, men også forudsætter disse fraktioners artikulation af deres behov og interesser og at fraktionerne er i stand til at dechiffere deres sande objektive interesser (ellers bryder forestillingen om Socialdemokratiets klassekompromisser og »system af klassealliancer« som kapitalrationel politisk strategi jo sammen).

Dynamikken og vitaliteten i kapitalismen er blevet til reformismens integrationsevne og statspolitikens succes som langsigtet politikplanlægning eller strategi. Derfor kan faserne i kapitalismens arbejderbevægelse fixeres til faser i strategiidviklingen. Samtidig muliggør identiteten mellem Socialdemokratiet og reformismen i arbejderbevægelsen at studere reformismens reproduktion som et partianliggende og dens reproduktionsbetingelser som primært et spørgsmål om den socialdemokratiske politiks succes.

Gennem et system af klassealliancer og en økonomisk politik der sikrede arbejderne mod voldsomme tilbageslag og langsigtet sikrede en stigende realløn har Socialdemokratiet dels opretholdt sit hegemoni og samtidig »omformet« samfundet i en stadig balancegang mellem de forskellige fraktioner i borgerskabet. Socialdemokratiet har integreret arbejderklassen gennem de indrømmelser, denne strategi har kunnet kaste af sig. Arbejderklassen har givet sin frihed – sin ikke-integreret, som er karakteristisk for den revolutionære reformismes fase, hvor arbejderklassen er »udenfor det kapitalistiske system«²⁴ – som modydelse for opfyldelsen af sine materielle interesser. Det er det historisk rationelle valg.

Det er selve udgangspunktet der er forkert i denne opfattelse:

»Grundlæggende er det jo sådan, at lønarbejde og kapital konstituerer kapitalforholdet og dermed er de begge underkastet dets specifikke lovmæssigheder. For lønarbejde og kapital er der altså tale om en fælles kvalitativ basis. Konflikter kan derfor få integrative virkninger, fordi de indenfor visse rammer forudsætter fælles interesser og derfor også altid indeholder muligheden for kompromisset. I kampene kan kapitalforholdets kvalitative basis ikke altid stilles på dagsordenen. Ofte vil det dreje sig om uenigheder om kvantiteter – om lønstørrelsen, arbejdstidens længde, ferietid osv. Var muligheden for kompromis helt udelukket, så måtte hver konflikt føre til ... revolutionering af samfundet... Ud fra denne grundlæggende kendsgerning, som er skabt af samfundets struktur, følger også nødvendigheden af at være eller blive konfliktberedt i dobbelt henseende: i form af en stille spørgsmål ved de samfundsmæssige grundstrukturer og i form af en udvikling af kompromisduelige organisationer som fagforeninger og partier... Arbejderklassens organisationer, hvadenten det er fagforeninger eller partier, kan ikke unddrage sig fuldkommen fra tendensen til dannelse af institutioner, der skal kanalisere samfundsmæssige konflikter... Organisationerne er således ikke kun rettet mod *kapitalen* med det formål at ødelægge den samfundsmæssige reproduktion, men er også organisationer for *arbejderklassens interessevaretagelse* med det formål at forbedre arbejderklassens livsbetingelser også under

24. T. H. Nielsen: »Socialdemokratiet efter ...« op.cit. s. 9f.

de kapitalistiske forhold. Ud af arbejderorganisationernes dobbelte formål springer også deres strukturelle egnethed til, som retligt definerede institutioner, at blive inddraget i den retsstatslige regulerings netværk«. ²⁵

Den strukturelt satte dobbelthed i forholdet mellem lønarbejde og kapital: integration og ødelæggelse, gør forestillingen om det rationelle valg absurd. Men selvom vi tolker faseteorien så positivt som muligt: at den altså forsøger at analysere arbejderklassens konkret-historiske integrationsbevægelse, hvor den historiske tendens artikuleres af Socialdemokratiet, så tårner problemerne sig op. Et afgørende problem ligger i interesse- kompromis- eller alliancebegrebet.

Grundlaget for forståelsen af integrationsbevægelsen som båret igennem af et system af (skiftende) klassealliancer er jo nødvendigvis, at de interesser, der skal kompromises imellem, og som dermed danner basis for klassealliancen, faktisk fremtræder som klasseinteresser, og dermed varetages – i det mindste delvis – i alliance politikken. Men netop i en sådan forståelse går dobbeltheden i interessebegrebet, og dermed det modsigelsesfyldte i integrationsbevægelsen, tabt.

Denne dobbelthed betyder nemlig, at de interesser, der varetages i alliancepolitikken på den ene side er struktureret af selve kapitalforholdet, men samtidig fremtræder på det kapitalistiske samfunds udviklede overflade som netop kun *kvantitativt* forskellige, modstående interesser, der er *kvalitativt* ens. Det er overhovedet dette forhold, der muliggør kompromisset. Og det er i denne form, at arbejderklassens interesser artikuleres af Socialdemokratiet og fagbevægelsen indenfor det borgerlige samfunds rammer. Dette betyder naturligvis ikke, at det ikke er arbejderinteresser, der artikuleres, men det betyder, at det netop ikke er klassen som bevidst om sig selv, der artikulerer sine interesser.

Det er disse interessers kvantitative forskellighed og partikularitet der muliggør rationaliteten i forestillingen om »folket«, om den gyldne middelvej, om det pluralistiske demokrati, om statens mæglerrolle mellem modstridende, men kompromisafhængige interesseorganisationer. Når Socialdemokratiet »repræsenterer« arbejderklassen og et eller flere borgerlige partier »repræsenterer« borgerskabet eller nogle af dets fraktioner, er der i denne repræsentation tale om en dobbelt indskrænkning af begrebet interesse: dels repræsenteres arbejderklassens interesser som en del af kapitalforholdet, således at selve artikulationen og opfyldelsen af interessekravene er en del af dette forholds reproduktion, og dels artikuleres og repræsenteres disse interesser i fordrejet form.

25. E. Altvater: »Staat und gesellschaftliche Reproduktion« i: Volkhard Brandes m.fl. (Hrsg) Handbuch 5, Staat, s. 111f. Frankfurt a.M. 1977.

Integrationsbevægelsen er således ikke bestemt af klassealliancer mellem Socialdemokratiet og forskellige borgerlige partier, men er netop et resultat af den specifikke måde på hvilken arbejderklassens interesser fremtræder, artikuleres og repræsenteres indenfor det borgerlige samfunds politiske system.

Det er disse strukturelt satte udviklingsbetingelser for det politiske system, der gør det meningsløst at arbejde med en forestilling om at den socialdemokratiske politik baserer sig på et system af skiftende klassealliancer.

Og mens arbejderklassen tilsyneladende har fundet sin repræsentation i Socialdemokratiet, står det langt værre til med borgerskabet. I og med at de radikale og Venstre artikulere småborgerskabets hhv. bøndernes interesser, og at disse partier er de eneste Socialdemokratiet indgår længerevarende økonomiskpolitiske aftaler med, har det stærkt fraktionsopdelte borgerskab tilsyneladende ingen artikulationsmuligheder i det klassealliancesystem, hvor det først udgør den fundamentale, »men ikke mest profilerede classesamarbejdspartner« (i 30'erne) og senere den direkte samarbejdspartner.²⁶

I forsøget på at skrive en materielt funderet historie har man – stillet overfor problemet med at udvikle begreber som kunne sammenfatte de samfundsmæssige bevægelser – præget begrebet klassealliance, som angiveligt udtrykker forskellen til den borgerlige historieskrivnings parlamentsfiksering, men som indholdsmæssigt ikke bringer fase-teorien længere end til at beskrive de forskellige parlamentskoalitioner, som Socialdemokratiet (primært som regeringsparti) har været nødt til at indgå.

26. N. O. Finnemann: »Reformismen ved vejs ende?« op.cit. s. 22. Hele sammenhængen hvori det citerede står lyder: »Fundamentet i den folkelige reformismes klassealliancesystem er således forholdet til borgerskabet. Men det betyder ikke, at borgerskabet udgør den mest profilerede classesamarbejdspartner, eller at der indgås langsigtet politisk-strategisk classesamarbejde mellem borgerskab og arbejderklasse. Tværtimod er det karakteristisk for 1930'erne, at det mest profilerede classesamarbejde gennemføres sammen med omfattende dele af småborgerskabet«. Den rationelle kerne i denne forvirring er, at grundlaget for reformismen er det borgerlige samfund og at dette samfunds konkrete historiske udvikling muliggør samarbejdet med borgerskabet. Og al forvirringen opstår ved NOFs fiksering på de samfundsmæssige klasseforhold som politologiske størrelser, dvs. enheder der uformidlet formulerer og artikulere deres interesser. Da socialdemokratiet faktisk ikke samarbejder med borgerskabets politiske parti indskydes et af politologiens yndlingsredskaber: en ny teknisk term til at gruppere virkelighedens mangfoldigheder i, som samtidig muliggør opretholdelsen af den hidtidige terminologi, classesamarbejde, nemlig det *profilerede* classesamarbejde.

Alt kan forklares ved denne begrebsløse jongleren med ord.

Klassealliancebegrebet og de dermed sammenhørende forestillinger om strategier og manøvrer mellem fraktioner i borgerskabet (høj- og lavproduktiv-, eksport- og hjemmemarkedsindustri) er i bedste fald et tomt begreb, og opfylder dermed ikke formålet om »at kunne bidrage til den kollektive afklaringsproces på venstrefløj«,²⁷ i værste fald er det direkte vildledende for denne kollektive afklaring, fordi det i sine gevanter af konkrethistorisk detailrigdom virker legitimerende og fremmende på den hovedkulse flugt væk fra de sidste 10 års indsigter i den marxske videnskab.

Dette forhold skærpes yderligere af, at klassealliancebegrebet er knyttet uløseligt til faseteoriens strategibegreb. Ændringerne i de strategiske forestillinger drives frem af »konkrete historiske konflikter«, men selve den indholdsmæssige udvikling i strategien baserer sig på metafysiske størrelser, manglende indsigter og uklarheder. De konkret historiske konflikters bundethed i den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces forsvinder, og dermed forsvinder også dobbeltheden, eller om man vil dialektikken, i forholdet mellem lønarbejde og kapital, mellem arbejderklassens integration og det borgerlige samfunds ødelæggelse, mellem materiel reproduktion og socialistisk strategi; det hele bliver til slet idéhistorie:

»Der ligger således væsentlige konkrete historiske konflikter til grund for reformismens forvandling fra at være politisk strategi for konsolidering af arbejderklassen i de kapitalistiske samfund til at være strategi for konsolidering af de kapitalistiske samfund. Men disse historiske konflikter, der fuldstændigt ændrede de politiske betingelser, kunne bearbejdes indenfor de socialdemokratier, der ikke løb ind i direkte politisk udslettelse, fordi der i den reformistiske teori og strategi på forhånd var indbygget en uklarhed i sammenkædningen af de demokratiske og socialistiske elementer i politikken.«²⁸

Det er muligt at en ren idéhistorisk tilgang ville kunne vise, at der er tale om et politisk-strategisk forfald i Socialdemokratiet, men denne forklaring går udenom det interessante, nemlig hvad der er dynamikken i denne udvikling. Svaret har som nævnt været det rationelle valg: arbejderklassen har satset på materielle forbedringer og dermed nødvendiggjort en tillempning af ideologien og strategien og således muliggjort skiftende klassealliancer.

Men det rationelle valg er som metafysisk begreb blot den yderste konsekvens af en teoretisk position, som ser lønarbejde og kapital alene som et ydre

27. Hansen og Torpe: Socialdemokratiet og krisen, op.cit.s. 7. Et ekstremt eksempel på denne kapitalfraktionsopdeling og tildelingen af politiske og økonomiske artikulerede interesser til fraktionerne findes i N. Arnfred og K. Nielsen: »Kapitalfraktioner, strukturproblemer og økonomisk politik«, i Krise i Danmark 2, Socialistiske Økonomers Skriftserie, Roskilde 1975.

28. Berg m.fl. Efterskriftet op.cit. s. 185.

modsatningsforhold, et forhold, hvor de samfundsmæssige modsætninger og konflikter drives frem af arbejderklassens ageren, hvor arbejderklassen kan lade sig betale eller lade være, hvor integrationen eller forfaldet sker ved strategiændring eller rationelle valg.²⁹

Den indre modsigelsesfuldhed i kapitalforholdet reflekteres kun som et økonomisk krisepotentiale og ikke som et samfundsmæssigt forhold. På samme ensidige måde forstås som nævnt interessebegrebet. De reformistiske krav som arbejderne får igennem, vælger, ses som ensidige modsætninger til socialistiske, revolutionære krav, som altså er valgt fra, og de karakteriseres, polemisk vendt mod »fordrejningstesens«, som genuine klasseinteresser, omend reformistiske sådanne. Polemikken forhindrer forfatterne i at se, at gennem forfølgelsen af de fordrejede interesser forfølges både genuine klasseinteresser (arbejderklassens reproduktion) og samtidig gennemsættes kapitalforholdet i dets modsigelsesfyldte udvikling. Gennemsættelsen af arbejderklassens reproduktionsinteresser som folketingspolitik eller som lønkamp rummer altid denne dobbelthed. De former, hvori dette sker, er ikke skabt af strategier og strategiændringer, men må altid ske ved kompromisdannelse eller »alliancepolitik«. Arbejderklassens interesser og deres artikulation er strukturelt »klassealliancepolitik« for så vidt klassens reproduktion er knyttet til kapitalforholdets reproduktion. Klassealliancebegrebet er således et vildledende begreb, som skjuler det, det skulle begrebsliggøre: at den herskende politik og økonomiforståelse, som grundlæggende bestemmes af den kapitalistiske overflades fordrejede fremtrædelser for bestemte strukturerende bevægelser i den kapitalistiske produktionsmåde, muliggør en reproduktion af selve det samfundsmæssige grundlag, på hvilket klasserne forfølger deres særinteresser. Og yderligere at denne forfølgelse af særinteresserne i det politiske system fremtræder i former, der letter og muliggør en permanent kompromisdannelse, en permanent »alliancepolitik« *uden alliancer*, men sat igennem af denne politik- og økonomiforståelses forudgribende støtte til de til enhver tid værende akkumulationsbetingelser.

Vi argumenterer hermed ikke for, at det politiske system ikke har sine egne specifikke bevægelseslove – at den socialdemokratiske politik og reformismens teoretiske og ideologiske udvikling blot er en genspejling af de akkumulationssatte bevægelser – men for, at det politiske systems grænser og specifikke bevægelseslove er sat af, reproduceres af og ændres af kapitalforholdets reproduktionsbetingelser. Enhver forkortning af forholdet mel-

29. Således hedder det meget karakteristisk om storkonflikten i 1956 i Berg m.fl. Efterskrift s. 207: »Med overenskomstkampene i 1956 var det blevet klart, at arbejderklassen *ikke ville lade sig integrere* uden væsentligt større indrømmelser ...«

lem økonomi og politik til at være en konkret historisk fremstilling af arbejderklassens »faktiske« leveforhold under en »faktisk« produktionsmåde vil, bortset fra visse måske præcise øjebliksbilleder af arbejderklassens situation, gå glip af det centrale: at forståelsen af udviklingsbetingelserne for kapitalismens vitalitet, dvs. dens evne til at reproducere sig i stadig større målestok er uomgængelig i forsøget på at bestemme formerne for arbejderklassens integration i det borgerlige samfund, og dermed såvel for reformismeanalysen som for strategidebatten.

Det grundlæggende udgangspunkt må således tages i kritikken af den politiske økonomis bestemmelser af kapitalismens almene sammenhænge, og for reformismen specifikt i sammenhængen mellem de samfundsmæssige relationers reproduktion og deres sociale og politiske formidling på det borgerlige samfunds overflade.

II Del: REVENUERNE OG DERES KILDER

1. Fordrejningstesens

I en række skarpt formulerede udfald tager de fleste socialhistorisk inspirerede forfattere afstand fra den såkaldte »fordrejningstese«.³⁰

»Fordrejningstesens søger at forklare reformismen som bevidsthedsmæssigt fænomen ud fra alment begrundede dvs. af den almene kapitalanalyse udledte, fordrejnings- og bevidsthedsformer – såsom ligheds- og frihedsforestillinger udspringende af cirkulationssfæren og/eller »socialpartnerbevidsthed« knyttet til reneformerne – herunder lønformen. Den socialdemokratiske reformisme bestemmes i forlængelse heraf som politisk, organisatorisk udtryk for en sådan alment begrundet reformistisk bevidsthed.

Sådanne almene – på almene fordrejnings/bevidsthedsformer baserede – reformismeforklaringer indebærer en abstrakt sondring mellem på den ene side arbejderklassens »objektive«, sande og revolutionære interesser og på den anden side arbejderklassens umiddelbare eller tilsyneladende, men falske interesser. En sondring eller dikotomi hvis såvel realanalytiske som politiske anvendelighed i bedste fald er yderst beskedne – i værste fald totalt vildledende i forhold til en forståelse af arbejderklassens faktiske – historisk reelt betingede interesser ... Reformismen bliver reduceret til et ideologisystem hvis begrundelse og »rationalitet« lokaliseres i den rene tilsløring af det kapitalistiske udbytningsforhold og af arbejderklassens objektive revolutionære

30. Som eksempler herpå se Hansen og Torpe, »Vejen til Kanslergade« op.cit. s. 90 og Hans Erik Avlund Frandsen, »Den socialdemokratiske reformisme« op.cit. p. 170 f. Disse forfattere er på trods af denne enige afvisning indbyrdes meget uenige og Avlund Frandsen står som nævnt som en af Hansen og Torpes skarpeste kritikere.

nære interesse i dette udbytningsforholds afskaffelse... Utilstrækkeligheden i en forståelse af reformismen som blot og bar tilslørende ideologisystemer og som politisk/organisatorisk udtryk for en alment begrundet reformistisk bevidsthed i arbejderklassen viser sig åbenlyst i manglende forklaringsmuligheder overfor reformismens forskellige og historisk ændrede former.«³¹

I en senere artikel hævdes det, at

»når der ikke er megen grund til at hæfte sig ved denne forståelse af reformisme problematikken (fordrejningstesen), hænger det sammen med at den repræsenterer en nu stort set forladt position, som var meget i vælten indenfor den »universitære« del af venstrefløjen i forbindelse med den kapitalanalytiske rekonstruktionsbølge og de dertil knyttede forhåbninger om ud fra det almene kapitalbegreb at kunne logisk bestemme en ikke nærmere afgrænset del af den historiske virkeligheds komplekse og »urene« fænomener«³²

Denne afdøde »fordrejningstese« repræsenteres i samtlige publikationer fra de socialhistoriske forfattere ved Ole Marquarts bog »Konjunkturforløb og klassebevidsthed«. Senere bidrag inden for den samme »kapitalanalytiske« tendens refereres ikke, ej heller forsøges Marquarts bidrag indplaceret i den teoriehistoriske sammenhæng, hvori den udkom. Ud over disse problematiske forkortninger er der imidlertid tale om en så grov fejllæsning og mistolkning af de eksplicite intentioner i denne tendens' arbejde, at konklusionen ligger lige for: her kæmpes politiske modstandere med alle midler, fordi deres arbejde er en trussel mod socialhistorikerens egne politiske mål.

Den manglende forståelse slår en voldsomt imøde når følgende skrives:

»Nok påvirkes arbejderklassens bevidsthed gennem den borgerlige ideologis indflydelse i arbejderklassen – af kapitalforholdets fordrejninger, men denne bevidsthedsdannelse må ses i forhold til den historiske kapitalistiske produktionsmåde – og ikke i forhold til den almene kapitallogik.«³³

Det er netop den centrale »tese« i den »kapitalanalytiske« tilgang, at arbejderklassens fordrejede bevidsthed ikke er skabt gennem den borgerlige ideologis påvirkning, men at reformismen er arbejderklassens genuine, egen samfundsforståelse. Ingen er uenig i at bevidsthedsdannelsen sker konkret historisk (hvem mener andet?). Der er imidlertid overhovedet ikke tale om, hvad der »påvirker« bevidstheden, men hvad der strukturerer denne bevidstheds modtagelighed for påvirkning. Den »fordrejningstese« som fremstilles af socialhistorikerne findes kun i hovederne på disse selv, men opgøret med den imaginære »rendyrkede afgrænsnings- og tilsløringsstrategi«³⁴ tjener et

31. Hansen og Torpe: »Socialdemokratiet og Krisen« op.cit. s. 9-10.

32. Hansen og Torpe: »Vejen til Kanslergade« op.cit. s. 90.

33. Ibid. s. 91 note 9.

34. Hansen og Torpe: »Socialdemokratiet og krisen« op.cit. s. 10.

andet formål: at give politisk legitimation til den socialhistoriske tendens' teorifjendskhed.

Naturligvis er der også i de bidrag som bygger på en kapitalsystematisk tilgang til reformismeanalysen og reformismekritikken uklarheder, som har muliggjort mistolkninger. Det drejer sig primært om de almene bestemmelser teoretiske status, d.v.s. deres forklaringssevne i forhold til de konkrete historiske fænomener, og om en manglende præcisering af begrebet bevidsthed.³⁵ I stedet for af den grund at kaste det teoretiske arbejde over bord, og i stedet for at blive lammet heraf, og således gå i stå i forsøgene på mere konkrete bestemmelser af væsentlige sammenhænge i kapitalismen, skal vi forsøge at videreudvikle nogle centrale teoretiske bestemmelser for reformismeanalysen og -kritikken.

Vores basale standpunkt er, at udgangspunktet må tages i den marxiske teoris bestemmelse af den såkaldte fordrejningstese.³⁶

Det ligger for så vidt uden for diskussion, at Marx på den lange vej fra det kapitalistiske samfunds væsen til dets overflade hævder, at de væsentlige bevægelser fremtræder fordrejet på denne overflade, og at overfladebevægelserne er udgangspunkt for den kapitalistiske reproduktionsproces' agenter forholden sig til hinanden og til denne proces.

Det ligger ligeledes udenfor en meningsfyldt marxistisk diskussion at strides om, hvorvidt Marx i sin diskussion af disse fordrejede fremtrædelses-

35. At tilskrive problemet om de teoretiske begrebers status til »den kapitalanalytiske rekonstruktionsbølge og de dertil knyttede forhåbninger om ud fra det almene kapitalbegreb af kunne logisk bestemme en ikke nærmere afgrænset del af den historiske virkeligheds komplekse og »urene« fænomener« (Hansen og Torpe: »Vejen til ... op.cit. s. 90 f) er middelmådig demagogi. Ved at gøre »rekonstruktionsbølgen« eller kapitallogikken til et historisk tilbagelagt fænomen forsøges et frigørelsesgreb på den centrale del af den marxiske metode. Men de metodiske problemer er ikke færdigbehandlet endsige formuleret som læresætninger der blot skal læres uden ad, men tværtimod en uadskillelig del af den marxistiske forskningsproces. De problemstillinger som blev rejst af rekonstruktionsbølgen gennem læsning af Rosdolsky og Reichelt m.fl. er kun begyndelsen. Dette gælder ikke blot diskussionen om de almene kapitalbegrebers status, men også de forsøg der har været på at anvende »rekonstruktionsbølgen« resultater på nye forskningsområder som f.eks. Ole Marquardts forsøg på at undersøge klassebevidsthedsbegrebet. I stedet for at erstatte Marquardts stive skematik med en skematik der går ud fra, at arbejderklassens historiske handlinger uformildet afspejler dens klasseinteresser, burde udgangspunktet have været en kritik af Marquardts manglende præciseringer og nuanceringer.

36. Afvisningen af »fordrejningstesen« foregår elegant via en prügelnøbe, Ole Marquardt, hvis arbejde man karikerer til ukendelighed og derefter forkaster. Der er ingen steder blot antydning af diskussion om Marx' fordrejningsbegreb, og der er heller ikke nogen steder forsøg på at inddrage Marquardts senere uddybning af problemstillingen (i: Bidrag, Bevidstheds sociologisk tidsskrift, 3-4, Odense 1976) eller inddrage andre »fordrejningsteoretikere, som f.eks. Flatow og Huiskens (i Kurasje 9 og 10, 1974-75) og Redaktionskollektiv Gewerkschaft (i Kurasje 11, 1975).

former blot opererer med ubestemte hentydninger, polemiske pointer eller arbejder med centrale bestemmelser i sin fremstilling og kritik af det kapitalistiske samfund:

»Af dette (at selv merarbejdet, dvs. det ubetalte arbejde, fremtræder som var det betalt) fremgår den afgørende betydning af, at arbejdskraftens værdi og pris omformes til arbejds løn eller til værdi og pris for selve arbejdet. Samtlige både arbejderens og kapitalistens retsforestillinger, alle den kapitalistiske produktionsmådes mystifikationer, alle dens frihed illusioner og alle vulgærøkonomiens apologetiske fløvsere beror på denne fremtrædelsesform, der gør det virkelige forhold usynligt og viser netop det modsatte af dette forhold.«³⁷

Mere generelt formuleres i tilknytning til denne præcisering af lønformens betydning for det kapitalistiske samfunds agenter sammenhængen mellem fremtrædelsesform og tankeform på følgende måde:

»Løvtigt gælder for fremtrædelsesformen »arbejdets værdi og pris«, »arbejds løn« til forskel fra væsensforholdet, arbejdskraftens værdi og pris, som er det der fremtræder på denne måde, det samme, som gælder for alle fremtrædelsesformer og deres dulte baggrund.

*Fremtrædelsesformerne reproducerer sig umiddelbart spontant som gængse tankeformer, væsensforholdene må derimod først afdækkes af videnskaben.*³⁸

Hermed er der peget på to centrale forhold, som en marxistisk analyseuanset hvor konkret-historisk den ønsker at være – må holde sig for øje.

For det første, at de samfundsmæssige sammenhænge, som er udgangspunkt og genstand for analysen, sådan som de umiddelbart foreligger, er fordrejede eller tilslørede fremtrædelsesformer for de afgørende og bestemmende strukturer i kapitalismen. Og yderligere, at disse fremtrædelsesformer ikke blot er passive reflekser af et mystisk væsensforhold, men netop er væsensforholdenes faktiske eksistensform og udtryksmåde, og som sådan reproduceres de som gængse tankeformer, relationer og forestillinger om sammenhænge i det kapitalistiske samfund, som mystificerede tankeformer qua deres bundethed til de fordrejede fremtrædelser. Dette er essensen af den såkaldte fordrejningstese, der ikke opererer med dikotomien objektiv/sand – subjektiv/falsk, men netop fastholder mystifikationernes og de mystificerede tankeformers reale samfundsmæssige eksistens.

For det andet, at selvom fremtrædelsesformerne er det umiddelbart foreliggende udgangspunkt for analysen, så kan de kun forstås og dechifres, hvis de grundlæggende væsenssammenhænge er afdækket, og det er, som Marx siger det, kun muligt gennem den videnskabelige analyse. Dette er afgørende for undersøgelsen af kapitalismens grundstrukturer. Blot et

37. K. Marx, Kapitalen 1:3, 762, Kbh. 1970.

38. Ibid. s. 765.

overfladisk kendskab til Marx' omfattende arbejde hermed viser, hvorledes han gang på gang må afbryde sit arbejde med at fremstille kapitalismens grundliggende bevægelseslove for gennem fornyet, omfattende forskning at »tilegne sig stoffet i detaljer, analysere dets forskellige udviklingsformer og opspore disses indre forbindelse«. ³⁹

Først da dette er lykkedes kan den endelige fremstilling finde sted, og først da kan den komplicerede sammenhæng og den uendelig lange række af formlinger mellem de mest simple og almene bestemmelser og de former, som kapitalismen fremtræder i på samfundets overflade, fremstilles.

2. Mystifikationernes teoretiske status

I denne lange proces er Marx med afsnittet om »Revenuerne og deres kilder« ⁴⁰ nået frem til afslutningen på sin almene undersøgelse af kapitalismens grundstrukturer. Vi er altså skridtvis nået frem til de former, som findes »på samfundets overflade, i de forskellige kapitalers aktioner, i konkurrencen og i produktionsagenternes sædvanlige bevidsthed.« ⁴¹

I dette afsnit sammenfatter Marx fremtrædelserne i den kapitalistiske produktions bevægelsesproces betraget som helhed, d.v.s. de former som fremgår af kapitalismen som en processerende enhed af produktions- og cirkulationsproces.

Det er her vigtigt at holde sig abstraktionsniveauet klart for øje. Vi er ganske vist nået til et sammenfattende overfladebegreb, men det er endnu ikke et begreb, der svarer til den konkret-empiriske virkelighed, som vi har foran os. Den konkrete virkelighed, som overhovedet er udgangspunktet og forudsætningen for analysearbejdet, og som det er målet at begrebsliggøre, ligger endnu et godt stykke forude. Det er her ved afslutningen af Kapitalen kun et første og alment begreb om det kapitalistiske samfund.

Som overhovedet i Kapitalen er der abstraheret fra staten, udenrigshandelen, verdensmarkedet og den virkelige bevægelse i produktion, konkurrence og kredit. Sammenfatningen af den kapitalistiske produktion som enhed og helhed er derfor godt nok udviklingen af et overfladebegreb for det kapitalistiske samfund, men kun den overflade, som umiddelbart konstitueres af kapitalen. Der

39. Ibid. s. 1:1.105.

40. Ibid. s. 3:4.1047 ff. (Syvende afsnit). En udmærket systematisk gennemgang af dette afsnits kapitel 48 findes i Jens Henning Rasmussen: »Bemærkninger til Kapitalens bind III 7. afsnit, Revenuerne og deres kilder, RUC 1978 upubl. I vores skitsering af systematikken i dette kapitel af kapitalen bygger vi på denne gennemgang.

41. Kapitalen 3:1.36.

er altså tale om kapitalens almene, umiddelbare overflade til forskel fra den særlige og formidlede overflade, som konstitueres gennem samfundets sammenfatning i staten, og den virkelige overflade, som først fremgår af verdensmarkedet og de samlede konjunkturbevægelser slåen tilbage over samfundet. Kapitalens almene, umiddelbare overflade er således den rene overflade, befriet for juridiske og politiske fordoblinger og overlejringer. Og som sådan er den det nødvendige udgangspunkt for en forståelse af den grundlæggende strukturering af produktionsagenternes tankeformer, indbyrdes relationer, og forestillinger om samfundet.

Marx indleder behandlingen af reventerne, altså indkomsterne og deres kilder med kapitlet om »Den trinitariske formel«. Kapital – profit, eller rettere kapital – rente, jord – jordrente, arbejde – arbejds løn, dette er den mystiske formel for indkomstdannelsen, »som indbegriber alle hemmeligheder ved den samfundsmæssige produktionsproces«. ⁴² Som et udtryk for sammenhænge i indkomstdannelsen, således som de umiddelbart fremtræder, er det imidlertid tre åbenbart umulige sammenstillinger, hvis man ser nærmere til. De angivelige reventkilder tilhører helt forskellige sfærer og har ikke den ringeste analogi med hinanden, men forholder sig – som Marx udtrykker det – nærmest til hinanden som sagførersalær, rødbeder og musik.

Begrundelsen for denne umulige sammenstilling må derfor gives ved at forklare den fordrejning, den er udtryk for. Dette gøres gennem at vise, hvorledes værdiproduktet af det samfundsmæssige arbejde, $v + m$, forvandles til distributionsformer for værdien, og hvorledes disse forvandlingsformer – profit/rente, jordrente og arbejds løn – i deres endelige skikkelse på samfundets overflade udgør indkomster for de tre samfundsklasser.

I første omgang er profit/rente, jordrente og arbejds løn forvandlede distributionsformer for dele af værdiproduktet, men med den totale mystifikation af værdiproduktionens natur, d.v.s. med produktionsfaktorernes forvandling fra at være kilde til værdiens distribution til at være selve værdiens produktive kilde antager formerne profit/rente, jordrente og arbejds løn bestemmelsen at være revent eller indkomst. Stiller man altså spørgsmålet om, hvad der forvandler profit, rente, jordrente og arbejds løn fra blot at være værdiens forvandlingsformer til at være indkomster, må svaret være den til indkomsterne knyttede mystifikation om produktionsfaktorernes som kilde til værdi.

Hermed er formidlingen mellem de mest simple og almene bestemmelser og de former, hvori de fremtræder på samfundets overflade, i første omgang fuldendt og på denne baggrund gennemgår Marx nu sammenfattende og sy-

42. Ibid s. 3:4.1048.

stematisk mystifikationerne af de samfundsmæssige forhold, således som de er blevet udviklet i løbet af Kapitalen. De successive trin er:

1. vare og penge,
2. kapitalens umiddelbare produktionsproces og herunder mere præcist den relative merværdiproduktion,
3. kapitalens cirkulationsproces,
4. kapitalens virkelige produktionsproces som enhed af den umiddelbare produktionsproces og cirkulationsprocessen,
 - a. merværdiens forvandling til profit,
 - b. profittens forvandling til gennemsnitsprofit,
 - c. den kommercielle profit og pengehandelsprofiten,
 - d. profittens forvandling i driftsherrevinst og rente,
 - e. jordrenten og endelig
 - f. den trinitariske formel på kapitalens umiddelbare overflade.

Altså hele kapitalanalysen rullet op ud fra dette ene perspektiv: de samfundsmæssige relationers fordrejning og mystifikation og de dermed sammenhørende gængse tankeformer og umiddelbare forestillinger.

Det centrale problem, som burde have været et diskussionspunkt for socialhistorikerne, er, hvilken status disse mystifikationer og gængse tankeformer har i Marx' fremstillingssystematik og i kritikken af den politiske økonomi. Når denne diskussion er vigtig er det ikke blot ud fra en abstrakt erkendelsesinteresse, men fordi debattørernes misforståelser af Marx' fremstillingssystematik – og måske af hans blomstrende sprogbrug – og deres teoretiske forkortninger giver ophav til vigtige strategisk-politiske uenigheder.⁴³

43. Dette er ikke blot tilfældet i reformismediskussionen, (hvor de strategiske konsekvenser af forskellige reformismeforståelser ses tydeligt i diskussionen omkring forholdet til socialdemokratiet jvf. indlæggene i politiske arbejdstekster nr. 11-12 dec. 1977), men også i forbindelse med alle andre centrale diskussionstemaer i arbejderbevægelsens historie. Således er f.eks. Hilferdings og med ham Lenins forståelse af sammenhængen mellem kapitalismeudvikling og konkurrencebegrebet grundlaget for deres strategiske forestillinger om den organiserede kapitalisme, der gennem parlamentsflertal kan forvandles til socialisme, hhv. den monopolitisk rådende kapitalisme, der er trådt ind i sin forfaldsperiode og som kun kan redde sig fra sin dødskrise gennem monopolernes usurpering af statsapparatet. Udgangspunktet for disse strategier er den empiriske iagttagelse af en tendens mod stærkt stigende koncentration, centralisering og monopolisering af kapitalen samarbejdet med en teoretisk forkortning af Marx' konkurrencebegreb. I begge tilfælde går ikke bare centrale teoretiske bestemmelser hos Marx tabt, men hele det afgørende radikale perspektiv i kritikken af kapitalismen og dermed i forudbegribelsen af socialismen som en negering af både kapitalens væsen og form. En påvisning af denne sammenhæng mellem teoretiske forkortninger og politiske strategier findes i Christel Neusüss: *Imperialismen og kapitalens verdensmarkedsbevægelser*, Kbh. 1976.

I den ovenfor skitserede systematiske gennemgang af mystifikationerne knytter Marx an til og fuldstændiggør de bestemmelser, han flere steder tidligere i *Kapitalen* har udviklet om de mystificerede, fordrejede og tingsliggjorte former, som den kapitalistiske produktionsmådes elementer antager. Det sammenfattes oftest under begreberne varefetisch, pengefetisch, lønfetisch og kapitalfetisch. Det fremgår imidlertid nu klart, at der ikke er tale om »sideordnede« fetischerede former. Således hedder det også allerede tidligt i *Kapitalens* 3. bind:

»Den måde hvorpå merværdien forvandles til profittens form, ved hjælp af overgangen igennem profitraten, er imidlertid *kun en videreudvikling* af den fordrejning af subjekt og objekt, der allerede foregår under produktionsprocessen... Af dette fordrejede forhold opstår nødvendigvis allerede i selve den simple produktionsrelation en tilsvarende fordrejet forestilling, en transponeret bevidsthed, der udvikles videre som følge af den egentlige cirkulationsproces' forvandlinger og modifikationer«.44

Først i og med udviklingen af hele kapitalens bevægelsesproces, i og med at bevægelsen skrider frem mod den »form, hvori de (skikkelser, som kapitalen optræder i) selv optræder på samfundets overflade, i de forskellige kapitalers vekselvirkning i konkurrencen og i produktionsagenternes sædvanlige bevidsthed« bliver det muligt at forstå de enkelte fetischformer, som er knyttet til stadier i den teoretiske rekonstruktion af kapitalen, men som må ses gennem de mere udviklede, mystificerede former, fordi disse i stadig højere grad på en gang skjuler og indeholder bestemmelserne af de samfundsmæssige forhold. Når Marx skriver, at lønformen ikke kan skjule den sande sammenhæng sådan som den fremtræder i den umiddelbare produktionsproces, altså kun tendentielt og i løbet af udviklingen af den relative merværdiproduktionsmetoder kan skjule værdiens kilde, så er det rigtigt netop set på dette sted i analysen. I diskussionen af den trinitariske formel kapital – rente, jord – jordrente, arbejde – arbejds løn, hvor fordrejningen af de egentlige sammenhænge er »fuldbyrdet«, overlejljes så at sige de mulige indsigter eller rammerne for at erkende, at tingene hænger anderledes sammen end de tager sig ud.

Således skriver Marx et af de mange steder i 48. kapitel hvor dette forhold behandles:

»Idet en del af merværdien her (i forbindelse med jordejendom og jordrente forf.) synes at være direkte knyttet ikke til samfundsforhold, men til et naturelement, jorden, er fremmedgørelsen og forsteningen af merværdiens forskellige dele overført hinanden fuldbyrdet, den indre sammenhæng er endelig og afgørende sprængt, og dens kilde er fuldstændig tilsandet netop ved at de forskellige

44. *Kapitalen* 3:1.58 (vores Kursiv).

produktionsrelationer, der er knyttet til de forskellige stofflige elementer i produktionsprocessen, er blevet helt selvstændiggjorte overfor hinanden.

I formelen kapital-profit, eller endnu bedre kapital-rente, jord-jordrente, arbejderarbejds løn, i denne økonomiske treenighed, som skal udtrykke sammenhængen mellem værdiens og i det hele taget rigdommens bestanddele og deres kilder, er den kapitalistiske produktionsmådes mystifikation fuldbyrdet, tingsliggørelsen af de sociale relationer, den umiddelbare sammenvoksen af stofflige produktionsrelationer med deres historisk- sociale bestemthed: den forheksede, fordrejede, omvendte verden, hvor Monsieur le Capital og Madame la Terre driver deres spøgeri som sociale karakterer og tillige umiddelbart som blotte ting.⁴⁵

Det er på dette trin i analysen, at fordrejningerne og mystifikationerne altomfattende strukturerer forståelsen af de samfundsmæssige forhold, og det er derfor kun »naturligt, at de virkelige produktionsagenter føler sig fuldstændig hjemme i disse fremmedgjorte og irrationelle former... thi det er netop disse skinnets gestaltninger, som de bevæger sig i og som de daglig har med at gøre.«⁴⁶

Med denne præcisering af mystifikationerne og fordrejningen som totalitet eller udelighed i deres betydning for den marxske fremstillingssystematik er der samtidig yderligere sagt noget implicit om deres forklaringskraft i forhold til de virkelige, historisk konkrete individers tankeformer. Som afslutning på kapitel 48 fremhæver Marx, at der, når vi forlader kapitalens almene, umiddelbare overflade, ligger yderligere mystifikationskilder for produktionsagenternes umiddelbare tankeformer, som imidlertid ikke kan behandles indenfor den almene fremstilling:

»I fremstillingen af produktionsrelationernes tingsliggørelse og deres selvstændiggørelse overfor produktionsagenterne går vi ikke ind på den særlige måde, hvorpå disse sammenhænge gennem verdensmarkedet, dets konjunkturer, markedspriserne bevægelse, kreditperioderne, industri- og handelscyklerne, højkonjunktur og krise, for produktionsagenterne fremtræder som overmægtige naturlove, der behersker dem og over for dem gør sig gældende som blind nødvendighed. Vi gør det ikke fordi konkurrencens reale bevægelse ligger uden for vor plan, og vi kun har i sinde at fremstille den kapitalistiske produktionsmådes indre organisation så at sige dens ideale gennemsnit.«⁴⁷

Vi har altså set, at den kapitalistiske produktionsproces' totale bevægelse fremtræder i en fordrejet form som skitseres af Marx i sit ideale gennemsnit, hvor hver af denne proces' enkelte momenter i deres fordrejede form samtidig underlægges nye momenter fordrejning.

Processen fremtræder på denne måde for alle den kapitalistiske produktionsmådes agenter, men som vi skal se nedenfor modificeres eller fordrejes

45. Ibid. s. 3:4.1068.

46. Ibid. s. 1069.

47. Ibid.

de mest mystificerede former, afhængig af revenuets stoffige karakter d.v.s. afhængigt af om revenuets kilde er kapital eller arbejde. Men det er altså produktionsagenternes tankeformers indre organisation eller struktur i deres »ideale gennemsnit«, der udfoldes igennem analysen og ikke begrebet arbejderbevidsthed eller politisk bevidsthed el.lign. Det er heller ikke den gennemsnitlige bevidsthed på et givet tidspunkt eller i et givet land. Det er derimod en strukturerende organisering af den sociale orienteringsevne på samme måde, som den grundlæggende forestilling om, at jorden er flad og centrum i verdensrummet, er strukturerende for feudalismens verdensbillede og den himmelske trinitariske formel gud-søn-helligånd både er strukturerende og legitimerende i forhold til forestillingerne om feudalsamfundets hierarkiske opbygning og om dets evighed. Det er rammer for de forståelsesformer og -indhold som de samfundsmæssige processer kan anskues i. Der er således heller ikke tale om, at mystifikationerne stiller sig i vejen for agenternes rationelle sociale adfærd, men tværtimod at de er fungible eller adækvate forståelsesformer, fordi bevægelserne fremtræder på denne måde, at det altså er muligt at handle i forhold til, at forklare sammenhænge i forhold til disse fordrejede fremtrædelsesformer. Der er tale om reale mystifikationer, som fx. betyder, at kapitalisten, der i sine kalkulationer arbejder med prisbevægelser og omkostningsbesparelser, formidlet over konkurrencen, alligevel »styres« af værdiloven og gennem sin ageren eksekverer kapitalens bevægelseslove.

Det er således ikke blot de abstrakte ligheds- og frihedsforestillinger, der udspringer af cirkulationssfæren, men også de langt mere formidlede forestillinger om rigdommens skabelse og fordeling, samfundets indretning og grænserne og mulighederne for dets ændring, der udspringer af de mest udfoldede mystificerede former, som trækkes frem her – stadig uden gran af de empiriske omstændigheder, hvorunder de udmønter sig i konkrete historiske forestillinger, uden element af den særlige måde, hvorpå disse forståelsesrammer fremtræder som forestillingen om »det bedste af alle samfund«, om »det mindst ringe samfund« osv. Denne mystificering af produktionsagenterne er imidlertid ikke et tomt eller udelukkende ideologisk resultat af fordrejninger i en proces, som virker uafhængigt af fordrejningen. Tværtimod er fordrejningen en forudsætning for hele den kapitalistiske reproduktionsproces. Marx skriver sammenfattende om dette:

»Borgeren ser, at produktet bestandig bliver produktionsbetingelse. Men han ser ikke, at produktionsforholdene selv, de samfundsmæssige former, i hvilke han producerer og som fremtræder for ham som givne, naturlige forhold, er det bestandige produkt af denne specifikke samfundsmæssige produktionsmåde – og kun derfor den bestandige forudsætning for den. De forskellige forhold, momenter (i reproduktionsprocessen, forf.) selvstændiggør sig ikke blot og antager fremmedartede

og tilsyneladende uafhængige eksistensmåder i forhold til hinanden, men de udtrykker sig som umiddelbare egenskaber ved tingene; de antager tingslig gestalt.

Således lever den kapitalistiske produktions agenter i en fortryllet verden, og deres egne relationer fremtræder for dem som egenskaber ved ting, ved produktionens stofflige elementer. Det er imidlertid i de sidste, mest formidlede former – i former, hvori formidlingen samtidig ikke blot er blevet usynlig, men hvori dens direkte modsætning er udtalt – at kapitalens gestalter fremtræder som virkelige agenter og umiddelbare bærere af produktionen. Den rentebærende kapital personificeret i the moneyed capitalist, den industrielle i industrial capitalist, den jordrentebærende kapital i landlord som jorddrot, endelig arbejdet i lønarbejderen. Som disse fixe, bestemte gestalter, personificeret i selvstændige personligheder, der samtidig fremtræder som blotte repræsentanter for personificerede ting, træder de ind i konkurrencen og den virkelige produktionsproces. Konkurrencen forudsætter denne yderliggørelse. De er dennes (konkurrencens, forf.) naturagtige, naturhistoriske forhåndenværende former, og i deres fremtræden på overfladen er de selv blot bevægelsen for denne fordrejede verden. For så vidt den indre sammenhæng sætter sig igennem i denne bevægelse, fremtræder den som en mystisk lovmæssighed. Det bedste bevis herpå er den politiske økonomi selv, en videnskab som beskæftiger sig med atter at afdække denne skjulte sammenhæng. Alt optræder i konkurrencen i denne mest yderliggjorte, sidste form. F.eks. fremtræder her markedsprisen som den herskende, ganske som rentefod, jordrente, arbejds løn, industriel profit som værdiens konstituerende elementer og jordens pris, kapitalens pris fremtræder som givne poster, hvormed der kan drives geschæft.«⁴⁸

Hele denne proces af tingsliggørelse af de sociale relationer er af afgørende betydning for den umiddelbare forståelse om det kapitalistiske samfunds sammenhænge: Kapitalen *er* ikke en ting og den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces er ikke blot økonomi. Men kapitalen fremtræder som en ting, som producerede produktionsmidler, som samfundets individer står i et bestemt forhold til, som arbejder eller ejer. Og således forstås kapitalen ikke umiddelbart som en samfundsmæssig relation, et udbytnings- og undertrykkelsesforhold. Som et blot tingsligt forhold, hvis ejendomsret og kommandoret nu engang er kapitalistens, kan kapitalismen »omfunktioneres«, hvis bare kommandoret ændres. Men som en social relation, som undertrykkelsesog udbytningsrelation, vil kommandoskiftet netop kun blive tilsyneladende.⁴⁹

Og videre: Producenternes egen produktive virksomhed fremtræder i denne proces som en ting med mystiske egenskaber, som fremmed for dem, som uafhængig af deres aktivitet, som bestemmende deres liv. Men ikke blot fremmedbestemmes deres sociale aktiviteter; deres aktiviteters specielle

48. K. Marx: Theorien über den Mehrwert, MEW. 26.3 s. 503 f.

49. Forestillinger om medejendomsret eller statslig ejendomsret, eller planer for en regulering af, styring af kapitalismen hen imod en mindre krisebefængt kapitalisme eller endog endog hen imod en overgangsfase til socialismen, som De socialistiske Økonomer forestiller sig, er netop blot en styring af denne sociale relation, en kontrolleret udbytning og undertrykkelse, og ikke som det fremtræder en drejning af samfundet i en anden og ny retning.

form, lønarbejdet, eviggøres, gøres til den eneste naturlige aktivitetsform, til den nødvendige form for menneskelig adfærd. Den kapitalistiske produktionsmåde bliver den naturlige måde at producere og leve på. Kapital og lønarbejde danner her selve det udviklede civiliserede samfunds to grundpiller.

Produktionsmidlerne neutraliseres, idet de ikke blot ophører med at være producenterens eget produkt, men deres specifikke form bliver til et spørgsmål om neutral teknisk udvikling. Det afgørende er således ikke produktionsmidlerne som udtryk for en bestemt teknisk udformning af udbytnings- og undertrykkelsesforholdet, altså udformningens samfundsmæssige karakter, men dens stofflige karakter.

I modsætning til forholdet mellem produktionsagenterne i selve produktionsprocessen betragtet som arbejdsproces, der trods de fordrejede former fremstår som et – omend naturgroet – modsætningsfyldt forhold mellem de umiddelbare producenter og de fremmedbestemte og truende tingsliggjorte produktionsmidler og deres kommandanter, så fremtræder alt omkring fordelingen som princip harmoni, fordi det som skal fordeles, nemlig:

»de forskellige reventer flyder af helt forskellige kilder, det ene af jorden, det andet af kapitalen, det tredje af arbejdet. De står altså ikke i nogen fjendtlig, fordi de overhovedet ikke står i nogen indre sammenhæng. Når de dog alligevel virker sammen i produktionen, så er det en harmonisk sammenvirken, det samme udtryk for harmoni, som når f.eks. bonden, oxen, ploven og jorden, trods deres forskellighed, samarbejder *harmonisk* i landbruget, i den virkelige arbejdsproces. For såvidt det kommer til en modsætning mellem dem, udspringer den blot af konkurrencen om, hvilken af agenterne, der skal tilegne sig mere af produktet, af værdien, som de tilsammen har frembragt, og kommer det derved lejlighedsvis til slagsmål, så viser det sig dog endelig som slutresultat af denne konkurrence mellem jord, kapital og arbejde, at, idet de indbyrdes har kæmpet om delingen, har de gennem deres kappestrid forøget værdien af produktet så meget, at enhver får en større luns, således at deres konkurrence selv kun fremtræder som deres harmonis æggende udtryk.«⁵⁰

Det er imidlertid ikke kun produktionens agenter, som på grund af deres daglige ageren i den kapitalistiske produktionsproces og deres antagen karakter af ligestillede produktionsfaktorer (hvis personificerede udtryk de er) i konkurrencen om fordelingen, der er hildet i disse gængse forestillinger og fordrejede bevidsthedsformer. I de netop anførte citater og i »Theorien« i sin helhed beskæftiger Marx sig med samtidens politiske økonomer. Og mens han om de klassiske politiske økonomer, der teoretiserer over den netop opkomne kapitalisme, fremhæver som deres fortjeneste, at de forsøger at analysere de grundlæggende sammenhænge bag kapitalismens umiddelbare fremtrædelser, så er hans afgørende kritik mod efterfølgerne, vulgærøkonomo-

50. Marx, Theorien op.cit. 26.3. s. 493 f.

merne, at disse netop er fanget i de fordrejede fremtrædelser på kapitalens umiddelbare overflade:

»Vulgærøkonomien gør faktisk ikke andet end doktrinært at fortolke, systematisere og forsvare forestillingerne hos de i de borgerlige produktionsforhold hildede agenter.«⁵¹

For vulgærøkonomeerne er kapitalismen historiens slutpunkt, de kapitalistiske produktionsforhold evige og naturlige og kapitalens eksistensbetingelse; dens bestandige forøgelse af sin egen værdi således ikke baseret på et samfundsmæssigt udbytningsforhold, men på kapitalens stofflige substans som produktionsbetingelse for arbejde, og dermed på kapitalisternes indkomstkilders naturnødvendighed og evige berettigelse. Udgangspunktet for deres forestillinger om kapitalismen, om dens politiske økonomi er således de mest fordrejede fremtrædelses- og bevidsthedsformer, som »de oversætter... i et doktrinært sprog, men ud fra den herskende dels standpunkt, kapitalisternes, derfor ikke naivt og objektivt, men apologetisk.«⁵²

Ligesom Marx i fremstillingen i *Kapitalen* af det kapitalistiske samfunds grundlæggende lovmæssigheder viser, hvorledes kapitalen, som det borgerlige samfunds objekt, underlægger sig og strukturerer alle samfundsmæssige relationer, så er dette også tilfældet i hans fremstilling af sammenhængen mellem de grundlæggende forholds mest mystificerede fremtrædelsesformer og de deraf udspringende bevidsthedsformer. Når det derfor fremhæves, at vulgærøkonomeerne tager kapitalisternes standpunkt, så kunne det forlede til at tro, at kapitalens agenter og vulgærøkonomeerne som dens »apologeter og præster« kun udtrykker *kapitalens* forståelser eller den *borgerlige* ideologi.

Men netop i denne underlæggelsesproces bliver de umiddelbare bevidsthedsformer alle produktionsagenters, bliver de herskendes tanker også de beherskedes. Den økonomiske visdoms forklaringer på sammenhængene og problemerne i kapitalismen bliver derfor ikke bare et forsvar for kapitalens standpunkt, men den generelle forståelsesramme også for arbejderbevægelsen.

3. Den udviklede overflades politikforståelse

Skal vi foreløbig kort sammenfatte, hvad der er sagt om disse mest fordrejede og mystificerede, almene formers betydning i forhold til begribelsen af kapita-

51. *Kapitalen* 3:4.1052. jvf. også *ibid.* s. 1069.

52. Marx, *Theorien op.cit.* 26.3 s. 445.

lismen, så skal det igen understreges, at der er tale om strukturerende forståelsesformer, som ikke udspringer af de fordrejede hoveder, men af den fordrejede virkelighed, som hovederne forholder sig til.

Når vi har opholdt os så længe ved disse almene bestemmelser, skyldes det, at forkortningerne og fejllæsningerne hos socialhistorikerne sker på dette sted i analysen.

Det er her, den revolutionære iver bliver til utålmodighed, fordi den konkrete analyse af den danske arbejderklassens reformisme stadig synes langt ude i en fjern ende af en omstændelig forskningsproces:

Vi har jo erkendt og lært kapitalens almene udviklingslove og har analyseret den kapitalistiske økonomis krisefyldte udvikling – nu må vi igang med den konkrete formidlingsproces, vi må skrive arbejderklassens kamphistorie.⁵³ Men analysen af kapitalens almene bevægelseslove og dens krisefyldte udvikling er ikke »den økonomiske side« af en totalanalyse, som altså så blot mangler klassekampens udvikling for at blive komplet. Gangen fra det enkle abstrakte mod det mangfoldige konkrete er en stadig udfoldelse af den samfundsmæssige totalitet i analysen. Kapitalen er ikke en ting, men en social relation, kapitalens akkumulationsproces er ikke blot en økonomisk proces men også en social proces, og analysen af de almene former er derfor en analyse af de samfundsmæssige og ikke kun økonomiske processer, i en forskningsproces, hvis abstrakte karakter ikke er sat af forskerens abstraktionstrang eller teoretiseringsønske, men af selve den måde, på hvilken kapitalismen fremtræder som historisk realitet.

Det led i analysen som vi hidtil har bevæget os rundt i er altså: Hvilke objektive former har de fordrejninger og mystifikationer, som på den ene side baserer sig på samfundsmæssige forhold, der beror på en grundlæggende ulighed, og

53. Denne opfattelse af, at de konkrete historiske undersøgelser nu efter, at de indledende teoretiske armbevægelser er foretaget, må stå i centrum for venstrefløjens arbejde er meget udbredt. En helt ureflekteret udgave af den ses i Jens Frølev Christensens artikel om nødvendigheden af undersøgelser af borgerskabets fraktioneringer, af at kunne kigge borgerskabet i kortene. (Politisk Revy 330, 14.4.78 s. 33). En betydelig mere reflekteret udgave findes i Hans Jørn Nielsen: »Bevidsthedskonstitueringen i kapitalforholdets sociale proces« i: Den jyske Historiker nr. 4, 1975, s. 79-87. Men selv om der her foretages en række knæbøjninger for nødvendigheden af arbejdet med de teoretiske bestemmelser præcisering, er forfatteren alligevel fixeret i opgøret med »kapitallogikernes« tilsyneladende afvisning af den konkrethistoriske kamps relevans for den marxistiske videnskab: »Den almene fremstillings hypostasering i den konkrete kapitalhistorie har ført til den såkaldte »kapitallogiske« del af universitetsmarxismen, som ikke vil anerkende den eksisterende kamp som antagonistisk men kun som affirmativ« s. 86 – pointen er jo netop for »kapitallogikerne«, at kampen er begge dele, og at dette kun kan fastholdes gennem en stadig indreflektering af de teoretiske bestemmelser i de konkrethistoriske undersøgelser.

på den anden side sætter sig igennem som politikforståelses- eller samfundsforståelsesformer, der tolererer eller slutter op omkring opretholdelsen af dette ulige kapitalistiske samfundssystem.

Hvad er det altså for kapitalsatte, nødvendige forståelsesrammer, som den borgerlige ideologi og reformismen både er produkter af og som samtidig muliggør, at disse politisk-ideologiske systemer overhovedet har den voldsomme effekt eller opslutning, som er karakteristisk for de kapitalistiske systemers udvikling.⁵⁴ Det drejer sig altså om at efterspore det borgerlige samfunds grundlæggende legitimationsstruktur, der fastholder forbindelsen mellem cirkulationens almene, abstrakte bestemmelse af de frie og lige individer, som bærere af de økonomiske strukturer, og den udfoldede overflades bestemmelse af individernes indbyrdes forhold som produktionsagenter og revenukildeejere.

Varebesidderne, som træder overfor hinanden som købere og sælgere i cirkulationsprocessen, er som sådan karaktermasker. I bytteakten, hvor der udveksles ækvivalenter, gennemsættes de økonomiske lovmæssigheder bag om ryggen af dem, uafhængigt af deres vilje, og de fremtræder som – og er – frie og lige som karaktermasker, køber og sælger i ustandselig vekslen. Men bytteakten forudsætter varen, og varens tilblivelsesproces må ske udenfor ækvivalentbyttet. I den kapitalistiske vareproduktion sælger bæreren af varen arbejdskraft denne til kapitalisten til anvendelse i den umiddelbare produktionsproces, og med afhændelsen af arbejdskraften afhændes samtidig retten til at råde over dens anvendelse og til resultatet af dens anvendelse, den producerede vare og den heri indeholdte værdi og merværdi. Gennem den samfundsmæssige distributionsproces fordeles den producerede rigdom imidlertid i former, der skjuler rigdommens kilde – det levende arbejde. For revenukildeejeren ser tingene derfor anderledes ud:

»... den optimale anvendelsesmåde af denne ejendom, der er overladt til den subjektive villen og kunnen, kommer til at gælde som grundlag for et større eller mindre revenukvantum. Og denne relation mellem subjekt og dets privatejendom – nemlig på basis af fri rådighed over egne revenukilder at kunne vælge mellem forskellige muligheder for deres optimale udnyttelse – konstituerer samtidig kategorien *interesse*, som resultat af den logiske mulighed for at skelne mellem karaktermaske og subjekt. Som karaktermaske er produktionsagenterne personifikationer af almene økonomiske love, som sætter sig igennem bag om deres ryg, d.v.s. uden at de er bevidste derom. Som *subjekter*, der må føle sig frie for så vidt de kan råde over deres private

54. Der er således i dobbeltbestemmelsen af disse former forsøgt taget højde for, at nogle skulle fejllæse os i den retning at, de socialdemokratiske og borgerlige ideologer og politikere skulle spille på disse forståelsesformer hos arbejderklassen. Disse folk er selv fanget i de samme former og udtrykker blot – som Marx redegør for det omkring vulgærøkonomerne – ofte formerne mere systematisk og er mere bundet i deres trylleri.

ejendom, har de *interesser*, der udelukkende angår optimal udnyttelse af egen ejendom med henblik på højere revenuudvinding.«⁵⁵

Det borgerlige samfunds agenter begynder nu at få ben at gå på. Fra den simple cirkulations bytteproces er vi nået til det kapitalistiske samfunds totale reproduktionsproces, set fra dets mest umiddelbare og dermed fordrejede vinkel – overfladen. Vi har ovenfor udviklet hvilke grundformer for de samfundsmæssige relationer denne fuldbyrdede fordrejning sætter; lighed, frihed, harmoni, fællesinteressens mulighed, relationernes evige og ahistoriske karakter: »disse 'irrationelle former' skal derfor betragtes som den samlede borgerlige teoris 'nervecentrum'.«⁵⁶

Mens Flatow & Huisken i deres fremstilling af den udviklede overflades former arbejder videre mod en bestemmelse af staten på samme almene niveau, som det hidtil udviklede, forsøger Blanke at gå videre mod indkredsningen af grundformerne for den sociale orientering og handlen.

Det problem, der må undersøges, er, hvorledes de subjektive interesser artikuleres og varetages, således at det borgerlige samfunds samfundsmæssige herredømme grundlæggende legitimeres overfor de enkelte individer, såvel i deres produktive eksistens, hvor det drejer sig om legitimeringen af kapitalreproduktionsprocessen, og det deri indeholdte klasseforhold, som i deres eksistens som politiske individer eller statsborgere, hvor det drejer sig om legitimeringen af den statslige ageren og det politiske system.⁵⁷

Det afgørende er her, at den af den samfundsmæssige reproduktionsproces frembragte adskillelse mellem økonomi og politik samtidig frembringer en adskillelse af det samfundsmæssige herredømme: i kapitalens herredømme over lønarbejdet i produktionsprocessen som et tingsligt-økonomisk forhold og i et abstrakt-alment, politisk herredømme.

Denne deling udtrykkes og fastholdes yderligere i klasseforholdets fordobling i forholdet mellem lønarbejde og kapital i produktionsprocessen og i konkurrencen mellem produktionsfaktorerne på den udviklede overflade.⁵⁸

55. S. von Faltow og F. Huisken: Den borgerlige stats afledningsproblem II i: Kurasje 10. 1974, s. 9.

56. H. Reichelt: Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx, Kbh. 1974, s. 111.

57. Det er ikke muligt at foretage en omfattende fremstilling af dette problem her, men vi tager i det følgende udgangspunkt i Blankes behandling heraf. Se Bernhard Blanke, Entscheidungsanarchie und Staatsfunktionen: Zur Analyse der Legitimationsprozesse im politischen System des Spätkapitalismus i: R. Ebbighausen (Hrg) Bürgerlicher Staat und politische Legitimation, F/M 1976, s. 188 ff. Se også sammes, Formen und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft, i: Brandes, Hoffmann, Jürgens, Semmler (Hrg) Handbuch 5: Staat, F/M 1977, s. 121 ff.

58. Jvf. Blanke, Entscheidungsanarchie, op.cit. s. 208.

Formidlingen af legitimationsprocesserne finder således sted i den udviklede overflades interessesfære, hvor klassekonflikterne fremtræder i en form, der muliggør, at de samfundsmæssige interesser og uligheder udlignes gennem kompromis. Dette foregår på baggrund af de fordrejede former, som værdiproduktionen fremtræder i på overfladen, hvor arbejdet forsvinder som kilden til værdien og merværdien, og hvor indkomsterne fremtræder som resultat af produktionsfaktorenes indbyrdes konkurrence:

»Mens konkurrencens udviklede overflade således på den ene side skjuler *reproduktionen af kapitalforholdet* gennem det levende arbejde, sætter den på den anden side 'interessesforskellene' mellem ejerne af produktionsfaktorerne (revenuekilderne) som forskelle omkring den respektive *kvantitet* af 'indkomsterne'. Konflikter om kvantitative størrelser af noget ensartet er på forhånd rettet mod *kompromis*, først og fremmest i konflikterne mellem lønarbejde og kapital om varen arbejdskrafts værdi (lønkampene). Yderligere bliver staten inddraget i disse konflikter fordi den – omend den *primære distribution* allerede er fuldbyrdet med kapitalens naturgroede produktion – indenfor visse rammer kan gribe ind i den sekundære distribution: gennem skatter, subventioner, sociale ydelser osv.

Reduktionen af »herredømmekonflikten til fordelingskonflikt« (Agnoli) er således ikke et resultat af en bevidst strategi, men resultatet af fordrejningen af klasseforholdene i produktionen af værdi og merværdi gennem konkurrencens udviklede overflade. Kun i dennes fordrejede former udtrykker klasseforholdet sig, på samme måde som det bestandig bliver reproduceret strukturelt-ubevidst og danner grundlaget for den konfligerende og kompromisrettede sameksistens af samfundsmæssige interesser i politikken.«⁵⁹

Hermed er samtidig angivet de to sfærer, hvor produktionsagenterne eller revenuekildeerne må artikulere og gennemsætte deres interesser i forsøget på at sikre og øge deres revenu eller reproduktionsgrundlag. For arbejderklassen giver dette sig således udtryk i to forskellige organisationsformer, nemlig i organiseringen af fagforeninger, hvis grundlæggende og almene funktion bliver at varetage betingelserne for køb og salg af arbejdskraften i konkurrencen med kapitalen, og i organiseringen i politiske partier, hvis almene funktion bliver at varetage arbejderklassens indflydelse på det borgerlige samfunds politiske herredømme og på den statslige ageren.

Artikuleringen af produktionsagenternes interesser er imidlertid også underlagt bestemte, kapitalsatte former. Karakteristisk for den kapitalistiske produktionsmåde er, at det er værdibevægelsen som en tingsligøkonomisk formidlingssammenhæng, der frembringer samfundsmæssiggørelsen af producenterne, som den form i hvilken individernes isolerede og ubevidste handlinger formidles og kommer til udtryk – omend i fordrejet form. Værdibevægelsens tingslige sammenhænge er nemlig et samfundsmæssigt

59. Ibid s. 210.

forhold mellem produktionsagenterne, der blot udtrykker sig i to forskellige – overfor hinanden tilsyneladende selvstændige – former, nemlig som relationer mellem ting og relationer mellem personer, hhv. pengeforhold og retsforhold.

Varenes indbyrdes relation i værdiformen eksisterer uafhængigt af producenternes vilje, men realiseringen af den i varerne nedlagte værdi i byttet forudsætter varebesiddernes bevidste viljeshandling. De må bringe varerne på markedet og står som sådan overfor hinanden som repræsentanter for deres varer, som byttesubjekter, formidlet gennem et tingsligt forhold. Denne tingsliggørelse af de samfundsmæssige relationer og af individernes samfundsmæssige sammenhæng finder sit fuldkomne udtryk i pengenes værdiform. Individet »bærer sin samfundsmæssige magt såvel som sin sammenhæng med samfundet hos sig i lommen.«⁶⁰

I byttet anerkender byttesubjekterne imidlertid ikke blot hinanden som repræsentanter for deres respektive varer, men som ejere heraf og de kan derfor kun tilegne sig hinandens varer efter en fælles viljeshandling eller overenskomst. Deres indbyrdes relationer finder dermed sit udtryk i form af deres gensidige anerkendelse som privatejere og dermed privatejendommen som grundlæggende retsforhold og kontrakten som dens form.⁶¹ Individene antager således form som retssubjekter og deres indbyrdes relationer bliver »viljesmæssige forbindelser mellem indbyrdes uafhængige, ensartede enheder, juridiske subjekter.«⁶²

Det kapitalistiske samfund frembringer altså bestemte grundformer for samfundsmæssige relationer, hvor »de tingslig-økonomiske relationer udtrykker sig som *pengeforhold* mellem menneskene; de samfundsmæssige relationer mellem byttesubjekterne antager form af *retsforhold*.«⁶³ Med udviklingen af varecirkulationens almene retsforhold etableres der således et forhold mellem retssubjekterne, i deres egenskab som varebesiddere, som frie og lige. Dette gælder såvel for kapitalen som for lønarbejdet. Med den retlige garanti af privatejendommen garanteres imidlertid samtidig den samfundsmæssige ulighed mellem klasserne og kapitalens herredømme over lønarbejdet. Som ejer af sin vare, arbejdskraften, som han er tvunget til at sælge for at sikre sin reproduktion, er arbejderen bestemt som retssubjekt

60. Karl Marx, Grundrids til kritikken af den politiske økonomi, Århus 1974, s. 68-69.

61. Jvf. Kapitalen 1:1.188.

62. Eugen Pasukanis, Almen retslære og marxisme, Kbh. 1975, s. 69.

63. Blanke, Jürgens, Kastendick. Kritik der politischen Wissenschaft. Analysen von Politik und Ökonomie in der bürgerlichen Gesellschaft, F/M 1975, s. 430. For forståelsen af den statslige ageren og af reventilideejernes interesseartikulation overfor staten er dette så meget desto vigtigere, som der hermed er angivet de to »medier« gennem hvilke staten kan intervenere, nemlig pengeformen og retsformen.

i byttet eller salget af arbejdskraften. Men med afhændelsen af varen, bliver den kapitalens ejendom, og således underlagt kapitalens rådighedsret og herredømme i produktionsprocessen, og arbejderen bliver dermed blot produktionsfaktor i kapitalens produktions- og reproduktionsproces. For at sikre sin fortsatte eksistens og reproduktion er arbejderen imidlertid nødt til at sikre bevarelsen af sin arbejdskraft. I produktionsprocessen er således ikke blot indeholdt den fundamentale klasse modsætning, men også kampen mellem klasserne som en uforenelig modsætning mellem lige rettigheder: retten til opretholdelse af arbejdsvejen overfor kapitalens ret til valorisering og akkumulation.⁶⁴

I disse rettigheders fremtræden på samfundets overflade i form af reventuilkildernes eller produktionsagenternes interesser sker der imidlertid, som beskrevet, en reduktion af klassekonflikten til en fordelingskonflikt. Med værdiformens etablering af retsformen bestemmes de isolerede privatejere samtidig som handlende subjekter, der på samfundets umiddelbare overflade forholder sig til deres privatejendom, deres frie rådighed over reventuilkilden og de forskellige muligheder for dens optimale anvendelse gennem artikuleringen af deres interesser. Disse interesser, der jo netop udtrykker de uafhængige subjekters forhold til betingelserne for udnyttelsen af deres reventuilkilde, artikuleres imidlertid indenfor bestemte former, karakteriseret ved:

– »en atomisering af de enkeltes handlinger, der alle fremtræder som legitime og ligeberettigede, ligeså vel som den ligeberettigede sameksistens af produktionsfaktorerne;

– en fælles, 'tingslig' forståelse af 'interaktionssituationen', som ud fra interesserne må defineres som 'neutral' og bestemt af anerkendte regler. For enhver interesse fremstår derved enhver modstående anden interesse som i lige grad anerkendelsesværdig og sætter således skranker for dens egen interessefølgelse. Interessefølgelsens samfundsmæssige *skranker*, som er givet gennem kapitalforholdet, fremtræder som bestemt af den legitime ejendom til produktionsfaktorerne (...)

– objektet for interessen er rådigheden over »abstrakt rigdom« (penge) til den subjektive, *vilkårlige* behovstilfredsstillelse, hvorved interesserne per se fremtræder som afskåret fra produktionsprocessen af værdi og merværdi (konsumfrihed).«⁶⁵

I artikuleringen af interesserne indenfor disse former eller rammer på det borgerlige samfunds udviklede overflade skjules således interessernes funktion for kapitalens reproduktionsproces.

De hermed satte rammer for arbejderklassens politiske fordringer og kravformuleringer (kampen om fordelingen, lønnen, reproduktionen) struk-

64. Jvf. Kapitalen 1:2.371.

65. B. Blanke, *Entscheidungsanarchie*, op.cit. s. 211.

turerer den politikformulering, som umiddelbart er arbejderklassens. For kun herigennem er det muligt at udtrykke arbejderklassens reale interesser indenfor det borgerlige samfund, hvor arbejderklassen endnu ikke er subjekt i den samfundsmæssige bevægelse, nemlig sikringen af reproduktionsgrundlaget og udvidelsen af reproduktionsniveauet. At tale om, at arbejderklassen har valgt reformismen, er i denne forbindelse meningsløst. Kampen for sikringen af reproduktionen er en simpel nødvendighed og kampens former er tvangsmæssigt bestemt af reproduktionenes samfundsmæssige former.

De fordelingsformer, man kan pejle på det borgerlige samfunds overflade, er netop det sted, hvor politikken tager sit udgangspunkt. Det er her konstitutionsbetingelserne for politikformulering overhovedet skal findes, og dermed også for rene kilden arbejdes særlige interesseformulering, reformismen. Men heraf følger også, at arbejdernes kamp for anerkendelse af deres samfundsmæssige interesser og rettigheder ikke er kontrær i forhold til de øvrige borgerlige interesser.

Arbejdernes interesse – reale interesse – i retliggørelse af betingelserne for salget af varen arbejdskraft modsvares af kapitalens interesse i en retlig etablering af ensartede valoriserings- og udbytningsbetingelser.⁶⁶ Arbejdernes politikformuleringsramme – indenfor hvilke en strategi og taktik overhovedet kan formuleres – må derfor være krav om retliggørelse af lønarbejde-kapitalforholdet, og om udvidelse af deres samfundsmæssige indflydelse på den politiske udformning af og kontrol med fordelingen og produktionens anarki, altså en kamp om staten, om sikring af reproduktionen via staten for så vidt den er truet. Arbejdernes kamp for at sikre ligheden og friheden gennem den borgerlige ret og retfærdighed må således være dobbelt: en sikring dels af deres produktive eksistens og dels af deres eksistens som borgere. Mens sikringen af deres eksistens som borgere må ske via staten og dermed er underlagt formidlede værdirelationer, så er sikringen af den produktive eksistens – kravet om ligestilling af produktionsfaktorerne kapital og arbejde – direkte underlagt kapitalen, ustandselig truet af ændringer i kapitalens akkumulationsbetingelser, som tvinger kapitalisten til at forsøge at ændre den hidtil opnåede regulering af forholdet mellem kapital og arbejde. Der er altså tale om, at de forskellige

66. Retliggørelse er ikke ensbetydende med en bestemt – f.eks. dansk udformning af denne ret i en arbejdsret. Afhængigt af de konkrete nationale og historiske forhold udformes garantien for overholdelsen af kontrakten på forskellig måde. Men det er værd at bemærke, at den rationelle kerne i denne retliggørelse viser sig i netop disse krise år, hvor især de mest truede fagforbund – specialarbejderne og bygningsarbejderne med held bruger arbejdsretten til at forhindre arbejdsgiverne til at udnytte arbejdsløsheden til at krybe under overenskomsterne.

kampbetingelser, som eksisterer i de to former for kampe, må forstærke kravet om yderligere, skrappe statslig kontrol med kapitalen, for at gennemtvinge den retfærdighed/liched som konkurrencen mellem de to reventildeejere ikke kan sikre.

En forståelse af de forskellige historiske strømninger i arbejderbevægelsen, for slet ikke at tale om forsøg på at kategorisere disse, må for at blive andet end bagkloge historiemoralske fingerpegninger tage udgangspunkt i disse strømningers evne til og mulighed for at »gennemskue« det kapitalistiske samfunds overflade og dermed forstå dets væsentlige bevægelser.

Denne argumentation skal ikke forstås således, at havde blot disse strømninger forstået Kapitalen korrekt, så ville alt have set anderledes ud. Det interessante er netop ikke enkelte individers teoretiske forståelse af kapitalismen, men de muligheder som på den ene side bevægelsen giver for at disse forståelser sætter sig igennem som den herskende forståelse, og på den anden side kapitalismens udvikling giver, for at denne forståelse kan sætte sig igennem som social realitet, ikke blot som praktisk indsigt i udbygningen, som grundlag for den samfundsmæssige udvikling, men også praktisk indsigt i en anden form for samfundsmæssig udvikling. Det drejer sig altså kort sagt om, hvilke objektive skranke der er i kapitalismens udvikling for et brud i de mystificerede forståelsesformer og for en udvikling af andre forestillinger om det socialistiske samfund.⁶⁷

67. Med udgangspunkt i en analyse af rationaliseringsdebatten i 20'ernes Tyskland diskuterer Christel Neustüss disse problemer: »Klassebevidsthed er ikke blot negationen af falske bevidsthedsformer, afsløring af de kapitalistiske forholds sande karakter. Tværtimod kan klassebevidsthed som en produktivkraft i historieforandringen i sammenhæng med arbejderbevægelsens organisering kun udvikle sig i den udstrækning den socialistiske transformations alternative mål udvikles som mulighed konkret overfor de bestående forhold, i den udstrækning arbejderklassen er i stand til at begribe sig som muligt aktivt subjekt i en ny form for samfundsmæssiggørelse. Men det er ikke bare konkurrencen som form for koordinationen mellem de arbejdsdelt producerende virksomheder, der er kapitalistisk formbestemt, og som alternativ kan man derfor ikke blot tænke samfundsmæssig planlægning istedet for markedsøkonomi, men derimod er det sådan: produktionsprocessens konkrete karakter er også kapitalistisk formbestemt. Afmystificeringen af de kapitalistiske former betyder også afmystificering af de former, hvorunder udviklingen af teknologi og arbejdsorganisation som specifikt kapitalistiske fænomener foregår, d.v.s. begribelse af disse formers historiske karakter«.

»Produktivkraftentwicklung, Arbeiterbewegung und Schranken sozialer Emanzipation, entwickelt anhand der Rätediskussion und Rationalisierungsdebatte der 20er Jahre« i Prokla 31, Berlin 1978, s. 78.

Mens pointen omkring teknologiens bestemthed kan synes ret indlysende formuleret så generelt, bliver den gennem Neustüss undersøgelse af den tyske debat (mellem hele venstrefløjens og socialdemokratiet) til en eksemplarisk påvisning af de teoretiske bestemmelsers betydning for den konkrethistoriske undersøgelse, fordi hun derigennem får en indfaldsvinkel til forståelsen af de revolutionære potentialer i den tyske arbejderbevægelse, der sprænger den traditionelle historiografis registrering af højre-venstre standpunkter i stumper og stykker. Det viser sig nemlig, at også venstre (og ultravenstre m.m.)-fløjen står

4. Strategidebat og reformismekritik

Hvis vi kortfattet skal forsøge at sammenfatte hovedsynspunktet i dette lange afsnit, så postulerer vi altså en korrespondance mellem den kapitalistiske

med samme mystificerede forestillinger om »den socialistiske transformations alternative mål«, som socialdemokraterne; at deres muligheder for at formulere det konkrete alternativ er begrænset til variationer over magtovertagelsens taktik og erstatningen af markedet med planen, fordi mystifikationen af produktionsprocessens konkrete karakter får denne til at fremtræde som naturform, som den eneste mulige. Det kapitalistiske samfunds overflade og den kapitalistiske udvikling af den samfundsmæssige rigdom (produktivkraftudviklingen) sætter objektive skranke for muligheden af at udvikle konkrete socialismeforestillinger, eller bedre, strukturerer disse forestillinger på en bestemt måde. Tilbage bliver, at kapitalen fremtræder som et ejendomsforhold og et økonomisk ledelses- og fordelingsprincip. Det er disse to centrale fordrejede samfundsforståelsesformer som er grundlaget for rådkommunisters, kommunisters og højre- og venstresocialdemokraters forestillinger. (For en udførlig diskussion af den tyske socialdemokratiske udformning og systematisering af disse grundtemaer se Wolfgang Müller: »Der pluralismus – die Staatstheorie des Reformismus« i G. Doeker, W. Steffani (Hrg) Klassenjustiz und Pluralismus, Festschrift für Ernst Fraenkel, Hamburg 1973.)

Forståelsen af kapitalismen som en specifik historisk prægning af alle samfundsmæssige forhold bliver til en forståelse af kapitalismen som eet magtforhold og socialismen som blot og bart et andet magtforhold. Denne reduktion af problemet med transformationen fra en produktionsmåde til en anden til et magtproblem er det teoretiske grundlag for, at kapitalisme og socialismeforestillingerne i arbejderbevægelsen kan reduceres til at blive strategidiskussioner om den korrekte linie.

Men det tema Neustiss anslår er ikke blot afgørende for undersøgelsen af den tyske arbejderbevægelse. Et eksempel fra den kommunistiske del af den danske arbejderbevægelse, som iøvrigt ligger uden for vores artikels hovedproblemstilling vil antyde dette: I en iøvrigt overraskende tænksom pjece fra 1931: »Rationaliseringen og arbejderne«, udgivet af Monde-gruppen ved Madsen, viser også den danske venstrefløj sin tyrkertrø på teknologiens og produktionsprocessens »neutralitet« og på en lægevidenskabeligt kontrolleret og gennemrationaliseret socialisme: »I den kapitalistiske fabrik tvinges arbejderne ved automatisk kontrol til at præstere det samme arbejdsresultat i den 1. og den 8. time, selv om energiforbruget i den sidste time er kollosalt meget større end i den 6. time, og derfor er underminering af helbredet i det lange løb den uundgåelige følge. I den socialistiske fabrik konstaterer man derimod lægevidenskabeligt, hvor lang f.eks. arbejdsdagen skal være for at der kan opnås det største resultat pr. anvendt kraft- eller energienhed ...

Når der altså rationaliseres i et socialistisk samfund sker det ved hjælp af transportbånd, strømarbejde osv. men det afgørende er, at man der rent videnskabeligt undersøger, med hvilken arbejds hastighed, hvilken længde af arbejdsdagen, hvilke ferier, hvilke hvilepauser, hvilken løn, hvilke boliger osv. Arbejdskraften anvender mest økonomisk ...

Den afgørende forskel mellem kapitalistisk og socialistisk rationalisering bliver således, at i det kapitalistiske samfund rationaliserer man med det formål at nå den alleryderste ydeevne uden hensyn til, at arbejderne systematisk opslides i løbet af kort tid, mens det for det socialistiske samfund kommer an på den i det lange løb bedste anvendelse af arbejdskraften ...

Rationaliseringen betyder den fornuftige ordning, og dybest set er socialismen ikke andet end en gennemgribende rationalisering af hele samfundt ind til dets inderste celle, men vel at mærke, hvor der er fornuft for arbejderklassen, er død og undergang for hele det kapitalistiske udbytningsystem«. (s. 31 f).

samfundsmæssiggørelsesproces' fremtrædelsesformer, den borgerlige teori forsøger på at systematisere disse fremtrædelser og det borgerlige samfunds agents umiddelbare erkendelse af de samfundsmæssige sammenhænge. Denne samfundsforståelse sætter sig ikke ens igennem hos alle agenter, men udformingen af systematiseringen varierer efter de skitserede former for interesseartikulation og -varetagelse hos de forskellige reventilideejere og udformes naturligvis konkret-historisk efter en lang række forskellige empiriske omstændigheder.

Det er på dette punkt, at både den borgerlige og den reformistiske ideologi skal studeres, som konkret fortolkning, udfyldning, eller forvriddning af de almene former.

Når dette er vigtigt at fremhæve, er det fordi der her sættes en teoretisk bestemt præmis for diskussionen af begrebet revolutionær strategi: Reformismen og den borgerlige ideologis hegemoni er ikke sønderbrudt i og med at kampen mod den konkrete historisk dominerende ideologi er vundet. Reformismens – og den borgerlige ideologis – styrke ligger gemt i, at dens forståelser og handlingsanvisninger korresponderer med »virkeligheden«, som den opleves af samfundets agenter. Den kan gøre det godt eller dårligt, men så længe reproduktionen af fordrejningerne kan fortsætte uhindret, reproduceres også denne styrke, fordi den ikke grundlæggende er udsprunget af agenternes forholden sig til hinanden, af interesseartikulationen og -kampen, af politikken og dens formulering.

Den er derimod denne reproduktionsproces' fordrejede udtryk som fastholder og fastholdes i den beskrevne legitimationsstruktur. Blanke sammenfatter dette på følgende måde:

»Varecirkulationens almene overflade, de abstrakte, frie og lige retssubjekter og den udviklede overflades konkurrerende, men kompromisrettede gensidigt afgængige interesser er de konstituerende elementer i det »politiske system« som skal løse legitimationsproblemet og også løser det, *så længe* klasseforholdet i produktionen d.v.s. den samfundsmæssige ulighed og det samfundsmæssige herredømme, skjules af subjekt- og interesserelationerne, af ligheden mellem statsborgerne og den – kun kvantitative – ulighed mellem indkomstbesidderne som interesser.«⁶⁸

Disse grundformer for politikforståelsen, der har deres rod i, at det kapitalistiske samfunds grundlæggende sammenhæng fremtræder i de mest mystificerede former – dvs. mest fremmede for den væsentlige sammenhæng i det samfundsmæssige liv – kan kun sønderbrydes af det borgerlige samfund selv. De er ikke skabt af dette samfunds magthavere eller opstået i klassekampens

68. Blanke, *Entscheidungsanarchie* op.cit. s. 212.

udvikling som forræderi eller degeneration, eller som resultat af en vellykket reformkamp. De er selve det borgerlige samfund, som dets agenter må se det og kan derfor kun smadres/ophæves af dette samfunds egen nødvendige reproduktionskrise.

Undersøgelsen af reformismens samfundsmæssige rødder og diskussionen af betingelserne for den revolutionære omformning af det kapitalistiske samfund har samme objekt: Vitaliteten i den kapitalistiske produktionsmåde og dens politiske system. Formålet med reformismekritikken er at undersøge de udviklingsbetingelser og -former, hvori arbejderklassens eksistensmåde og tankemåde udvikler sig i kampen mod kapitalen. Den kapitalistiske produktionsmådes reproduktion er også reproduktionen af arbejderklassen og dens leve- og kampformer. Kapitalismens vitalitet er reformismens eksistensbetingelse. Reformismekritikken er dechifreringsgen af denne langt fra entydige og lineære sammenhæng. Vi har hidtil primært forsøgt at vise denne sammenhæng og angrebet store dele af den øvrige venstrefløj for netop at prisgive den til fordel for en ren idehistorisk eller socialhistorisk beskrivelse af reformismens udvikling.

Vi har også mere end antydnet at den socialhistoriske tilgang til reformismekritikken havde karakter af indlæg i strategidebatten omkring venstrefløjens kampbetingelser, at den specielle tilgang til kritikken tjente det formål at argumentere for en bestemt politisk strategi i forhold til SD idag. På sin vis tjener alle forskellige tilgange til kritikken af kapitalismens politiske økonomi dette formål. Hvad vi dengang kun antydede, men nu skal uddybe, var, at denne specielle anvendelse af den historiske analyse var en uacceptabel forkortning af de problemer som både reformismekritikken og strategidebatten rejser.

På samme måde som reformismekritikkens objekt må være reformismens samfundsmæssige reproduktionsbetingelser og -former må strategidebattens udgangspunkt – hvis den vil bevæge sig ud over den politiske ønsketænkning og kandestøberi – være kapitalforholdets krisefyldte reproduktion. Først på dette grundlag kan næste led i strategidebatten tages op: overvejelser over de samfundsskabte betingelser for overgangen til en anden produktionsmåde og forsøg på at positivere kritikken af kapitalismens politiske økonomi til en konkret utopi.

Det basale udgangspunkt for strategidiskussionen må således være kritikken af den politiske økonomi og forståelse af arbejderbevægelsens og arbejderklassens opkomst sammen med kapitalismen – ikke udenfor og ved siden af det borgerlige samfund, men netop som en integreret og integrerende del af dette samfund. Arbejderklassens konstituering som klasse er samtidig udfoldelsen af kapitalforholdet. Den etablerede arbejderklasse konstitueres både som den

samfundsmæssige kraft, der kan sprænge kapitalforholdets rammer, og samtidig som en del af dette forhold. Det er stadigvæk kapitalen, som er subjekt i den samfundsmæssige udvikling:

»...kapitalen (er) netop den specifikt ordnende og ordnede form for relationerne mellem kapitalist – og proletarklassen. Den – altså kapitalen – er hverken kapitalistklassen eller arbejderklassen, men det der både forbinder og skaber konstitutions- og reproduktionsbetingelserne for de to klasser og dermed også for klassekampen«. ⁶⁹

Arbejderklassen bliver først det samfundsmæssige subjekt, når kapitalen ikke længere er det, dvs. når kapitalen har udtømt sine samfundsmæssige potenser, og når overgangen til en anden produktionsmåde påbegyndes. Marxismen er ikke revolutionær på grund af sine radikale, kapitalismenegerende formuleringer, men på grund af dens evne til at gennemskue det kapitalistiske samfunds fordrejede fremtrædelsesformer og forklare dets grundlæggende bevægelseslove og dermed evnen til at foregribe det kommende samfunds nødvendighed og mulighed.

Den marxiske teoris forankring i arbejderbevægelsen har altid været beskednen. En teoriehistorisk nøgtern undersøgelse vil utvivlsomt underbygge Negts lidt flotte bemærkning:

»Der fandtes på den tid (dvs. i slutningen af forrige århundrede i Tyskland – forf.) måske ti folk i socialdemokratiet, som ...havde kendskab til grundbegreber i marxismen. Der findes en meget venlig analyse fra 1905, der siger at 10 pct. af de socialdemokrater, der mødte frem på partimøderne, skal have haft noget kendskab til marxismen. Jeg ser allerede det som en overdrivelse«. ⁷⁰

Det afgørende er, at arbejderbevægelsens radikalitet ikke udspringer af – og heller ikke sammenfattes i – teoretiske overvejelser ud fra den marxiske teori. Arbejderbevægelsens teoretiske, syntetiserende samfundsforståelse udspringer snarere af den kapitalisme (og dens udviklingsstade), som producerer den, og hermed – til dem som *vil* læse galt – også af denne kapitalistiske arbejderklassens kamp mod kapitalistklassen. Faser eller udviklingsstrin i reformismen må derfor ses ud fra faser i kapitalismen og må – hvis de findes – udspringe af ændringer i kapitalismens reproduktionsforhold. Hermed er ikke sagt, at arbejderbevægelsen nødvendigvis må formulere sine krav som kongruente med den til enhver tid værende kapitalismes krav – tværtimod. Integrationsbevægelsen er en kamp mod underkastelsen under

69. H.-j. Schanz, Antikritik, Århus 1978, s. 72.

70. Oscar Negt: Overvejelser til en kritisk læsning af Marx og Engels, Kongerslev 1977, s. 76.

kapitalens ubetingede despoti. De krav som arbejderklassen rejser, kan kun indløses i bestemte faser af kapitalens cykliske bevægelse, men netop kampens former, reformismens politikformulering, muliggør, at den integrationsbevægelse, som ligger i opfyldelsen af de stillede krav, også kan fortsætte efter at kapitalens cykliske bevægelse i krisen har udelukket deres opfyldelse. Reformistiske partier er ikke blot det mindste onde i krisetider, men artikulerer også i krisetider den herskende forståelse af, hvad der er samfundsmæssigt muligt og især umuligt. Politikformuleringen er netop kun – som fordrejet form – i formidlet forstand kongruent med kapitalens udviklingsbehov.

Men strategidiskussionen har eller må have et andet element end kritikken af kapitalismens selvforståelse. Den må bevæge sig ud over kritikken af den politiske økonomi og forsøge at formulere de negationer af det bestående, de forudbegribelser af en kapitalismekontrær produktionsmåde, som ligger i denne kritik. Kort sagt må strategidebatten indeholde en socialismeopfattelse, som der implicit eller eksplicit styres efter. Dette er en nødvendig kvalifikation ved begrebet strategi i marxistisk forstand for at adskille det fra militærstrategiske og -taktiske overvejelser. Kun den kritiske analyse af det nuværende borgerlige samfunds anatomi, og i sammenhæng hermed forsøget på at positivere denne analyses negative pointer i en konkret utopi, kan forhindre en sådan degeneration.

Den danske arbejderklasse har ikke truffet noget historisk rationelt valg. Talen om valg forudsætter flere mulige løsninger – arbejderklassen i Danmark havde ikke andre alternativer – ikke fordi venstrefløjen ikke kunne opstille nogen, men fordi den kapitalistiske arbejds- og udbytningsproces overhovedet først er ved at blive udfoldet i en sådan grad, at det er muligt at arbejde med forestillinger om et konkret alternativ. Socialismens mulighed forelå og foreligger ikke som andet end den situation, hvor arbejderklassens reproduktion og arbejdskraftsalget er sikret gennem retliggørelse og krisefrihed. Al snak om planlægning af de samfundsmæssige behov og styring af produktionen forbliver på kapitalens grund, så længe kritikken ikke omfatter den kapitalistiske organisering af produktionsprocessen, produktionsmidlerne, teknologien og arbejdsorganisationen, og så længe produktivkraftudviklingen ikke åbner for muligheden for konkrete forestillinger om en alternativ produktionsmåde.

Den reformismekritik, som ikke blot vil redegøre for reformismens rødder, men også vil diskutere strategien for socialismen, må derfor tage denne del af diskussionen lige så alvorligt som den første, d.v.s. tage sit udgangspunkt i det samfund, som producerer socialismens mulighedsbetingelser for at kunne konkretisere socialismemålet. Og også her er det nød-

vendigt at begynde fra bunden i et forsøg på at gå udenom de eksisterende perverteringer af socialismebegrebet, og samtidig gennem undersøgelsen af de objektive skranker for dannelsen af en socialismeforestilling at betragte udfoldelsen af denne forestilling som en historisk proces, som ikke er tilendebragt.

Hvad vi her programmatisk foreslår – men ikke forsøger at indløse – er, at udarbejdelsen af den sociale emancipations mål, og forestillingerne omkring disse måls realisering må ske som kritik både af de historiske skranker for disse forestillingers udvikling og af de materielle udviklingsbetingelser, som den nuværende kapitalisme sætter for den konkrete utopi. Kun fastholdelsen og videreudviklingen af den marxske kritik af den politiske økonomi kan sikre radikaliteten i disse forestillinger, d.v.s. målets egentlig overskridende karakter. Kun denne kritik kan fastholde radikaliteten d.v.s. gøre den permanent ved, at den kritiske tilegnelse og udvikling af teorien bliver en del af strategidiskussionen. Og kun en strategidiskussion, betragtet som en teoretisk og social proces kan forhindre gentagelse af stalinismens og andre doktrinære uhyrligheder.

Naturligvis er hermed ikke alt sagt om strategidiskussionen, tværtimod er det kun begyndelsen. Vi har forsøgt at skitsere de elementer af denne diskussion, som er en del af det niveau, vi har diskuteret reformismen på. Sagt på en anden måde har vi kun beskæftiget os med strategidiskussionens nødvendige teoretiske udgangspunkt og angivet en enkelt angrebsvinkel på diskussionens teoriehistoriske del. Vi har ikke behandlet problemerne omkring udviklingen i den konkrete klassekampspraksis og sammenhængen mellem den konkrete behovs- og politikudvikling og politisk praksis.

De grundliggende teoretiske diskussioner giver kun grundlaget for en kritik af de eksisterende strategiforestillingers begrænsninger og for arbejdet med at sammenfatte alle de foreliggende og kommende ansatser til mere sammenhængende strategiforestillinger.

Når vi derfor i næste afsnit går over til en eksemplarisk gennemgang af centrale dele af den socialdemokratiske teori og samfundsforståelse, er det ikke for at levere det empiriske belæg for vores strategiforestillinger, men netop for at udbygge den del af vores reformismekritik, som vedrører de eksisterende – især socialhistoriske – teoriehistoriske fremstillinger.

Disse har i høj grad trukket strategiforestillinger frem som en form for fremadrettet korrektiv til arbejderklassens hidtidige historie.

Men vores fremstilling er netop en konkret historisk illustration til nogle af de sammenhænge, vi har berørt ovenfor og gør ikke krav på at være udtømmende i empirisk detaille.

III. del. DEN DANSKE SOCIALDEMOKRATIS TEORIHISTORISKE UDVIKLING OG SAMFUNDSFORSTÅELSE ISÆR I PERIODEN 1910-45⁷¹

1. Indledning

Vores undersøgelse i denne del af artiklen kan indledningsvis sammenfattes til følgende:

- at den danske socialdemokratiske opfattelse/forståelse af kapitalismen muliggør at den politiske og økonomiske kamp kan operere med et »positivt planlægningsbegreb« eller med muligheden af at styre, planlægge dette samfunds udvikling. Den statslige planlægning har i hele socialdemokratiets udvikling frem til begyndelsen af 50'erne været en mulighed for styring i retning af et bestemt mål: det socialistiske samfund. Opfattelsen udspringer ikke af en langsom degenerering af en tidligere modsat opfattelse, men af den samme forståelse af kapitalismens væsen.
- at indholdsbestemmelsen af dette mål forandres i takt med kapitalismens udfoldelsesproces. Kampen mod godsejerstaten og gründerkapitalisterne sætter kapitalismens afskaffelse på dagsordenen, fordi kun dette kan sikre arbejdskraftsalget og reproduktionen, men Septemberforligets retlige sikring af salget og systemskiftets (1901) store skridt i retning af ligestilling af samfundsborgerne muliggør den planlagte overgang til socialismen.
- at 1930'erverproblematikken (krisepolitikken) ikke er ensbetydende med keynesianismens gennembrud i Danmark. Det danske socialdemokrati er derimod helt præget af visioner om en »planøkonomisk« regulering som et middel til at fremme overgangssamfundets indførelse.
- at udgangspunkterne for en forståelse af den socialdemokratiske »strategi« og dens centrale begreber f.eks. lønnens størrelse, statens rolle, økonomiens

71. Da vi nu vender tilbage til kritikken af socialhistorikerne vil en del af problematikkerne være behandlet ovenfor, men for at lette læsningen vil vi også her gentage centrale citater fra, hvad vi tidligere kaldte det centrale programatiske skrift: »Efterskrift til Deutschmann«.

forhold til politikken, kun kan forstås som refleksioner på de samme fænomener som den borgerlige teori forsøger at systematisere i sin statsteori,⁷² og sin nationaløkonomi.

I efterskriftet til Deutschmanns bog om venstrekeynesianismen forsøger forfatterne at vise, at den danske reformisme har udviklet sig i 3 faser: fra klassisk reformisme over kriseforvaltende reformisme til venstrekeynesiansk reformisme, som alle kan siges at dække det danske socialdemokratis politik i forskellige perioder.

»Den klassiske reformisme bygger på, at partiet repræsenterer et opkommende proletariat, der kæmper for sine demokratiske rettigheder, der først kan virkeliggøres ved en tilsidesættelse af det kapitalistiske system. Den kriseregulerende reformisme bygger på et parti, der søger at forsone alle befolkningsgrupper – »folket« – der alle er ramt af krisen og må dele byrderne mellem sig, mens den venstrekeynesianske reformisme bygger på en voksende planlægningsbevidsthed, hvor arbejderklassen, »folket« – masserne som helhed – først og fremmest er et stemmereservoir, mens partiet teknokratiseres.«⁷³

Den venstrekeynesianske reformisme formuleres omkring afslutningen af 2. Verdenskrig, men bliver først praktisk politik i slutningen af 1950'erne da Danmark kommer med i højkonjunkturen som følge af de faldende råvarepriser.⁷⁴

Ud over disse politiske-klassemæssige og kronologiske afgrænsninger forsøger de fire forfattere også at foretage indholdsmæssige afgrænsninger af den danske reformismes forskellige faser:

- a. den klassiske reformisme er forbundet med Hilferdings kapitalismeforståelse
- b. den kriseregulerende reformisme er forbundet med J. M. Keynes og den keynesianske revolution i nationaløkonomien
- c. den venstrekeynesianske reformisme er forbundet med »væsentlige og voksende indrømmelser til arbejderne« og den kan desuden afgrænses som en retning, der »fortrinsvis baserer sig på strukturpolitiske statsindgreb overfor en strømning, der kun baserer sig på konjunkturpolitiske statsindgreb.«⁷⁵

72. Jvf. behandlingen af dette problem for det tyske socialdemokratis vedkommende i Weimarrepublikken hos W. Müller, *Der Pluralismus*, op.cit. hvor han viser, hvilken betydning den teoretiske forståelse af staten får for SPD's og fagbevægelsens politiske strategi.

73. Kr. Berg m.fl., *Efterskrift*, op.cit. s. 179.

74. *Ibid.* s. 181.

75. *Ibid.* s. 205 og 201. – Netop med hensyn til afgrænsningen af den venstrekeynesianske strømningens indførelse i det danske socialdemokrati er bogen utrolig selvmodsigende. Det hedder f.eks. s. 202 at »Den strukturpolitiske venstrekeynesianisme vinder kun ringe indpas i danske socialdemokratiske politik, hvorimod den 'blødere' generelle konjunkturpolitik bliver en overordnet strategisk ledetråd for det danske socialdemokrati senest omkring 1957.«, mens det et par sider længere fremme slås fast, at »Der gik altså mere end 10 år fra strategidebatten i 'so-

Vi skal ikke her diskutere, hvorvidt disse syntetiserende teser som socialdemokratiernes udvikling overhovedet dækker noget partis udvikling, men blot hævde, at de er notorisk forkerte for så vidt angår det danske socialdemokratis udvikling. Mht. de to første teser skal vi nedenfor udførligt eftervise dette, men da den tredje tese om venstrekeynesianismen ikke behandles tilsvarende udførligt, skal vi her kort begrunde vores afvisning også af denne tese.

Det element i venstrekeynesianismen, som omhandler de væsentlige og voksende indrømmelser til arbejderne, er baseret på Joan Robinsons betragtninger over stagnation og realløn. Ifølge Deutschmanns fremstilling er den grundlæggende antagelse i Joan Robinsons fremstilling, at den ufuldstændige konkurrence giver forstyrrelser i prismekanismen, som så igen forårsager stagnationstendenser:

»Priserne falder ikke længere med omkostningerne og fører derfor til forøgede profitter. Dette rammer reallønnen, der nu ikke vokser proportionalt med den stigende arbejdsproduktivitet. Følgen er, at efterspørgslen efter konsumvarer ikke længere tiltager proportionalt med, at produktionskapaciteten vokser, og derfor opstår der overkapacitet og arbejdsløshed. Joan Robinson ser en udvej i stærke fagforeninger. En intensivering af lønkampen fra fagforeningernes side kunne føre til en forhøjelse af reallønnen og restaurere den mekanisme – at reallønnen tilpasser sig produktivitet udviklingen – som var blevet ødelagt ved markedernes monopolisering, selv om profittaten ville blive formindsket ved det.«⁷⁶

Vi kan godt bryde Deutschmanns fremstilling her. Det er allerede nok til at vise, at dette venstrekeynesianske element aldrig har indgået i det danske socialdemokratis program, ej heller dets politik, ligesom det heller ikke kan genfindes i de »socialdemokratiske« økonomiske organers betragtninger (Det økonomiske Råd og DØRs Sekretariat).

Med hensyn til strukturpolitikken gælder det for venstrekeynesianerne, at de trods alt forsøger at bestemme en række fysiske, materielle størrelser, dvs. implicit forsøger at formulere en sammenhæng mellem værdi og materialitet, hvilket Keynes ikke gør. Sammenhængen mellem værdi og materialitet er efter vor opfattelse netop det, der karakteriserer venstrekeynesianske strukturbetragtninger i modsætning til de keynesianske, hvor strukturbetragtningerne eksplicit udelukker de materielle enheders betydning. Hos Keynes er »strukturforskydninger« kun forskydninger mellem kapitalstørrelser, især mellem rentebærende kapital og produktiv kapital i deres pengeform og anlægfsfære. Hos venstrekeynesianerne opereres der omvendt med bestemte relationer mellem den fysiske produktions forskellige afdelinger, man arbejder ud fra implicitte antagelser for

cialiseringsudvalget' (1944) til den egentlige venstrekeynesianisme slog igennem som konkret politik«. (s. 205)

76. Deutschmann, op.cit. s. 63.

at kunne kvantificere den osv. Og denne samtænkning af materialitet og værdi er principielt og teoretisk umulig inden for den keynesianske, »monetært« baserede betragtningsmåde.⁷⁷

Dette er sådan set også nok til at sandsynliggøre, at der ikke er tale om egentlig strukturpolitik i det danske socialdemokrati, hverken i dets program eller politik. Det er også betragtninger, som stort set er fremmede for Det økonomiske Råd.⁷⁸

Med hensyn til den *kriseregulerende reformisme* skal vi nedenfor vise, at der i det danske socialdemokratis krisepolitik stort set ikke indgår keynesianske elementer: hvis der overhovedet er sådanne, er de tilfældige. Det er måske teorihistorisk korrekt at forbinde socialdemokratiernes udvikling med den keynesianske revolution, men det er ikke historisk virkeliggjort i den danske udvikling.⁷⁹

Karakteristisk for det danske socialdemokratis opfattelse i 1930'erne er derimod planøkonomien, som ikke er spor »ufornøjet«. ⁸⁰ Planøkonomien er for socialdemokraterne konkret indløst i landbrugspolitikken, og problemet bliver senere, hvordan den planøkonomiske løsning kan generaliseres til større dele af samfundet. Men først skal vi se på den *klassiske reformisme*.

2. Den klassiske reformismes løn teori

Den klassiske reformisme er præget af uklare forestillinger om »både kritikken af kapitalismen og opfattelsen af socialismen«. Først Hilferding bringer med sin bog om Finanskapitalen en sammenhængende reformistisk strategi, baseret på en analyse af de strukturelle forandringer i kapitalismen, ind i de europæiske socialdemokratier.

77. Den er derimod karakteristisk for den strømning af neoklassisk økonomi, som igen begynder at dukke op midt i 1960'erne internationalt set, »grundlagt« af R. M. Solow fra USA. Et tydeligt eksempel på samtænkningen af materialitet og værdi finder man i den ligeledes neoklassisk inspirerede uddannelsesøkonomi. Jvf. W. Hoffmann, *Theorie der Wirtschaftsentwicklung*, Berlin 1971, s. 256 ff. i reprint samlebåndet: *Sozialökonomische Studietexte*, u.å.

78. Derimod findes der yderst uformulerede tendenser til strukturpolitiske overvejelser omkring den fysiske planlægning, første gang i 1962 i Zoneplan for Danmark, senere fra regeringens planlægningsudvalg i 1972 og iøvrigt omkring perspektivplanlægningens forskellige fremstillinger. Alt dette er dog endnu sporadisk og dukker under alle omstændigheder ikke op før slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne.

79. Jfr. også K. Phillip: *Den danske Kriselovgivning 1931-38*, Kbh. 1939, hvor den ikkeeksisterende keynesianisme også vises.

80. Berg m.fl. op.cit. s. 193.

Selv om Hilferding alt i alt er reformist, skal man »dog ikke overse, at Hilferding repræsenterer en radikalisering indenfor den reformistiske del af socialdemokratiet, idet han i modsætning til f.eks. Bernstein fastholder en indholdsmæssigt bestemt overgang til socialismen...«⁸¹ Radikaliseringen ligger i, at Bernstein forestiller sig socialismen som en tilsidesættelse af de anarkiske tendenser i kapitalismen, dvs. en styrkelse af de kapitalistiske planelementer, som nærmest bliver ensbetydende med socialisme, mens Hilferding angiver både økonomiske og politiske forudsætninger for en overgang til socialismen. Disse er begrundet i kapitalismens forandrede karakter som finanskapitalisme – i modsætning til fri-konkurrencekapitalisme – hvor finanskapitalen som en ny kapitalform selv har frembragt en grundlæggende strukturering (socialiseringsformer), som – hvis den kan kontrolleres – vil give samfundsmæssig kontrol over produktionsanarkiet.

Ovenstående er nogenlunde et referat af de fire forfatters fremstilling af den teoretiske brydning mellem Bernstein og Hilferding. De giver dog ikke noget klart svar på spørgsmålet om denne brydnings betydning i det danske socialdemokrati, men man fornemmer i fremstillingen implicitte antagelser om, at Hilferdinglinjen var den mest fremtrædende i det danske socialdemokratis udvikling i hvert fald efter 1. Verdenskrig. Således refereres der til det socialdemokratiske socialiseringsprogram af 1919 og de enkelte fagforbunds egne socialiseringsforslag.⁸²

Vi skal ikke gå ind i debatten om forholdet mellem de forskellige fraktioner i SPD og deres respektive indflydelser på det danske socialdemokrati.⁸³

Vi vil derimod gennem en analyse af et element i den hilferdingske teori – lønteorien – forsøge at vise at de samme teoretiske forståelser som her kommer til udtryk også formuleres i den borgerlige teori og i det danske socialdemokrati. At der altså er tale om en selvstændig og samtidig udvikling af økonomiforståelsen. At der således også på andre politikforståelsesområder kan være tale om en udvikling, som ikke tager sit udgangspunkt i en bestemt folkning hhv. revision af Marx, men derimod i overfladeformerne som de fremtræder. At Bang ikke er tilhænger af Bernsteins linie fordi hans kriseopfattelse (modsatningen mellem anarki og planlægning) er den samme. Og at det danske socialdemokrati ikke senere er med på Hilferding linien, fordi det formulerer lignende opfattelse i spørgsmålet omkring arbejdslønnens størrelse og regulering.

81. Ibid. s. 182.

82. Ibid. s. 183.

83. Vi er således et godt stykke enige i den mere udførlige fremstilling af denne problematik som gives af Hansen og Torpe jvf. f.eks. s. 33 ff. og 63 i: Socialdemokratiet, op.cit.

Vi skal forsøge at vise at tilslutningen finder sted fordi Hilferding ud fra en socialdemokratisk tilgang formulerer de politiske konsekvenser af den neoklassiske løn teori – altså den overfladefixerede forståelse.⁸⁴

Lad os kort se på hvad den organiserede kapitalisme betyder:

- a. at finanskapitalen har struktureret produktionsstrukturen på en principielt socialistisk, dvs. ikke-anarkisk måde, således at selve produktionen er reguleret og planlagt. Overfor de socialistiske produktionsprincipper står dog stadig visse anarkiske elementer på markedet, men de bliver færre og færre, fordi finanskapitalen kan regulere udbuddet i overensstemmelse med afsætningsmulighederne. Er priserne eksempelvis for lave, holder den produkter tilbage fra markedet, indtil priserne stiger igen.
- b. finanskapitalen lader sig regulere gennem staten, dvs. gennem de parlamentariske styreformer. Overfor staten som »samfundets bevidste organ« er det antallet, der tæller, dvs. arbejderklassen må gennem enhed (i socialdemokratiet) overtage statsmagten for at kunne regulere sig frem til socialismen.
- c. også lønnen er blevet en reguleret faktor med den nye kapitalisme. I første omgang bestemmes lønnen af organisationernes styrke, i anden omgang bestemmes lønningsposens indhold af staten. Lønnen er blevet til en »politisk« løn, bestemt af skatter og sociale ydelser. – Hvis man skelner mellem nominalløn og realløn, kan Hilferdings position gøres klarere.

Nominallønnen bestemmes af organisationernes magt – ikke af arbejderklassens reproduktionsværdi eller kapitalens akkumulationsbevægelse. Reallønnen bestemmes som den politiske løn af staten.

Man kan således sige, at der indgår to elementer i Hilferdings politiske programmatik: teoretisk er det kapitalismens forandrede struktur, som i sig frembyder nye politiske muligheder, og politisk er det den statslige lønregulering, den »politiske løn« dvs. de forskellige socialstatselementer. Her skal vi kun se nærmere på den politiske løn.

I Finanskapitalen giver Hilferding sin analyse af fagforeningskampens betydning for lønstørrelsen og en analyse af denne kamps muligheder og grænser.⁸⁵ Hele fagforeningskampen har gennemløbet tre stadier.

»I det første står den enkelte fabrikant over for de enkelte arbejdere. I det andet kæmper den enkelte fabrikant mod arbejdernes organisation; i det tredje stadium står arbejdsgiverorganisationerne som helhed overfor arbejderorganisationerne.«⁸⁶

84. Udgår.

85. Rudolf Hilferding: Das Finanzkapital, Frankfurt 1968, s. 479-498.

86. Ibid. s. 479.

Fagforeningernes funktion er ifølge Hilferding generelt at ophæve arbejdernes indbyrdes konkurrence på arbejdsmarkedet, dvs. skabe et monopol på udbudet af arbejdskraft. Fagforeningerne udgør således den monopolform (udbudskontrol) som Hilferding kalder et »kontingenteringskartel«.

Hvis monopoliseringen gennemføres, vil prisen på arbejdskraften blive rykket ud af udbud-efterspørgselsmekanismen, hvilket betyder, at »prisen er det givne, nemlig fastsat af fagforeningernes vilje, og udbudet må rette sig efter prisen; prisen må ikke rette sig efter udbud og efterspørgsel«. ⁸⁷

Som for alle andre monopoler er forudsætningen for fagforeningerne også den mest fuldkomne markedskontrol, hvor polariteten mellem beskæftiget og ubeskæftiget er den største hindring. Hvis den ubeskæftigede kan bringes til at sætte arbejdernes klasseinteresser over sine individuelle interesser, vil prisen på varen arbejdskraft ene og alene være bestemt af fagforeningernes vilje. – De økonomiske love er allerede her forvandlet til magtsociologiske relationer, dels mellem fagforening og enkeltarbejder, dels mellem fagforeningsorganisation og arbejdsgiverorganisation.

Indholdsmæssigt angår fagforeningskampen arbejdsresultatet, dvs. fordelingen af den producerede nyværdi på et år: $v+m$. Eftersom produktets værdi er $k+v+m$ vil en forøgelse af v på m 's bekostning samfundsmæssigt set ikke føre til en fordyrelse af produkterne. ⁸⁸ I enkelte produktionsgrene vil en lønforhøjelse dog altid som kostprisforøgelse føre til prisstigninger og til en formindsket gennemsnitsprofitrate.

»Set med arbejdsgivernes øjne drejer fagforeningskampen sig om profitraten, og om lønstørrelsen, set ud fra arbejdernes standpunkt. *Fagforeningskampen kan aldrig være en kamp om overvindelse af selve kapitalforholdet, udbytningen af arbejdskraften.* (/) Kampen om den fuldstændige afskaffelse af udbytningen falder således uden for de rammer, som de rent fagforeningsmæssige opgaver sætter; (massestrejken) er ikke en kamp mod arbejdsgivernes økonomiske position, men en magtkamp for arbejderklassen som helhed mod bourgeoisie's magtorgan, staten. (/) Denne politiske opgave kan aldrig være fagforeningernes opgave som sådan, men kan kun stille den fagforeningsmæssige organisationsform til tjeneste for proletariatets politiske kamp.« ⁸⁹

Hermed er een af de væsentlige strategiske konceptioner i den reformistiske organisationsmodel skitseret: partiet almengør arbejderklassens samlede interesser og fører kampen på tværs af den tendentielt »spontaneistiske« arbejdspladskamp, som ikke kan generaliseres i sig, og dets mål er den politiske magt: staten. Heroverfor fører fagforeningen den økonomiske, bedriftsnære kamp,

87. Ibid. s. 480.

88. Ibid. s. 483.

89. Ibid. s. 484 f. Vores fremhævelse.

men da den også tendentielt vil kunne falde tilbage i varetagelse af gruppe-mæssige særinteresser (f.eks. faglærte over for ufaglærte) må den også afstå fra at drive politik. Eller som Hilferding siger det: fagforeningskampen kan i modsætning til det, som syndikalisterne foregøgler arbejderne, aldrig være rettet mod afskaffelsen af selve udbytningsforholdet, men kun være et middel i partiets politiske kamp.

Hvad skyldes dette? Bl.a. – stadig ifølge Hilferding – at den bedriftsnære, syndikalistiske kamp er blevet løbet over ende som kammulighed af selve kapitalismens udvikling. Først stod enkeltarbejderne over for de enkelte fabrikanter. Gennem dannelse af fagforeninger udelukkede de deres indbyrdes konkurrence, og i udviklingens næste fase stod de enkelte fabrikanter overfor organiserede arbejdere. Dette var en fase, hvor arbejderbevægelsen var sejrrig, fordi deres organiserede magt oversteg enkeltfabrikantens hver gang (omgangsskruen). Men med den almindelige kapitalkoncentration og centralisering udelukkede konkurrencen mellem enkeltkapitalerne, og kapitalismen blev »organiseret«. På denne basis – udelukkelse af konkurrencen, i hvert fald som tendens – blev fabrikanterne som et resultat af arbejderorganiseringen også organiseret i arbejdsgiverforbund, og i denne tredje fase står arbejdsgiverorganisationerne som sådan over for fagforeningerne, og her i »denne kamp fra de samlede arbejdsgiveres side mod fagforeningerne er arbejdsgiverorganisationerne ofte de stærkeste«. ⁹⁰

Til gengæld giver denne udvikling også lønkampen en »stadigt større, almen social og politisk betydning«. Hele produktionen kan jo lammes gennem selv mindre strejker på grund af produktionens gensidige afhængighed mellem fabrikker og brancher.

»Fagforeningskampen vokser dermed ud af sin egen sfære og fra at være et anliggende for de umiddelbart berørte arbejdsgivere og arbejdere bliver den til samfundets almene anliggende, dvs. til et politisk fænomen. (/) Problemet omkring lønforhøjelse og profitreduktion bliver til et spørgsmål om magt (/) og jo større magtforskydningen har været til arbejdsgivernes fordel, desto vigtigere er det for arbejderklassen at sikre sig den størst mulige indflydelse i den politiske repræsentation – en repræsentation, der uafhængigt og hensynsløst fremfører arbejderinteresser over for arbejdsgiverinteresserne og hjælper førstnævnte til sejr.« ⁹¹

Det uafhængige arbejderpartis politik bliver således »til en politik, der søger at repræsentere alle arbejderes klasseinteresser i deres totalitet, hvorved kampen vokser fra at være en kamp inden for det borgerlige samfund til en kamp mod det borgerlige samfund«. ⁹²

90. Ibid. s. 489.

91. Ibid. s. 496-97.

92. Ibid. s. 499.

Indholdet i den politiske kamp mod kapitalismen er således økonomisk en kamp om fordelingen af nyværdien af det årligt skabte produkt, $v + m$. Det første middel i denne kamp er fagforeningernes lønkamp: kampen om nyværdien »fremstår umiddelbart som en kamp om arbejdskontrakten og fortsætter i kampen om statens økonomiske politik«,⁹³ som er partiets grundlag.

Perspektivet i lønkampen er ikke alene, at en sejrrig lønkamp med mange forhøjelser vil forbedre levevilkårene for den beskæftigede del af arbejderklassen. Den vil ydermere skabe mere beskæftigelse.

»Jo større arbejdslønnen er, desto større er den del af nyværdien, som umiddelbart udgør en efterspørgsel efter varer, dvs. efter konsumtionsmidler. Men udvidelsen af konsumtionsmiddelindustrien, færdigvareindustrierne overhovedet, betyder en udvidelse af de sfærer, der alment har en lavere organisk sammensætning, dvs. industrier med en stor arbejdsskabende mulighed ('Arbeitsfassungsvormögen'). Dette forårsager en hurtig stigning i efterspørgslen efter arbejde og dermed en gunstigere stilling for arbejderne på arbejdsmarkedet, en styrkelse af fagforeningsorganisationen og forbedrede muligheder for sejr i nye lønkampe.«⁹⁴

På sin tale om socialdemokratiets opgaver på partikongressen i Kiel i 1927 formulerer Hilferding endnu et element i løndannelsen, nemlig princippet om »den politiske løn«, der er en realitet under den organiserede kapitalisme:

»Men det nye og vigtige er statsreguleringen på det område, som umiddelbart påvirker proletariats skæbne, nemlig arbejdsmarkedet. Takket være revolutionen (den fejlslagne tyske forf.) har vi fået arbejdsløshedsforsikringen. Den er ensbetydende med en ganske bestemt regulering af udbud og efterspørgsel på arbejdsmarkedet. Gennem overenskomstsyste­met og voldgiften har vi i dag *en politisk lønregulering og en politisk arbejdstidsregulering*. Arbejderens personlige skæbne bliver bestemt af den politik, som staten fører. (/) Vi må mejsle ind i enhver arbejderhjerne, at *ugelønnen er en politisk løn* og at spørgsmålet om, hvorledes lønnen ser ud, når ugen ender, afhænger af styrken af arbejderklassens parlamentariske repræsentation, dens organisationers styrke og af magtforholdene uden for parlamentet.«⁹⁵

93. Ibid. s. 499 – Det er karakteristisk for en meget stor del af arbejderbevægelsens »Gründerperiode« at fagforeningerne ikke umiddelbart vil afstå fra at kæmpe politisk og kun kæmpe økonomisk.

Den socialdemokratiske organisationsmodel med arbejdsdelingen mellem fagforening og parti – eller økonomi og politik – måtte i en lang periode kæmpe mod syndikalistiske tendenser i arbejderbevægelsen. I Danmark har socialdemokratiet først vundet hegemoni op mod verdenskrisen, hvilket selvfølgelig også præger reformismediskussionen. Jfr. f.eks. J. Olsen/B. Schoubye: Reformpolitik eller revolution – Kilder til belysning af brydninger i dansk arbejderbevægelse 1908-22, Kbh. 1973 som samler en række dokumentarisk materiale om forholdet mellem socialdemokrater og syndikalister.

94. Hilferding, op.cit. s. 499.

95. Hilferding, Die Aufgaben der Socialdemokratie in der Republik. Protokoll des SPD-parteitages in Kiel 1927, s. 165-184.

Som en faktor, der er bestemt af politiske faktorer, styrke, organisationsgrad osv. bliver arbejdslønnen hos Hilferding bestemt udelukkende af det sociale magtforhold mellem arbejderbevægelsens uafhængige parti og dets modstander. Dette blev i hvert fald det tyske socialdemokratis officielle standpunkt i løbet af 1920'erne. Hvad værre er, er at man herved også forlader værdiloven, i hvert fald for så vidt angår arbejdskraften. Dens pris – lønnen – er jo kun bestemt af organisationsstyrke. (Vi skal senere se, at det er indholdsmæssigt identisk med den neoklassiske økonomis opfattelse).

Hilferding er selvfølgelig ikke den eneste af de tyske socialdemokrater, der formulerer lønteori som en magtteori. Faktisk er han kun toppen af isbjerget, og er her kun valgt som repræsentant for denne del af den reformistiske teori-dannelse.⁹⁶

Men når arbejdslønnen ikke længere reguleres af værdiloven, må man spørge om arbejdskraften fortsat er en vare? Det kan kun besvares benægtende, fordi det jo netop er fagbevægelsens opgave i videst mulig omfang at fjerne dens varekarakter. Når værdi-prismekanismen tendentielt ophæves, må reguleringen ske på anden måde: gennem etablering af retsforhold. Karakteristisk er her den socialdemokratiske kamp for at få udbygget alle retlige organisationsformer inden for produktionssfæren: voldgiften, som ses som en stor sejr; arbejdsretten og de kollektive aftaler. En samtidig forfatter har gennemgået den socialdemokratiske lønteori i slutningen af 1920'erne og sammenfatter den socialdemokratiske opfattelse i 4 teser:

1. Arbejdslønnen er et politisk fænomen. Den bestemmes af forholdet mellem klassekræfterne.
2. I hvert fald i den moderne økonomi findes der ikke en lov for arbejdskraftens værdi.
Virkeligheden har vist, at denne lov ikke er rigtig. Marx, der i dette spørgsmål fulgte klassikerne, har taget fejl ligesom de gjorde.
3. Selv om arbejdskraftens varekarakter ikke er helt destrueret, er denne proces dog igang, og den kan gennemføres ved arbejderorganisationernes vilje.
4. Også inden for det kapitalistiske samfunds rammer kan der ske en ubegrænset forbedring af arbejderne situation.⁹⁷

96. At dette er tilfældet dokumenteres grundigt i W. Müller og C. Neustiss, *Socialstatsillusionen og modsigelsen mellem lønarbejde og kapital*, i *Socialstat og blandingsøkonomi*, udgivet af DSF, København 1974.

97. Kriwizki: *Die Lohntheorie der deutschen Sozialdemokratie i: Unter dem Banner des Marxismus Berlin 1929*, s. 385. Her citeret efter Reprintudgaven, Politladen, Erlangen 1970.

Konkluderende anfører Kriwizki, at her »fuldbyrdes ‘overgangsperiodens’ økonomik, den gradvise udvikling væk fra kapitalisme og en tilnærmelse til socialismen, juridisk gennem arbejdsretten, økonomisk over produktionsdemokratiet og det økonomiske demokrati.«⁹⁸

Hvis der alligevel skulle være en lille rest af værdilovsbestemmelse tilbage i samfundet dengang, skulle man forvente, at en stadig succesfuld økonomisk kamp med lønforhøjelser efterhånden vil indsnævre profitten så meget, at der vil opstå profitabilitetskriser. Men – forsikrer F. Tarnow os – som var leder i den tyske socialdemokratiske fagbevægelse – det er slet ikke nødvendigt. Allerede indenfor det kapitalistiske samfunds rammer har arbejderne ret til at kræve forbedrede leveforhold, dvs. lønforhøjelse. Denne mere retfærdige fordeling skal blot svare til »produktionsevnen«. Og iøvrigt er en mere retfærdig fordeling også gavnlig for kapitalisterne, fordi den forbedrer konsumeften. Netop i årene omkring 1927 var der som følge af en stor vækst i produktivtetsudviklingen en helt disproportional udvikling mellem produktion og konsumtion, eller som Tarnow siger »forbruget lå langt efter produktionen«. Derfor skal arbejds lønnen forøges, og det kan ske uden at gøre indhug i merværdien, fordi lønnen er kun én af mange omkostningsfaktorer: når lønnen forøges, skal de andre omkostningsfaktorer blot formindskes tilsvarende. Der skal med andre ord rationaliseres. Arbejderbevægelsen stiller sig positiv overfor rationaliseringsbestrebelselser fordi de muliggør det, som iflg. Tarnow er fagforeningernes mål: en forøgelse af lønnens andel af omkostningsfaktorerne.

»Det drejer sig ikke om at der skal fremtrylles en større lønfond af den blå luft, men blot om en anden fordeling af nationalproduktet til fordel for lønnen. *Lønandelen* af tilblivesomkostningerne og af varepriserne skal forøges, og det kan ske ved at sammenpresse de andre omkostningsfaktorer.«⁹⁹

Lønforhøjelsen funderes således i en formindskelse af de forskellige omkostninger, f.eks. gennem forbedret arbejdsorganisation, forbedret teknik, økonomisering med den konstante kapital og med produktionens ekskrementer (Marx) – eller alt i alt rationalisering.

Gennem rationalisering bliver lønforhøjelserne således kapitalistisk mulige, dvs. at de kan foregå uden profitformindskelse. Her ser vi altså en omfortolkning af lønteorien fra Hilferdings Finanskapital til slutningen af 1920'erne. Videre vil lønforhøjelserne ikke alene være et gode for arbejderklassen, men også for samfundet som sådan og for kapitalisterne. Dette

98. Ibid. s. 386.

99. F. Tarnow: Warum Arm sein?, Berlin 1928, s. 71. Her citeret efter Kriwizki, op.cit. s. 394.

skyldes, at lønforhøjelser vil udvide det nationale marked, hvorfor kriserne kan forhindres eller mildnes – for så vidt som de er underkonsumtions/disproportionalitetskriser.¹⁰⁰

3. Den borgerlige »neoklassiske« løn teori

I dette andet afsnit om løn teorien, skal vi se lidt nærmere på den opfattelse af lønbestemmelsen og lønstigningens konsekvenser, som repræsentanter for den sk. neoklassiske økonomi fremlægger. Der vil på samme måde som ved gennemgangen af den socialdemokratiske reformismes opfattelse blive tale om en gennemgang af enkelte, typiske repræsentanter. Men først en generel præsentation af hele problematikken.

De strukturforandringer i kapitalismen, som Hilferding analyserer, påvirkede også hele den økonomiske teori. For løn teoriens vedkommende drejede det sig fra århundredeskiftet og frem om at analysere, hvorledes løndannelsen blev påvirket dels af den nye efterspørgselsmagt, som de store overlegne virksomheder og virksomhedsforbund havde, og dels den modmagt, som de opståede massefagforbund havde. Desuden skulle man bestemme de kollektive overenskomsters betydning og statens indgreb i løndannelsen på arbejdsmarkedet. Tugan-Baranowskij, som sådan set hverken var neoklassiker eller marxist, formulerer i 1913 problemstillingen meget klart. Det er for ham at se forkert at blande fordelingsteori og værditeori sammen; i fordelingsteorien bør man aldrig se bort fra de sociale magtforhold:

100. Denne kapitalismens perpetuum mobile som socialdemokraterne her får konstrueret, er allerede blevet vurderet og karakteriseret af Marx: tautologi. »Det er en ren tautologi at sige, at kriserne opstår af mangel på betalingsdygtigt forbrug eller på betalingsdygtige forbrugere. Andre former for forbrug end den betalende kender det kapitalistiske system ikke, når man ser bort fra sub forma pauperis (fattiglemmer) eller »tyveknægtenes«. At varer ikke kan sælges, betyder ikke andet end at der ikke findes betalingsdygtige købere til dem (uanset om varerne i sidste instans købes til produktiv eller individuel konsumtion). Vil man imidlertid give denne tautologi et skær af dybere mening ved at sige, at arbejderklassen får en for ringe del af sit eget produkt og at ondet kan afhjælpes, så snart den får en større andel af det, dvs. arbejds lønnen stiger, så er dertil kun at bemærke, at krisen hver gang forberedes i en periode, hvor arbejds lønnen stiger generelt, og hvor arbejderklassen faktisk får en større andel af det årsprodukt, der er bestemt til konsumtion (/). Det kunne altså se ud til, at den kapitalistiske produktion indbefatter betingelser, uafhængige af god eller ond vilje, der kun forbigående tillader hin relative prosperitet for arbejderklassen og kun som en stormfugl, der bebuder krise.« Kapitalen, 2:2, s. 527-28.

En systematisk oversigt over den teoriehistoriske udvikling i krisediskussionen findes i øvrigt hos Anwar Shaikh, Eine Einführung in die Geschichte der Krisentheorien, i: Prokla 30, Berlin 1978, s. 3 ff.

»Processen, hvori det sociale produkt fordeles mellem forskellige samfundsmæssige klasser, der er intimt forbundet med den kapitalistiske økonomiske proces, er (/) ikke en simpel bytteproces, men derimod et kompliceret resultat af kampen mellem de sociale klasser om den største del af det samfundsmæssige produkt – en kamp, hvor de kæmpende klassers magt er højst ulige.«¹⁰¹

Den gennemsnitlige lønhøjde bestemmes her af to faktorer: 1) Det samfundsmæssige arbejdes produktivkraft og 2) arbejderklassens sociale magt. Produktivkraften udgør overgrænsen for lønstørrelsen, dvs. at der er et punkt, hvor profitten forsvinder og totalproduktet ($v+m$) bliver løn; undergrænsen er arbejdernes fysiske eksistensminimum. Mellem disse to grænser fastlægges den faktiske løn efter »arbejderklassens sociale magt«. Disse betragtninger hos Tugan-Baranowskij afspejler det forhold, som mange af datidens økonomer beskæftigede sig med: lønstørrelsens *teoretiske* ubestemthed. Fagforeningernes mellemkomst sætter andre grænser for løndannelsen end den neoklassiske grænse nyttebetragtning. I stedet for at kunne bestemme et bestemt punkt for løndannelsen, kan man nu kun bestemme en *kontraktzone*, inden for hvilken de sociale klasser – eller kontrahenter – må kæmpe om den endelige lønfastlæggelse. En ny variable i løndannelsen bliver således »the propensity to fight«. John R. Hicks har formuleret den mest kendte model for en arbejdskampbestemmelse af lønnen, og den skal vi se lidt nærmere på.¹⁰² Hos Hicks er

»teorien om lønbestemmelse på et frit marked simpelthen et særligt anvendelsesområde af den almene værditeori. Lønnen er prisen på arbejdet; den er derfor – hvis den ikke påvirkes – bestemt ligesom alle andre priser af udbud og efterspørgsel.«¹⁰³

Det er dog således, at udbud og efterspørgsel på arbejdsmarkedet er underlagt særlige forhold, hvorfor man må udarbejde en speciel løndannelsesteori. Men abstrakt set kan man tale om den udbuds- og efterspørgselsbestemte pris på arbejdet, og den vil udgøre en ligevægtsløn, der modsvarer grænseproduktet af arbejdet. Denne ligevægtsløn er samtidig den »retfærdige« løn. Problemet er, at der ikke hersker fuldkommen konkurrence på arbejdsmarkedet, fordi arbejderne har sluttet sig sammen i fagforbund, som gennem strejke og strejketrussel kan fremtvinge en højere løn end den retfærdige ligevægtsløn.

101. M. Tugan-Baranowskij: Soziale Theorie der Verteilung, Berlin 1913, s. 42.

102. Vi følger her Werner Hoffmans fremstilling i: Einkommenstheorie, Berlin 1971, s. 243 ff. citeret efter reprintsamlebåndet: Sozialökonomische Studentexte, u.å.

103. John R. Hicks: The Theory of Wages, London 1964, s. 1, her efter Hoffmann, op.cit. s. 244.

»Når en fagforening kræver lønforhøjelse eller går imod en lønedsættelse, står arbejdsgiveren over for følgende alternativer: enten må han betale højere lønninger end han ville have gjort af egen drift (og det betyder generelt bagefter en forringelse af hans profit), eller også må han acceptere det umiddelbare tab, som sandsynligvis vil blive resultatet af en arbejdsnedlæggelse. Under alle omstændigheder er han dårligere stillet end hvis hans folk ikke havde slået sig sammen. Men som regel vil et af alternativerne give mindre tab end det andet. Hvis en nægtelse synes at være mindre omkostningsfyldt end en accept af lønforhøjelsen, så vil han gå imod; hvis en accept synes at være billigere, så vil han acceptere fagforeningens ønsker.«¹⁰⁴

Ud fra denne betragtning kan Hicks opstille en model over sammenhængen mellem omkostningsstigning som følge af accept af lønkravet og tab som følge af arbejdsnedlæggelse. Jo højere lønkravet er, desto større vil arbejdsgiverens tilbøjelighed til at gå imod det være. Jo større tabet som følge af strejke bliver, desto større vil hans tilbøjelighed til at acceptere lønkravet være. Hermed kan man udforme en »employer's concession curve«, som afspejler hans relative fordele ved enten at give efter eller gå imod. På samme måde gælder det for fagforeningen, at dens modstand er afhængig af størrelsen af den løn, som arbejdsgiveren kan tilbyde. For fagforeningen kan man dermed opstille en »resistance curve«, og den optimale løn vil da ligge i det punkt, hvor de to kurver skærer hinanden. Dermed mener Hicks at have vist, at man til alles fordel kan udligne interesserne og forhandle i stedet for at strejke:

»Denne analyse lægger op til en antagelse, der svarer til den faktiske almene praksis i aftalesystemet i England, nemlig at den bedste vej til at mindske sandsynligheden for strejker er indførelse af samtaler mellem arbejdsgivere og fagforeninger; her skal samtalerne føres officielt tilstrækkeligt længe og ikke afbrydes pludseligt, samt foregå så hyppigt, at begge sider får en bedre forståelse for den anden sides situation. Denne ide betyder: voldgiftskommissioner og organer til fælles orientering.«¹⁰⁵

Hicks lægger således helt utvetydigt op til en 'industrial peace', hvor den fælles rationalitet for både arbejdsgiver og fagforening ligger i grænseproduktivtetsprincippet, der vil kunne bringe selv den mest kampberedte fagforening til fornuft. For store lønkrav vil jo føre til at beskæftigelsen må vige, fordi lønstigningen ikke gør det muligt for arbejdsgiveren at beskæftige det samme antal arbejdere på grund af sammenhængen mellem grænseafkast (marginalafkast) og marginalløn.

Summarisk kan man sige, at Hicks viser, hvorfor – nemlig ud fra ligevægtslønnen – et aftalesystem kan føre til størst mulig løn, størst mulig beskæftigelse og opretholdelse af kapitalprofitten på en og samme tid. Hicks har ikke beskæftiget sig direkte med sammenhængen mellem lønniveau og beskæftigelse, men forudsat et grænseproduktivtetsprincip i denne relation. Denne problemstilling

104. Hicks, op.cit. s. 140 f., her efter Hoffmann s. 245.

105. Hicks, op.cit. s. 147, Hoffmann s. 247.

skal vi lade A. C. Pigou belyse, også som repræsentant for neoklassikerne. Vi har tidligere set fagforeningsteoretikernes argumentation – repræsenteret ved F. Tarnow og til dels Hilferding – hvor kernen var, at en højere løn måtte føre til en højere beskæftigelse, fordi den udvidede det nationale marked og de sektorer, som har generelt lavere organisk sammensætning. – Hos neoklassikerne er den generelle opfattelse, at der vil kunne opnås en ligevægtstilstand mellem udbud og efterspørgsel af arbejdskraft:

»Med en fuldstændig fri konkurrence mellem arbejderne og med fuldt bevægelige arbejdskraft (/) vil der altid være en stærk tendens til, at lønniveauet tilpasser sig til efterspørgslen på en sådan måde, at alle finder beskæftigelse.«¹⁰⁶

Den arbejdsløshed, som opstår, vil dermed kun være af friktionel art – dvs. en midlertidig »omstillingsarbejdsløshed«. Men desværre er der jo ikke hverken fuld bevægelighed eller konkurrence mellem arbejderne; tværtimod har fagforeningerne skabt et monopol på udbuddet af arbejdskraft. Derfor vil der under de betingelser altid være en vis form for arbejdsløshed eller »underbeskæftigelse«:

»Mangler den frie konkurrence mellem arbejderne, så kan den funktionelle relation mellem det betingede lønniveau og den givne efterspørgsel ikke være af den anførte simple art. Det mål, som lønniveauet i en vis grad styrer mod og som det ved stabile forhold også vil nå, udgør ikke nødvendigvis et niveau, som udelukker underbeskæftigelse. Niveauet kan endda være højere og indeholde en vis grad af underbeskæftigelse selv ved stabile forhold.«¹⁰⁷

Lønpolitikken, som dels omfatter fagforeningernes overenskomstpolitik og dels statens fastsættelse af minimallønsatser, går mod et lønniveau, som udelukker fuld beskæftigelse. Arbejdsløshedsforsikringen har ifølge Pigou også medvirket til at fastholde et lønniveau, som ligger over ligevægtsniveauet. På denne måde bliver arbejdsløsheden direkte et resultat af den lønpolitik, som fagforeningerne og staten driver. At arbejderne bliver arbejdsløse, er helt og holdent deres egen skyld – de skaber så at sige selv krisen gennem deres umådeholdne lønkrav:

»For at holde arbejdsløsheden på et lavt niveau, må fagforeningerne ikke betragte en god beskæftigelsessituation som en anledning til at kræve højere lønninger. De må *vælge* mellem højere lønninger og mindre underbeskæftigelse.«¹⁰⁸

106. A. C. Pigou: *The Theory of unemployment*, London 1933 s. 252 – her efter W. Hoffmann, op.cit. s. 251.

107. Ibid.

108. Pigou: *Lapses from Full Employment*, London 1945, s. 72. Der skal i øvrigt ikke megen fantasi til for at se præcis de samme argumenter i nutidens debat, f.eks. hos Glynn/Sutcliffe, Carsten Koch og Chr. Groth, jfr. Jens Brinch, *Kapitalakkumulation i Danmark II*, i: *Kapitalakkumulation i Danmark efter 1940*, 2 Diskussion og kritik, Kbh. 1975, s. 112f, s. 122f og note 28, s. 143.

I forhold til Tarnow er det åbenlyst, at Pigou udelukkende beskæftiger sig med lønnen som en mikroøkonomisk størrelse – altså som en omkostningsfaktor. Heroverfor betragter Tarnow den i langt højere grad makroøkonomisk ved at lægge vægt på arbejdslønnens købekraftaspekt. Det åbne spørgsmål vil her så blive, om en lønstigning virker stærkest ind på omkostningerne eller på efterspørgslen, og det vil være forskelligt efter konjunktursituationen. Samtidig gælder for Pigou, at selv i den mikroøkonomiske betragtning isoleres lønnen som den eneste omkostningsfaktor, hvor fagforeningsteoretikerne prøver at formulere en sammenhæng mellem løn og andre kostpriselementer i deres rationaliseringsbetragtninger.

Vi kan således konkludere, at løn teorien og forestillinger om lønkampen såvel indenfor den teoretiske reformistiske tradition i det tyske socialdemokrati som indenfor den neoklassiske økonomi formuleres med udgangspunkt i det borgerlige samfunds overflade. Der er ikke tale om at socialdemokraterne direkte overtager den borgerlige teori som følge af deres åndelige deroute, men om to parallelle teoriudviklinger, hvor lønkampen ses som en økonomisk og politisk kamp indenfor kontraktzonen hhv. fastlægges af den politiske magt. Rationalen i denne politik over for Pigous postulater om dens arbejdsløsheds-skabende effekter ligger i rationaliseringerne af industrien.

4. Den danske »klassiske« reformismetraditions kapitalisme- og socialisme opfattelse

Ligesom tidligere, vil det også her i denne gennemgang dreje sig om at fremstille det, som man kunne kalde det danske socialdemokratis politisk-teoretiske selvforståelse, dvs. forholdet mellem parti, fagbevægelse og samfundsmæssig udvikling, sammenhængen mellem dagsaktuelle politisk-økonomiske problemer og kampen for socialisme osv.¹⁰⁹

De temaer, som vi vil belyse, er dels den socialdemokratiske opfattelse af kapitalismens karakter eller udviklingstrin i Danmark – primært for

109. Det væsentligste kildemateriale er tidsskriftet »Socialisten«, Socialdemokratisk Tidsskrift, Udgivet af de socialdemokratiske partiforeninger, diskussionsklubber og arbejdernes oplysningsforbund.

Hvorfor netop tidsskriftet Socialisten? Det skyldes især at analysen omhandler den *offentlige selvforståelse*, der omfatter dels de problemstillinger, som udspringer af partiets programatiske grundlag, dels af dets parlamentariske politiske praksis. Samtidig skal og må den offentlige selvforståelse kunne fungere udadtil: den er – bortset fra valgoplæg – det grundlag, som socialdemokratiet skal styrkes på. Intern debat og udadvendt agitation eller måske snarere redegørelse for det socialdemokratiske standpunkt er netop indholdet af Socialisten.

at undersøge om Hilferdings opfattelse af den 'organiserede kapitalisme' er en relevant karakteristik af det danske socialdemokratis opfattelse – og dels opfattelsen af lønteorien. Desuden skal spørgsmål som rationaliseringen i industrien belyses.

Når det i »Efterskriftets« analyse af faserne i den danske reformismes udvikling hedder, at den revolutionære arbejderbevægelses forestillinger om en magtovertagelse gennem råd og socialisering af nøgleindustrier »kunne eksistere i socialdemokratierne side om side med den mest 'uskyldige' reformisme«,¹¹⁰ er det nok kun en partiel sandhed. Det er snarere sådan, at hovedparten af disse forestillinger især trivedes uden for det danske socialdemokrati bl.a. i ungdomsbevægelsen og i den syndikalistiske fagopposition. De fire forfattere anfører direkte et forslag til socialisering i 1919 fra bryggeriarbejdernes fagforening – men glemmer, at bryggeriarbejdernes fagforening stod uden for det socialdemokratiske dominerede D.s.F. (De samvirkende Fagforbund). Allerede Septemberforliget i 1899, som jo længere jo mere fremstilles i den socialdemokratiske opfattelse som en sejr for arbejderbevægelsen, havde ført til en polarisering inden for fagbevægelsen. Det samme gjorde overenskomstaftalerne før 1. Verdenskrig, måske især overenskomsten i 1911, hvor DsF lægger op til at indgå 5-årige overenskomster, og hvor især syndikalisterne tordner mod dette »overgreb« på arbejdernes rettigheder.¹¹¹ – De brydninger og splittelser, som der længe havde været tale om i den danske arbejderbevægelse – udfordringen fra venstre – er efter vor opfattelse den væsentligste forklaring på socialdemokraternes socialiseringsdiskussion i 1919. Pragmatiske politiske vurderinger og ikke teoretiske er her det styrende for de danske socialdemokrater.

Socialiseringstankerne ligger bag vurderingerne af de nødvendige elementer i socialdemokratiets »Valg- og Aktionsprogram«, som vedtages på partiets 19. kongres i 1923.

Socialiseringen er jo et krav i partiets 10 år gamle program – det generelle program. Her på den 19. kongres indgår socialiseringskravet som et element i det dagsaktuelle valg- og aktionsprogram, hvis hovedindhold er en »dybtgående og effektiv Socialpolitik, en virkelig socialdemokratisk Politik«, som K. K. Steincke skriver.¹¹²

Karakteristisk for en virkelig social-demokratisk politik er dens socialistiske sigte:

»Det vil sige en politik, (/) der tilsigter Reforme af virkelig økonomisk Betydning med selve Samfundets Omdannelse som egentligt Formål – og ikke blot Smaaforbedringer i Sociallovgiv-

110. Berg m.fl. – op.cit. s. 183.

111. J. Olsen/B. Schoubye, op.cit. s. 9f.

112. K. K. Steincke: Realiteterne, i Socialisten, Kbh. 1923, nr. 10, s. 229.

ningen med forøget Understøttelse til Underklassen og forhøjede Indkomstskatter til Overklassen; thi ingen af disse Resultater kan, hvor demokratisk tiltalende og nødvendige de i og for sig er, i sig selv være et Formaal, ja, end ikke midler til Samfundets Omdannelse i socialistisk Retning.

Vil man denne Omdannelse, maa man derimod tilstræbe egentlige økonomiske Reforme, Reforme, som ved deres Væsen og i Kraft af deres Virkninger i hvert fald gradvis standser Udbytningens Kilder, hvad en forøget Indkomstskat ikke gør, og forøger Underklassens økonomiske Magt og Indflydelse, hvad en tiltagende 'Vælgerforsørgelse' ingenlunde gør – tværtimod!«. ¹¹³

Her er de nok mest centrale strategiske perspektiver i den socialdemokratiske politik angivet. Dybtgående reformer, der gradvis sætter bom for udbytningens kilder eller implicit: det kapitalistiske Danmark er endnu ikke modent til en egentlig omdannelse til et socialistisk samfund, men må dog kunne gøres tåleligt for »underklassen« indtil den store dag engang kommer. Ligeledes kan man også her se, at socialdemokratiet ikke er et snævert arbejderparti, men varetager hele underklassens interesser. Herfra er der ikke langt til 'folkepartiet'.

Der er hermed lagt op til en vurdering af socialdemokratiets opfattelse af sin egen klassebasis: arbejderparti eller folkeparti? Det spørgsmål vurderes i »Efterskriftet« således, at den økonomisk-politiske verdenskrises gennemslag i Danmark fører til en klassealliance mellem socialdemokratiet og bønderne, dvs. at socialdemokratiet herved forlader klassepartiet og bliver folkeparti. – Det er efter vores vurdering af de foreliggende anvendte kilder en indsnævrende fortolkning. Allerede fra århundredeskiftet – dvs. fra 'Systemskiftet' i 1901 og senere Det radikale Venstres dannelse – er der tale om en demokratisk *politisk* alliance med valgsamarbejde i form af valgforbund og gensidig valgstøtte mellem socialdemokratiet og det radikale venstre. En politisk alliance er selvfølgelig ikke nødvendigvis det samme som en klassealliance. Hvis det på den anden side er sådan, at socialdemokratiet i sin selvforståelse ikke er et snævert arbejderparti, men et bredt »folkeligt« parti, er der selvfølgelig heller ikke tale om at indgå klassealliancer. Det brede, folkelige grundlag for socialdemokratiet i Danmark udtrykkes her af Steincke med benævnelsen »underklassen«, og vores tese er, at denne underklasse er socialdemokratiets klassegrundlag i dets egen selvforståelse. Hvad er så underklassen? Det angiver partiets store teoretiker Gustav Bang i 1905 således:

»Igenom den politiske Bevægelse organiserer Arbejderne sig som et Klasseparti. Ligesom hvert af de øvrige Partier i de store Træk repræsenterer sit Lag af Befolkningen –

113. Ibid. s. 229.

Industrikapitalister, Godsejere, Gaardmænd – ledes af deres Interesser, varetager dets Tarv, saaledes træder et nyt Parti ind som Repræsentant for Arbejderklassen – Ordet taget i dets videste Forstand omfattende ikke blot de egentlige Lønarbejdere, men også den store Masse af de øvrige Smaakaarsfolk, der tjener deres Brød ved eget Arbejde og har Kapitalens Udbytning over sig.«¹¹⁴

Socialdemokratiets klassebasis er her ret entydigt fastlagt som ikke blot arbejderklassen i snæver forstand, men »de udbyttede klasser«.¹¹⁵

Denne opfattelse af socialdemokratiet som de »udbyttedes« parti viser sig at være den bærende for partiets praktiske politik, som hele tiden – i hvert fald erklæret – drejer sig om at forbedre levevilkårene for underklassen. Der er en meget livlig interesse i den socialdemokratiske debat for landbrugsspørgsmålet f.eks., hvor hovedproblemet er en udbygning af de jord- og udstykningslove, som partiet støtter i 1919. 1919-lovene har efter den socialdemokratiske opfattelse den væsentlige mangel, at den jord, som blev udstykket til smålandbrug – husmandssteder – generelt er af dårlig bonitet, dvs. giver husmændene en lav forrentning af deres eget arbejde i forhold til de større brug. – Underklassebasis er således en mere præcis karakteristik end klassealliance.

Men hvad er der så for reformer, der trods alt har et socialistisk sigte, dvs. indeholder en løsning af overgangsproblemerne? I og med at reformerne er elementer i en *politik* er de på forhånd indplaceret i det, som hos Hilferding blev formuleret som kampen om statens økonomiske politik. Hos Steincke er dette primært en skattepolitik med 8 »blomster i buketten«: 1) en grundværdiskat, der gradvis skal indføre den fulde grundskyld (»det afgørende i dette Punkt er dog ikke den Ekspropriation, der nævnes, men Kravet om Inddragning af Jordrenten ...«;¹¹⁶ 2) en boligskat, som gennem huslejeudligning skal kunne skabe en byggefond til nedsættelse af lejen i nybyggeriet; 3) de offentlige virksomheder, som ikke skal give overskud, men hvile i sig selv; 4) monopolafgifter, som evt. vil kunne kombineres med en overtagelse af enkelte monopoler, f.eks. tobaksmonopolet og forsikringsmonopolet;

114. Gustav Bang: Den socialistiske Fremtidsstat, København og Kristiania 1905, s. 46.

115. Ibid. Disse klasser, der har det til fælles, at de er genstand for udbytning er: proletariatet inden for industrien (industrielle lønarbejdere og til dels småhåndværkere), proletariatet i handelen, omfattende handelsmedhjælpere og til dels småhandlende (»i mangfoldige københavnske Smaaforetninger der det hustruen, der passer Butikken, medens Manden gaar ud paa Arbejde« ibid. s. 22), samt endelig proletariatet i landbruget, nemlig småhusmænd og landarbejdere (ibid. s. 20-25).

116. K. K. Steincke: Skattepørgsmålet i Socialisten nr. 12, Kbh. 1923, s. 291 ff. Der kan måske være grund til at fremhæve, at Steincke på dette tidspunkt er at finde indenfor den kritiske venstrefløj, der blev i SD efter splittelsen. Se hans »Moderat eller radikal«, Kbh. 1919.

5) en progressiv indkomst- og formueskat; 6) en arveafgift; 7) indirekte skatter, men kun på luksusforbrug og 8) en skat på storforbrug.¹¹⁷

Skattepolitikken er ganske vist den primære, men kan jo ikke stå alene. Derfor skal den kombineres med en bank-, aktie- og børslovgivning, som kan forhindre spekulationen. Endelig nævnes socialiseringen, hvor kongressen rejste spørgsmålet om den gradvise socialisering og bedriftsrådene som et problem. Ingen lovgivning, ingen praktisk politik på dette felt, kun en formålsangivelse: »på den ene Side vilde (de) tilsigte at skaffe det offentlige øgede Indtægter, på den anden at gavne Produktionen ved først og fremmest at gøre Arbejderne personligt interesserede i denne Trivsel.«¹¹⁸ Socialisering er tydeligvis udelukkende at betragte som et *finanspolitisk* instrument og ikke som et element i en overgangspolitik, baseret på en gradvis overgang til socialismen.

Hvorfor forlades overgangspolitikken så tidligt af det danske socialdemokrati? To mulige forklaringer står åbne. *For det første*, at socialdemokratiet fikses i dagsaktuelle krav, altså i en politisk pragmatik, som fjerner alle forestillinger om radikale, grundlæggende strukturforandringer af kapitalismen. Det er dog kun den ene del af forklaringen, men sikkert en temmelig relevant del. Hos Gustav Bang kan man se nogle af de betragtninger, som naturligt fører frem til denne pragmatisme. De udviklingslove, som gælder for kapitalismen generelt og for Danmark specielt, vil føre til, at større og større dele af befolkningen bringes ind under kapitalens udbytningsåg, og da socialdemokratiet er et parti, der er så langt til venstre som noget parti overhovedet kan komme (1905) vil denne del af Danmarks befolkning politisk set søge til socialdemokratiet. Man forudser således en absolut majoritet for socialdemokratiet i både folke- og landsting i løbet af en relativt kort periode – 20-25 år – i hvilken den danske kapitalisme modnes så meget, at flertallet af befolkningen er udbyttet. På denne baggrund er det tilstrækkeligt at reformere, dvs. skabe forbedrede levevilkår for de udbyttede lag, indtil socialdemokratiet står så stærkt, at det kan skride til mere radikale, socialistiske transformationer.¹¹⁹

117. K. K. Steincke: Socialdemokratisk Politik i: Socialisten 11/1923 s. 260. – Senere hedder det om dette spørgsmål, at en løsning af jordspørgsmålet skal løses gennem en jordværdibeskatning »kombineret med en Ekspropriationslov (i Baggrunden) ...«

118. Ibid. s. 260 f.

119. Gustav Bang, op.cit. især s. 96: »I alle kapitalistiske lande gaar Udviklingen for sig i samme Retning (/). Overalt er Bevægelsen saa ren og retlinjet, at man med temmelig Sikkerhed kan se, hvorledes det Tidspunkt nærmer sig, da Socialdemokratiet udgør Flertallet af Vælgerbefolkningen, kan besætte Flertallet af Rigsdagens pladser og bestemme Statsstyrelsens retning – alt under Forudsætning af, at de parlamentariske Regeringsformer og den almindelige Valgret overholdes«.

For det andet: I takt med at den politiske udvikling selv invaliderer denne »jernhårde« udviklingslov, forandres den teoretiske opfattelse inden for det danske socialdemokrati. Det fremgår af en serie artikler og analyser i 'Socialisten', at man ikke anser den danske kapitalisme for moden nok til overgangen til socialisme. Kapitalismen har så at sige ikke udlevet sig selv endnu. I Danmark er produktionen f.eks. ikke monopoliseret (koncentreret og centraliseret) i så høj grad, at man kan skride til en egentlig socialisering. Kun de mest monopoliserede industrier kan socialiseres, dvs. her kan en socialisering overhovedet diskuteres. (Jfr. Steincke). Derfor må socialdemokratiet i den praktiske politik ud over at forbedre underklassens leveforhold støtte kapitalismens udvikling op til et niveau, hvor alle kapitalismens produktivkræfter er fuldt udviklet. Denne opfattelse – reformer til lindring af nød og udbytning samt reformer til udvikling af kapitalismen som sådan – præger partiets opfattelse af alle politiske og økonomiske spørgsmål op gennem 1920'erne.

4.1. Det danske socialdemokratis opfattelse af lønkampen

Tendensen i den danske arbejderbevægelses udvikling er generelt etablering af en retlig regulering af forholdet mellem lønarbejde og kapital. Hvor Marx betragter fastlæggelsen af udbytningsbetingelserne som et forhold, hvor de to samfundsmæssige klasser står uforsonligt overfor hinanden, hvor ret står mod ret, hvorfor magten afgør hvilken ret, der skal sejre,¹²⁰ så ser de danske socialdemokrater ikke klasseforholdet som et uforenligt modsætningsforhold, et udbytningsforhold, men som et ulighedsforhold, hvor modsætningerne kan afbødes gennem kompromisset. Som en konsekvens heraf må kampen komme til at stå om en fælles retlig norm til regulering af de samfundsskabte uligheder. I dette perspektiv bliver Septemberforliget i 1899 en sejr for fagbevægelsen, fordi arbejdsgiverne tvinges til at anerkende fagbevægelsen som forhandlingspartner med ligeværdige interesser. Septemberforliget har som bekendt været den ene grundpille i reguleringen af kapitalforholdet, set som arbejdsforhold, lige op til i dag. Den anden grundpille gennemtvunges i 1908 efter en serie hårde arbejdskampe, og den indeholdes i »Norm for regler for behandling af faglig strid« samt lovene om »Den faste voldgift« og forligsmandsinstitutionen. Hermed er »Retsgrundlaget for Fagbevægelsen i vort Land« fastlagt.¹²¹

120. Jvf. Kapitalen, 1:2, s. 371f.

121. Chr. Sørensen: Fagbevægelsen i de sidste 25 Aar, i Socialisten 1928 nr. 7-8, s. 195. C.S. var sekretær og senere forretningsudvalgsmedlem i Dansk Arbejdsmandsforbund.

Det retsgrundlag som hermed er opnået består af en blanding af lovgivning og aftaler mellem organisationerne. I kampen for anerkendelsen af arbejdskraften som ligeberettiget forhandlingspartner/produktionsfaktor udvikles en opsplitning af kampen i en retlig reguleret del – de såkaldte retstvister – og en del, hvor ret stadig står mod ret og styrken afgør resultatet – de såkaldte interessetvister. Den herskende socialdemokratiske opfattelse ser retliggørelsen som en sejr:

»Hele dette Retssystem virker som en Beskyttelse af vore Overenskomster, og de gennem disse vundne Resultater har vore Fagorganisationer i det store hele været godt tjent med...«¹²²

Selvom interessetvisterne også er indspundet i en række retlige bindinger – en situation som når sit foreløbige højdepunkt med stramningerne af forligsmandsloven i trediverne – så er tyverne alligevel præget af »lønkampe, som er vokset i Omfang, Kostbarhed og – Bitterhed«. ¹²³ Det næste skridt i retliggørelsen ligger lige for: »tvungen voldgift«, som er bindende for begge parter i de endnu ikke regulerede konflikter. Men baggrunden for diskussionen om den tvungne voldgift er ikke blot ønsket om »ordnede forhold«, men også at strejkevåbnet i stadig stigende grad er ved at blive ineffektivt, især overfor arbejdsgivernes massive lock-outer. Styrkeforholdet synes i socialdemokraternes vurdering at være vendt fra den umiddelbare efterkrigstid – og en retlig regulering kunne derfor være en fordel.

Overgrænsen for det, som fagbevægelsen kan opnå af forbedringer i arbejds- og levevilkår, er profitten:

»... en saadan Grænse er der, saa længe vi lever i et privatkapitalistisk Samfund, hvor Produktionen ikke er Samfundseje, men Privateje, og hvor Produktionen bestemmes ikke af samfundsmæssige Hensyn, men af Hensynet til, hvad der betaler sig for Produktionens ejer, hvad der kaster den størst mulige Profit af sig.«¹²⁴

Midlet til at gennemføre deres krav er for arbejdernes vedkommende strejken, men

»Vi ved jo imidlertid, at saa simpel er Tingen ikke. Naar arbejdsgiveren staar overfor Strejketruslen og ved, at denne bliver effektueret, hvis han ikke giver sig, saa sætter den fornuftige Arbejdsgiver sig til at beregne, hvad det vil koste ham at give Arbejderne saa meget af det, de har forlangt, som det kan formodes, at de vil slaa sig til Taals med, og hvor meget det vil koste ham at tage en Kamp af det Omfang og den Varighed, som det maa formodes, at Arbejderne kan gennemføre –, saa stiller han disse to Bekostninger op imod hinanden, og hvis han kommer til det Resultat, at det vil

122. Ibid. s. 201.

123. Ibid. s. 202.

124. Chr. Sørensen: Fagbevægelsens Muligheder og Grænser, i Socialisten nr. 9, Kbh. 1926, s. 257.

blive kostbarere for ham at tage Kampen, saa prøver han at stille Arbejderne tilfreds ved at gøre Indrømmelser, men kommer han til det Resultat, at Arbejdernes Krav er saa store, og at selv det, de kan tænkes at ville akkviescere ved, er en saa betydelig Merudgift for ham, at han kan vente, at Kampen, selv om den skal trække ud og antage et noget større Omfang end oprindeligt forudsat, vil være billigere eller i hvert Fald ikke koste ham mere, saa foretrækker han i mange tilfælde at tage Kampen.«¹²⁵

Dette homo oeconomicus i arbejdsgiverskikkelse, som her fremstilles af en dansk socialdemokrat, svarer på punkt og prikke til den arbejdsgiver, som vi tidligere så fremstillet hos grænsenytteteoretikeren John R. Hicks. Vi mangler endnu en omkostningsberegning for fagforeningen: dens propensity to fight:

»Naar vi nu ved, at Arbejdsgiverne ræsonnerer saaledes, og er nødt til at ræsonnere saaledes, saa maa Fagorganisationen, forinden den gaar i Lønkamp, anlægge den tilsvarende Betragtning og spørge sig selv, hvor stærkt Arbejdsgiveren eller hans Organisation er interesseret i at modsætte sig Arbejdernes krav, og om det kan betale sig for Arbejderne og Fagorganisationen at tage en Kamp, der paafører Organisationen Udgifter og Medlemmerne Savn, baade de, der gaar ud i Kampen, og hvis Hjem skal nøjes med den knappe Strejkeunderstøttelse, og de, der bliver i Arbejde, og som af deres knappe Fortjeneste skal afse det, der er nødvendigt til at holde den værste Sult fra Døren hos deres kæmpende Kammerater.

Her ligger der en Begrænsning, som den kloge og forudseende Organisations Ledelse intet Øjeblik maa slippe af Syne.«¹²⁶

Der er dog mindst eet umiddelbart gode ved denne situation. I og med at det er samme rationalitet, som bestemmer handlemåden hos begge kapitalforholdets parter, vil man i mange tilfælde kunne løse konflikten, før den bliver reel. Når blot konflikten er en psykologisk realitet for parterne, kan den såmænd føre ikke alene til resultater, men endda til bedre resultater end en virkelig konflikt:

»Strejketruslen kan med andre Ord i mange Tilfælde ventes at kunne fremkalde et antageligere Tilbud end den effektuerede Kamp, vel at mærke dersom de Krav, man har fremsat, ikke har været af den Beskaffenhed, at de i sig selv har forhindret Arbejdsgiveren i at komme med et rimeligt Tilbud.«¹²⁷

Desværre anfører Chr. Sørensen ingen bestemmelser af »det rimelige tilbud«. Afgrænsningen af det rimelige vil altid befinde sig mellem eksistensminimum som arbejds løn og hele profitmassen som arbejds løn, men må velsagtens stadig være et spørgsmål om magt? Magtudfoldelsen sker fra enkeltstående strejke –

125. Ibid. s. 257f.

126. Ibid. s. 258.

127. Ibid s. 258.

dvs. et fagforbund/fagforening overfor en enkelt arbejdsgiverorganisation – over sympatistrejke til storstrejke eller generalstrejke.

Chr. Sørensen afviser sympatistrejken som velegnet kampmiddel og tager tråden op fra en tidligere forfatter, der har behandlet generalstrejken. Her argumenteres med at general- og/eller storstrejken rammer underklassen meget hårdt og at den er et våben, som hører hjemme i en tid, hvor arbejderbevægelsen er retsløs, dens »forudsætning er en retsløs og undertrykt Arbejderklasse, og (dens) heldige Afslutning er en Revolution med Proletariatets Diktatur.«¹²⁹

Da denne forudsætning ikke længere er til stede, vil det »være rigtigst en Gang for alle at fastslaa, at til Løsning af faglige Konflikter, i Særdeleshed Lønspørgsmaal, duer Generalstrejken ikke.«¹³⁰

Chr. Sørensen fortsætter ved at fastslå, at generalstrejken ikke retter sig mod en bestemt gruppe af arbejdskøbere, men i og for sig mod samfundet som sådan, da størstedelen af samfundslivet lammes. Generalstrejkens krav må derfor nødvendigvis være noget, som samfundet som sådan kan give, f.eks. »Fjernelse af en forhadet Regering, Udskrivning af nye Valg og Vedtagelse af udvidet Valgret.«¹³¹ Generalstrejken er dermed udelukkende et politisk våben, men selv som et sådant, kan den kun tvinge arbejdsgiverne »naar Arbejderstanden er i Stand til selv at overtage det standsede Samfundslivs Funktioner og overflødigøre Overklassen; men der er et Stykke Vej endnu, førend vi har faaet os selv dygtiggjort dertil, og før vi har fået skabt de nødvendige Organer, – og den Dag, da Arbejderne og Arbejderklassen er nået frem til at kunne magte denne Opgave, er vi i Virkeligheden så vidt at Generalstrejken slet ikke behøves.«¹³²

Det politiske middel, som giver det faglige resultat, som generalstrejken gerne vil, men ikke kan, er oprettelsen af en *tvungen voldgift*. Ad politisk vej kan man også regulere interessenetvisterne retligt, dvs. tvangsmæssigt. Storkonflikten i 1925 sætter netop den tvungne voldgift på dagsordenen.

Det viser nemlig, at overenskomstsyste­met har spillet fallit, især fordi arbejdsgiverne gennem storlockouterne misbruger deres magt til at »proklamere den hellige Sultekrig imod Arbejderne.«¹³³ Faktisk er der gennem

128. Ibid. s. 259.

129. Harald Jensen: Generalstrejken, i Socialisten nr. 8, Kbh. 1922, s. 194.

130. Ibid. s. 195.

131. Chr. Sørensen: Fagbevægelsens Muligheder og Grænser (Fortsat), i Socialisten nr. 10, Kbh. 1926, s. 309.

132. Ibid. s. 311.

133. J.P. Nielsen: Lockouten, i Socialisten nr. 6, Kbh. 1925, s. 128.

»hele denne Udvikling skabt Instanser, som jeg mener, nu da Systemet har løbet Linien ud, maa skydes i baggrunden. Gangen i Forhandlingerne var denne: Forbund og Arbejdsgiver, De samvirkende Fagforbund og Arbejdsgiverforening og Forligsinstitution – som Følge af Arbejdsgivernes Taktik endte alt til sidst i Forligsinstitutionen. Det gamle har spillet Fallit, det ny maa frem (/) man maa skabe en Institution med større Magt end den nuværende Forligsinstitution. En Institution, der naturligvis maa have sin Virksomhed begrænset til kun at gribe ind, hvor det drejer sig om bestemte samfundsnødvendige Funktioner. Det er tvungen Voldgift (/)«¹³⁴

Den tvungne voldgift er et defensivt redskab over for arbejdsgivernes magtmisbrug og følger for så vidt naturligt i et udviklet samfund med lønarbejde:

»Vi er dog interesseret i, indtil den økonomiske Udvikling er saa vidt fremskreden, at vi kan skride til en virkelig Socialisering af Samfundet, at der paaføres Arbejderklassen de mindst mulige Byrder og Lidelser, og tillige, at der er mening i Kampen, som føres, derfor er Tiden ogsaa nu inde til, at vi paa det faglige Omraade drøfter en Revision af den Kampmethode, der skal føre til Opnaelse af bedre Levevilkaar for Arbejderne, saa længe vi skal have et Samfund med Lønarbejde.«¹³⁵

Ud over alle de tekniske vanskeligheder omkring udpegning af dommere og gennemsættelse af dommens lønsatser, har den tvungne voldgift også en upåagtet side, som J. P. Sundbo trækker ind i debatten:

»...Den norske Arbejderbevægelse er blevet kommunistisk i de Aar, Voldgiften har virket der. (/) Man har i England gjort lignende Erfaringer under Krigen (/) Følgen var en stærkt stigende social Uro med Styrkelse af den radikale Fløj: Syndikalismen fik Vind i Sejlene, Troen paa de parlamentariske Midler blev svækket. (/) I Norge har (/) den sat skel mellem organiserede og uorganiserede arbejdere og begunstiget disse sidste. Den har i det hele taget svækket Organisationerne, idet ogsaa de ældre Arbejdere befinder sig i en Slaphedstilstand overfor Organisationerne, fordi Voldgiften skaffer dem nogenlunde levelige Vilkaar, uden at de behøver at lade Kone og Børn lide Nød for at faa disse vilkaar. Og hos de yngre Arbejdere har Voldgiften fremmet de revolutionære Strømninger. Troen paa de parlamentariske Midler og Forhandlingernes Vej er svækket, og det er vel et Resultat, som hverken Arbejdsgivere eller Arbejdere havde ønsket.«¹³⁶

J. P. Sundbo er faktisk den eneste af socialdemokraterne, som foretager en politisk vurdering af en eventuel indførelse af tvungen voldgift. Hans udgangspunkt er, at man ikke bare kan se den tvungne voldgift som et gode, fordi den er blevet indført af socialdemokrater i andre lande. På trods af, at socialdemokraterne står som garant for, at den tvungne voldgift vil kunne beskytte arbejdernes interesser – i og med, at den vil forhindre arbejdsgiverforeningen i at erklære

134. Ibid. s. 128.

135. Ibid. s. 129.

136. J.P. Sundbo: Den gordiske Knude II, i Socialisten nr. 7 Kbh. 1925, s. 158f.

storlockout, som de endnu engang vil vinde – ser Sundbo tydeligt de politiske konsekvenser. Samtidig vil der også ske det, at man vil være tvunget til at lade den tvungne voldgift følge op af en række andre statsindgreb, da hele situationen ikke kan løses ved en ren lønfastsættelse:

»Konsekvensen af den tvungne Voldgift er i Virkeligheden, at Staten om fornødent vil overtage Virksomhederne og fastsætte Varepriserne. Særlig dette sidste maa følge samtidig med den tvungne Voldgift. Thi det vil være umuligt at tvinge Arbejderne til at arbejde for en Løn, der ikke staar i noget rimeligt Forhold til Varepriserne. (/) Der vil i saa Fald aldrig blive Fred paa den Maade, at Staten fastsætter Arbejdslønnen, men ikke Priserne. Vil den det ene, maa den ogsaa det andet. Og vi staar da midt i en statsocialisme, som vel nok paa en eller anden Maade vil melde sig, men som vi næppe er modne nok til at gennemføre i alle Forhold og allermindst med tvungen Voldgift i Arbejdsstridigheder som Udgangspunkt.«¹³⁷

Vi ser her at alle hefter sig ved, at lønkampene efterhånden må foregå i nye former. Men den nye form, som ligger lige for i det danske socialdemokratiske tradition og samfundsforståelse – en yderligere retliggørelse af lønarbejderkapitalforholdet i form af en tvungen voldgift – har en række politiske omkostninger, som partiet tilsyneladende ikke vil betale. Først med krisens gennemslag i trediverne bliver en yderligere retliggørelse mulig, omend den da ikke foregår gennem en tvungen voldgift, men gennem ændringer i forligsmandslov og direkte regeringsindgreb.

4.2. Det danske socialdemokratiske kriseopfattelse og rationaliseringsdebatten

Op gennem 1920'erne er der intet forsøg overhovedet på at tilbagevise den fremherskende overfladefixerede kriseopfattelse. Krisen skyldes – hvad enten der er tale om en permanent eller blot midlertidig krise – underkonsumtion eller overproduktion af varer, afhængig af, hvorfra krisen betragtes. Løn teorien måtte derfor også formuleres inden for de kriseteoretiske rammer, som underkonsumtionsopfattelsen sætter.

For så vidt krisen betragtes ud fra produktionsaspektet, altså som en overproduktion af varer – hvor der er grund til at fremhæve varer, fordi ingen tilsyneladende kan se overproduktionen som en overproduktion af kapital, altså se overakkumulationsaspektet – er løsningsforslaget en mere omfattende statslig styring af produktionen. Herved kan anarkiet i produktionen afskaffes. Derefter vil arbejdsløsheden være en saga blot.

137. Ibid. s. 161f.

Hvis krisen betragtes som underkonsumtionskrise, bliver løsningen forslag om lønforhøjelser. Underkonsumtionen er fremkaldt af for høje priser. Først må priserne sættes ned, så må befolkningens/nationens købeevne forbedres, og ud fra disse to løsningsforslag vil krisen og arbejdsløsheden kunne fjernes.

Samtidig er der sket en karakterforandring i kriseforløbet med afslutningen af 1. Verdenskrig. Før krigen kom kriserne nærmest matematisk nøjagtigt med 10-års intervaller, men

»Krisen efter Krigen er af en *permanent* Karakter, og medens den tidligere var fremkaldt af det kapitalistiske Samfunds Tendens til overproduktion, har den nu sin Aarsag i Forstyrrelsen af det økonomiske Samkvem mellem Landene og Mangelen af faste, stabile Pengeforhold«. ¹³⁸

Denne permanente karakter skyldes, at krigen har gjort alle verdens lande fattigere, således at ingen længere har råd til at købe:

»Betingelsen for en normal Produktion er *sund Købeevne* hos Befolkningen, men denne gyldne Regel gælder også Landene imellem.« ¹³⁹

Underkonsumtionen omfatter således angiveligt både de enkelte nationer, og relationerne mellem staterne – hvor ustabiliteten naturligvis skyldes hele guldmøntfodvalutasystemets sammenbrud. Hvis arbejdsgiverne nationalt kan sætte deres krav om lønreduktion igennem, vil det blot forringe den sunde købeevne. – For arbejdsgiverne er det dog også en underkonsumtionskrise, men her er betingelsen for en prisnedsættelse, at lønnen sættes ned som den væsentligste omkostningsfaktor.

De nuancer, som kan udskilles i underkonsumtionskriseteorien, drejer sig især om man skal betragte lønnen mikroøkonomisk eller makroøkonomisk. Arbejdsgiverforeningernes bestandige krav om lønreduktion for at kunne sætte priserne ned, er helt utvetydigt en mikroøkonomisk baseret betragtningstype, hvor lønnens størrelse udelukkende betragtes som omkostningsfaktor. Socialdemokraternes – og fagforeningernes – opfattelse er efter sit udgangspunkt makroøkonomisk, hvor man fremhæver lønnen som efterspørgselsfaktor. Fælles for begge er dog stadig, at krisen betragtes som underkonsumtionskrise. Inden for en og samme rationalitet¹⁴⁰ går debatten således fra socialdemokratiets side på at vise, at selv om man betragter lønnen mikroøkonomisk som omkostningsfaktor, er den ikke den største og eneste.

138. H. P. Sørensen: Krise og Arbejdsløshed, i Socialisten nr. 12, Kbh. 1925, s. 267.

139. Ibid.

140. Hermed menes, at alle betragtninger holder sig helt og holdent til renefordelingsproblematikken.

Knud Korst viser således, at en arbejds lønreduktion på omkring 20% kun vil føre til en prisreduktion på omkring 6% inden for jern- og metalindustrien på grund af lønomkostningernes beskedne andel af de samlede omkostninger.¹⁴¹

Samtidig foregik der jo også en del faktiske lønreduktioner i løbet af 1920'erne, hvilket bekræfter Korsts betragtninger – dvs. at den manglende løsning på underkonsumtionstilstanden og den faktiske omkostningsstigning ikke skyldes lønstørrelsen, men langt snarere

»den forøgede Rentebyrde, en Følge af Overkapitalisering og Forgældelse og i det hele taget af den passive Kapitals Magt; det, der tynger Byggeriet til Jorden er f.eks. hovedsagelig Grundrenten og Kurstabet ved Prioriteringen.«¹⁴²

Det prisfald, som også socialdemokraterne anser for nødvendigt for at løse underkonsumtionskrisen, – det er jo forudsætningen for at kunne sælge flere varer – skal dermed ikke fremkaldes gennem en lønreduktion, men gennem en profitreduktion. Det skal foretages på den konto, der omfatter renter og afdrag til den passive kapital, jordrente osv. Samme Korst kan naturligvis godt se, at det måske ikke er en særlig realistisk forestilling, men har dog konstruktive forslag, som tillader prisreduktion uden hverken løn- eller profitreduktion: rationalisering af industrien. Gennem rationalisering formindskes de samlede omkostninger samt

»Udgifterne til Arbejds løn pr. produceret Vareenhed, uden at Arbejdernes samlede Fortjeneste derved behøver at formindskes. (/) Ud fra en socialistisk Tankegang er man iøvrigt indforstaaet med, at Produktionen gøres saa rationel som mulig, man er interesseret i at faa Industriene koncentreret saa meget som mulig og i at faa Produktiviteten op.«¹⁴³

Løsningen af krisetilstanden indeholder således flere elementer. Først og stærkest står rationaliseringen, fordi den kan reducere arbejds løn pr. produceret enhed uden at formindske den samlede arbejds lønsum, dvs. den kan formidle mellem den mikro- og den makroøkonomiske betragtning af arbejds lønnen. Men samtidig indeholder den jo også det socialistiske perspektiv, idet den vil kunne fremskynde kapitalismens udvikling, koncentrere industrien og udvikle produktivkræfterne. På denne måde vil overgangen til socialismen komme nærmere. Dagsaktuel politik og langsigtet socialistisk politik er hermed forenet.¹⁴⁴

141. Knud Korst: Arbejds løn og Varepriser, i Socialisten nr. 11, Kbh. 1926, s. 329.

142. Ibid. s. 330.

143. Ibid. s. 331.

144. Ud fra denne betragtningssmåde kan man selvfølgelig diskutere socialisering af de industrigrene, som allerede er 'modne' nok, dvs. grene, hvor monopoliseringen allerede

Rationaliseringsdebatten præger den socialdemokratiske teoretiske diskussion i sidste halvdel af 1920'erne. Dens udgangspunkt er selvfølgelig den faktiske rationalisering, som fandt sted inden for den danske industri og dens indhold er dels et forsøg på at afklare, hvad rationaliseringen egentlig omfatter, og dels hvorledes arbejderne skal forholde sig til den. Dette hænger sammen med spørgsmålet om hvorvidt rationaliseringen kan løse krisetilstanden.

Rationaliseringen har to aspekter; et produktionsprocesrelateret og et samfundsmæssigt, hvilket fremgår direkte af rationaliseringens formål:

»Bedre udnyttelse af *Arbejdere, Maskiner, Fabrikker, Industrier, Transport og Samferdselsmidler*. Den er ikke blot et arbejdskraftbesparende System, som f.eks. *Taylor* og *Ford*, – dens Maal er en Omlægning af hele *Samfundets* Økonomi.¹⁴⁵

De produktionsprocesrelaterede aspekter vil især sige, at organiseringen af arbejdet er blevet en videnskab, omfattende teknisk, økonomisk og psykologisk viden. Der indgår psykoteknik, produktstandardisering, koncentration og produktspecialisering, udvidet maskinproduktion og forbedring af de fysiske omgivelser.¹⁴⁶

Rationaliseringens konsekvenser fremstår klart i debatten: den skaber først og fremmest en gevaldig profitforøgelse, dernæst en voldsom forøgelse af arbejdsintensiteten, forøget arbejdsløshed og løntryk. Hvordan skal arbejderbevægelsen forholde sig til rationaliseringen, når den åbenlyst har en række negative virkninger for arbejderne?

»Det er givet, at Arbejdsløsheden i Europa ikke kan bekæmpes derved, at de europæiske Industrilande efterligner den amerikanske Bedriftsorganisation og Arbejdsmetoder respektive indfører de mest moderne Maskiner, ganske bortset fra Spørgsmålet om, i hvilket omfang dette overhovedet er muligt. Thi Forholdene i Amerika og Europa kan jo langt fra sidestilles hinanden.«¹⁴⁷

Den vigtige forskel er markedets størrelse. Hvor Amerika udgør et stort marked, er Europa opdelt i en række små, nationale markeder, afgrænset af told-

er stærk. Korst giver som eksempel en socialisering af tobaksindustrien, hvorved man gennem koncentration, specialisering og forenkling vil kunne opnå en meget betydelig omkostningsreduktion. Men ikke nok med det. En evt. socialisering vil også have 'socialpolitiske' og 'fordelingspolitiske' konsekvenser:

»Og endelig vilde man kunne organisere Fordelingen paa rimelig Maade; vi vilde kunde afskaffe de fleste Cigarbutikker, navnlig de flottest udstyrede, og overdrage det til enligt stillede Kvinder med Børn at forhandle Cigarerne.« (ibid s. 331ff.)

145. Johs. Nielsen: Rationaliseringen – Den anden industrielle Revolution, i *Socialisten* nr. 1, Kbh. 1929, s. 16.

146. Ibid. s. 16f; O. Ehrlich: Bør Arbejderne bekæmpe Rationaliseringen, i *Socialisten* nr. 4, Kbh. 1928, s. 88ff; A. Kocik: Nogle Betragtninger over Arbejdsløshedsspørgsmålet, i *Socialisten* nr. 3, Kbh. 1926, s. 64.

147. Kocik, op.cit. s. 66.

mure. Når rationaliseringen trænger igennem i et af de europæiske lande, vil de andre hurtigt være tvunget af den internationale konkurrence til at følge efter, »og det endelige Resultat vil kun blive, at Arbejdsløsheden bliver endnu mere omfattende og at Kriserne vil følge med endnu kortere Mellemlum eller tilsidst blive Permanente. Thi den maskinelle udvikling og den fortsatte Deling af Arbejdet er netop en medvirkende Aarsag til Arbejdsløshedens stadig større Omfang.«¹⁴⁸

Men netop på grund af det forspring, som USA har i rationaliseringsudviklingen, og de begrænsede muligheder for at gennemføre den i Europa, vil de europæiske arbejdsgivere være tvunget til at nedsætte priserne gennem løntryk. Dette gælder i endnu højere grad for de danske arbejdsgivere. Arbejderbevægelsen har kun en eneste afværgemulighed: »Inden for det kapitalistiske Samfund kun ved selv at kræve Rationalisering!«¹⁴⁹ Således står arbejderbevægelsen overfor et valg mellem to onder: levestandardnedsættelse som følge af løntryk eller arbejdsløshed som følge af dårlige konkurrencebetingelser for arbejdsgiverne.

Forudsætningen for at der overhovedet er tale om dette valg er, at den strukturarbejdsløshed, som rationaliseringen tendentielt skaber, er af forbigående karakter. Dette er jo langt fra givet og forudsætter den tidligere angivne sammenhæng: prisnedsættelse under opretholdelse af såvel profit som lønniveau gennem rationalisering.

Kontrollen med rationaliseringspolitikken skal føres gennem et udstrakt samarbejde mellem arbejderbevægelse og arbejdsgivere i et såkaldt »Industrielt Samarbejde« eller »industrielt Demokrati«, hvor den engelske arbejdsgiverforenings formand, Mond, fremkom med et forslag, der i den danske debat ligefrem fører til en »Mondisme«. Den indeholder som sit væsentligste element

»en fredelig industriel Revolution, hvor man paa Forhaand giver Afkald paa gennem Kamp at fremtvinge den Løsning, man anser for rigtig af de Stridsspørgsmaal som Omvæltningen rejser.«¹⁵⁰

148. Ibid. s. 66.

149. Ehrlich, op.cit. s. 91. Han skriver videre:

»Staar Arbejderne overfor Valget mellem varig Nedsættelse af Leveniveauet eller forbigaaende Arbejdsløshed, maa de vælge det sidste, som det mindste Onde. Er denne Situation klart erkendt, og den principielle Afgørelse truffet, saa maa man ogsaa paa den ene Side straks begynde Kampen for at mildne *Arbejdsløsheden* og paa den anden Side for at faa gennemført en *Kontrol med Rationaliseringspolitikken*.

Dersom Arbejdernes Organisation raader over den nødvendige Kraft til at gennemføre denne Udvikling af Bedriftsdemokratiet og senere det økonomiske Demokrati, er Vejen aaben til Arbejdsvidenskabens yderste Ideal – *Arbejdssystemets Socialisering*.« ibid.

150. Johs. Nielsen: Rationalisering og Mondisme, i Socialisten nr. 4, Kbh. 1929, s. 94.

Forudsætningen for etableringen af det industrielle samarbejde er, at man på forhånd indser, at lønfastsættelsen ikke kan ske ud fra arbejdernes eksistensminimum, men ud fra produktivitetsudviklingen, altså inden for det, som Hicks kaldte kontraktzonen. Dette er de danske arbejdsgivere ikke særligt tilbøjelige til, og arbejderbevægelsen vil være henvist til de gamle kampmetoder. Det krav, som skal stilles – ud over lønkravet – er krav om nedsættelse af arbejdstiden. Der skal dog en »frafalden« kommunist, Ernst Christiansen, til overhovedet at omtale sammenhængen mellem »nødvendigt arbejde og merarbejde« før arbejdstidsforkortelsen dukker op i Socialisten.

Typograferne krævede 7-timers arbejdsdag ved overenskomsten i 1930, og fik gennem en hård kamp gennemført 7½ time for en lille gruppe typografer i København. På denne baggrund mener E. Christiansen, at det vil være muligt at gennemføre krav om arbejdstidsforkortelse i de brancher, hvor rationaliseringen er mest fremskreden, nemlig i tekstil-, træ-, jern- & metal- samt den teknisk-kemiske industri.¹⁵¹

Den økonomisk-politiske verdenskrise sætter dog en reel bom for såvel lønkrav som krav om arbejdstidsforkortelse. Den overflødig gør også diskussionen om industrielt demokrati. I stedet sætter den krav om en umiddelbar krisepolitik, der i sit udgangspunkt indeholder den samme tendens, som alle de socialdemokratiske indgreb og forslag har: sigtende mod en lindring af underklassens nød.

I den efterfølgende gennemgang skal vi ikke beskæftige os med krisen som sådan, men med de udtryk, som krisepolitikken får i den 'socialistiske' debat under den kriseregulerede reformisme. Hovedvægten vil blive lagt på den opfattelse af planøkonomien, som udkrystalliseres op gennem 1930'erne.

5. Verdenskrise, krisepolitik og planøkonomi

Den økonomisk-politiske verdenskrise fra 1929 til omkring 1934 betyder utvetydigt et sammenbrud i de reformistiske forestillinger, som op gennem 1920'erne stadig anså en selv 'planlagt' dvs. autonom organiseret kapitalisme for mulig. Den forandrer – især på grund af krisens dybde, om-

151. Ernst Christiansen: Omkring Arbejdstids-Problemet, i Socialisten, nr. 10, Kbh. 1930, s. 255.

fang og mulige politiske konsekvenser – staten fra at være »normalstat« til »undtagelsesstat« – demokratisk eller autoritær i sin opbygning – med langt mere omfattende beføjelser overfor det grundlæggende frie kontraktforhold.¹⁵²

For en række førende, internationale socialdemokratiske teoretikere kommer verdenskrisens udbrud som en art chok: ingen ser børskrakket som andet end en kortvarig spekulationskrise.¹⁵³ Det skyldes entydigt den kapitalismeteor, som er bærende for de ledende socialdemokratiske partier, især det tyske, nemlig Hilferdings teori om den organiserede kapitalisme, som jo udvikler muligheden for en krisefri kapitalisme og ser den faktisk indløst gennem den voksende trustdannelse, kartellisering, og monopoldannelse.

Efterhånden skifter billedet, og det er karakteristisk for vurderingerne lige i begyndelsen af 1930'erne, at stort set alle fremstillinger formidler det samme indtryk af krisen. På grund af sin dybde og varighed anses den på afgørende punkter som en potentiel afslutning på kapitalismen, dvs. den er ikke alene økonomisk krise, men i meget højgrad politisk krise af langt større dimensioner end verdenskrisen i 1920-21 (Danmark 1921-22).

Uanset hvordan man betragter krisen – socialdemokratisk eller liberalt – er der det fællestræk, at man jo længere jo stærkere kræver en ny økonomisk orden. Mindst tydeligt er det naturligvis for de liberale, som i hvert fald i krisens begyndelse ser denne fremkaldt hovedsageligt af statsindblandingen i tyverne. Denne opfattelse viger dog mere og mere tilbage, og i dens sted træder en opfattelse af det nødvendige i statlige indgreb overfor den økonomiske udvikling, en opfattelse som Keynes bliver den økonomiske talsmand for.

For socialdemokratierne er der (naturligvis) tale om nationalt forskellige tendenser. Hovedtendensen er imidlertid et krav om gennemførelse af en egentlig planøkonomi, hvor staten og statens indgreb skal skabe det gene-

152. Vi sigter hermed dels til det afgørende gennembrud for den statslige intervention i økonomien, som krisen medfører, hvor den liberalistiske økonomiske politiks eneste middel til konjunkturregulering, centralbankernes diskontopolitik, suppleres med statslige indgreb i den frie arbejdskontrakt og dermed sammenhængende socialpolitiske foranstaltninger, offentlige arbejder m.v., og dels til den særlige undtagelseskarakter som de statslige indgreb antager i det konkrete kriseforløb med en hjemmemarkedsorienteret autarkipolitik med omfattende produktions- og prisreguleringer og en protektionistisk og kontingenteret udenrigshandelspolitik formidlet gennem statslige og quasi-statslige organer. Jvf. Kurt Baumann (pseudonym for Friedrich Pollock), Autarkie und Planwirtschaft, i: Zeitschrift für Sozialforschung, bd. 2, Leipzig 1933, s. 79ff.

153. L. Magyar: Wirtschaftskrise und Sozialdemokratie, i: Unter dem Banner des Marxismus, Wien/Berlin 1930, Heft 1, s. 1-27, som bl.a. indeholder en gennemgang og diskussion af de offentlige socialdemokratiske kommentarer til verdenskrisen.

ralkartel, som kapitalen under den organiserede kapitalisme ikke selv har kunnet skabe.¹⁵⁴

Det kunne således ved en umiddelbar, overfladisk iagttagelse se ud som den socialdemokratiske og den borgerlige/keynesianske opfattelse i denne periode bevæger sig mod hinanden, således at det kan være berettiget at hævde at keynesianismen holder sit indtog som økonomisk teori og dermed som politisk reguleringsinstrumentarium i reformismen under tredivernes krise. Vi skal i det følgende vise at dette ingenlunde er tilfældet heller ikke for den danske udviklings vedkommende.

5.1. Krisepolitikken

Betragtet som konkret krisepolitik, udtrykt eksempelvis i lovforslag, er de nationalstatslige reguleringspolitiske forsøg totalt forskellige, bestemt dels af verdenskrisens specifikke nationale gennemslag (forholdet mellem landbrug og industri f.eks.), nationale politiske forhold, arbejderbevægelsens konkrete styrke osv. Men i alle disse empiriske forskelligheder er der alligevel visse gennemsnitsbevægelser, som vi skal forsøge at indkredse i en modelagtig systematik, hovedsagelig inspireret af en artikel af Gerhard Meyer.¹⁵⁵

Krisepolitikens formål er at fremme udnyttelsen af kapitalen og beskæftige arbejderne samt en genetablering af den private sektors rentabilitet – uanset om kapitaludnyttelsen er middel til at fremme beskæftigelsen eller om omvendt beskæftigelsen er middel til kapitaludnyttelse. Ud fra dette formål kan

154. Den mest markante nationale afvigelse fra denne hovedtendens findes indenfor det svenske socialdemokrati, som er særegen med hensyn til krisebekæmpelsespolitik. Allerede i 1930 – dvs. 6 år før Keynes udgav *General Theory ...*, og mindst 15 år før den keynesianske konjunkturstimulerende politik blev generel socialdemokratisk politik – fremkom de svenske socialdemokrater som oppositionsparti med et fuldt udarbejdet keynesiansk krisereguleringsforslag. Det var i første omgang endda et mindretal i det svenske socialdemokrati, under ledelse af Wigfors, der udarbejdede det. Med støtte fra det svenske LO blev det valggrundlag for hele socialdemokratiet. Økonomisk betød det utvivlsomt, at Sverige kom relativt nemmere gennem verdenskrisen end så mange andre nationalstater og derfor stod med et bedre akkumulationsgrundlag, efterhånden som verdensmarkeds krisen afsvækkedes generelt. Indholdsmæssigt betød det antagelig også en grundlæggelse af den særlige svenske konjunkturpolitik, som også i dag adskiller sig væsentligt fra andre lande. Diskussionen om hvad der er grundlaget for denne særegne svenske udvikling er langt fra færdig. I den svenske debat er spørgsmålet hovedsageligt behandlet idé- og personalhistorisk, bl.a. omkring Wigfors' rolle og læsevaner. Jvf. bl.a. debatten i *Archiv* nr. 1, 2 og 4.

155. G. Meyer: *Krisenpolitik und Planwirtschaft*, i *Zeitschrift für Sozialforschung* bd. 4, Paris 1935, s. 403.

man skelne mellem indgreb, der skal fremme renselsesprocessen, og indgreb, der skal hemme opløsningsprocessen, der igen kan være restriktive eller ekspansive. De restriktive indgreb, der teoretisk set kun skal hemme opløsningsprocessen, vil som hovedregel også hemme selve renselsesprocessen – for så vidt dette overhovedet er muligt – dvs. udskyde eller forhale den nødvendige renselsesproces. De ekspansive indgreb skal egentlig ikke direkte påvirke renselsesprocessen, men forudsætter nærmest, at den er gennemført i et eller andet omfang. De ekspansive indgreb indeholder således ikke alene elementer, som skal modvirke opløsningsprocessen, men også elementer, der skal virke positivt konjunkturstimulerende i den forstand, at de principielt skal indlede en ny kumulativ vækstproces. Karakteristisk er at de påvirker det kapitalistiske totalsystem fra efterspørgselssiden, hvilket også fremgår af følgende skematiske oversigt:¹⁵⁶

Direkte og/eller indirekte metoder til formindskelse af tab og forøgelse af profit.

A. Tilpasningsmetoder		B. Modaktioner mod den kumulative deflationsproces	
1. Liberal tilpasningspolitik: styrkelse af markedsmekanismen gennem omkostningstilpasning.	2. Interventionistisk tilpasningspolitik: restriktive indgreb for at tilpasse afkast til omkostninger.	1. Indirekte stimulering med kreditpolitiske og mone-, tære forholdsregler.	2. Offentlige arbejder

Den liberale tilpasningspolitik omfatter især statsligt formidlede lønreduktioner, som er langt det vigtigste middel, men også indgreb, der skal reducere renteniveauet, gældsposter, afgifter, monopolpriser på f.eks. råvarer samt skattenedsættelse. Eller generelt formuleret: alle indgreb, der direkte skal formindske enkeltkapitalernes omkostningsniveau (med hovedvægten på lønnen som omkostningsfaktor). Vi har allerede tidligere været inde på, at en lønreduktion kun betragtes som krisebekæmpelsesmiddel for så vidt som lønnen udelukkende betragtes mikroøkonomisk, og at en lønreduktion ikke følger Pigous forestilling, men tværtimod med stor sikkerhed vil skabe yderligere tab, mere arbejdsløshed osv. Man kan endvidere sige, at hvis lønreduktionen har positive virkninger, vil disse tendentielt formindskes jo mindre elastiske priserne er på de øvrige varer, der indgår i enkeltkapitalernes

156. Gerhard Meyer, op.cit. s. 413ff.

kostpriser. Eller generelt: hvis økonomien allerede er inde i deflationsprocessen, vil lønreduktioner hovedsagelig have negative virkninger i forhold til krisebekæmpelsen. På lidt længere sigt vil lønreduktioner selvfølgelig være effektive renselselementer, fordi varige lønreduktioner, der samtidig nedsætter arbejderklassens reproduktionsniveau, er ensbetydende med en bastant, tvangsmæssig forøgelse af merværdiraten, som generelt forbedrer kapitalernes valorisering.

Elementerne i den gruppe, som kaldes den *interventionistiske tilpasningspolitik*, er de talrigeste og mest betydningsfulde i den praktiske krisepolitik de fleste steder. Ingen af denne type indgreb er totalsamfundsmæssige, men derimod enkeltkapitalistiske eller branchemæssige: hensigten er at holde priserne tilstrækkeligt høje til at sikre en vis minimumrentabilitet. Tendensen er at lade udbuddet blive tilpasset efterspørgslen, og metoderne er enten direkte fastsættelse af mindstepriser eller indirekte, dvs. fastlæggelse af udbuddet gennem restriktioner mængde, rationering, destruktion af den del af produktionen, som tilsyneladende giver et for lille afkast. Både de direkte og de indirekte former fandt stor udbredelse til afhjælpning af landbrugskrisen, hvor især de indirekte – destruktion af kaffe i Brasilien (over 60% af høsten i 1932), anvendelse af hvede til opvarmning i USA, og som vi senere skal se, destruktion af kødkvæg i Danmark – fremtræder med stor styrke. Mængde-reguleringen bliver efterhånden også gældende i verdensmarkedsrelationerne, hvor de enkelte nationalstater gennem dels selvforsyningspolitik, dels handelsmæssig protektionisme ikke handler frit, men kun gennem bilaterale ligevægtsaftaler.

Samtidig er disse kriseindgreb meget modsigelsesfulde, fordi de meget direkte udspringer af bestemte gruppers særinteresser, hvor der opstår det paradoks, at varetagelsen af en gruppes særinteresser udelukker, at andre gruppers særinteresser kan varetages. F.eks. vil mindstepriser på landbrugsprodukter, kombineret med destruktion af en tilsyneladende overskudsproduktion, kun afhjælpe en umiddelbar pengenød for landbruget end ikke for hele landbruget, men især de lidt større bedrifter. En ordning af denne art vil samtidig være i direkte modstrid med lønarbejdergruppens interesser, især den arbejdsløse del, i at opretholde et vist reproduktionsniveau. Nøjagtig det samme gælder selvfølgelig for alle former for lønpolitiske indgreb, dog med den modifikation, at der måske kan udkrystalliseres et fællesinteressefelt omkring en beskæftigelsespolitik.

De *indirekte monetære konjunkturstimulerende midler* kan deles i de valutapolitiske og de kreditpolitiske forholdsregler. De valutapolitiske forholdsregler er især devalueringen, som foregår med større eller mindre frivillighed; England gik fra guldet i 1931, hvilket var ensbetydende med en devaluering. Deva-

lueringens fordele er en direkte støtte til eksportindustrien, som i heldigste fald vil føre kumulative investeringer med sig. Men i en situation, hvor eksportmarkederne er lukkede eller kvantitativt begrænsede, er den positive, krisebekæmpende virkning ikke særlig stor. Kreditpolitikken omhandler spørgsmålet om kreditudvidelse eller ej. Den massive kreditudvidelse er i og for sig ikke nogen løsning på kriseproblemet, med mindre krisen udelukkende opfattes som – og er – realiseringsproblemer mellem samfundsøkonomiens forskellige afdelinger, som derfor skulle kunne bekæmpes gennem en udvidelse af pengemængden. Problemet er snarere, om og hvornår der overhovedet er brug for en kreditudvidelse. Hvis profitmulighederne f.eks. er ringe, er der heller ingen brug for yderligere kredit.

Kreditpolitikken virkninger er også afhængig af kreditvæsenets struktur således at forstå, at en effektiv kreditpolitik er betinget af en vis form for statslig eller central styring. Som en konsekvens heraf gennemføres der en eller anden form for statslig kontrol i hovedparten af de kapitalistiske nationalstater op gennem trediverne, især i form af en styrkelse af centralbankernes stilling.

De *offentlige arbejder* betragtes som det sidste, væsentlige element i den kapitalistiske krisepolitik. Den forestilling, som ligger bag de offentlige arbejder beskæftiger sig ikke med deres konkrete indhold, heller ikke med deres beskæftigelsesvirkning, men derimod med at regulere og stimulere gennem efterspørgselssiden. Det betyder, at kriseovervindelsen indledes i konsumvaresektoren, hvorfra den antages at brede sig til produktionsmiddelsektoren. Jo lavere kapacitetsudnyttelsen i industrien er, desto længere tid vil det vare, før de positive virkninger begynder at brede sig og slå igennem. Finansieringen af de offentlige arbejder kan ikke ske over skatterne, fordi det vil fjerne mange af de stimulerende virkninger, heller ikke – eller kun i begrænset omfang – på det normale kreditmarked, fordi det tendentielt vil få renten til at vokse i en situation, hvor man håber på at skabe en større efterspørgsel efter kredit til produktionsudvidelse. Det eneste rigtige middel er deficitfinansieringen, altså underskudsbudgettering.

Disse fire typer af krisepolitiske virkemidler var virksomme i forskelligt omfang i de enkelte nationalstater under krisen. Virkningen af dem var sammenfattet nok mere politisk end økonomisk: de tenderede til at skabe social ro i en situation, hvor arbejderbevægelsen var delt i en beskæftiget og ubeskæftiget del og hvor den ubeskæftigede del igen var polært delt i en totalt passiv samt i en tendentielt revolutionær, aktiv del.¹⁵⁷

157. Jfr. f.eks. P. Mattick: *Krise og arbejdsløshed. Arbejdsløshed og arbejdsløshedsbevægelse i USA 1929-35*, Kbh. 1973.

Systematiseringen og virkningen af de forskellige krisepolitiske indgreb er samtidig udtryk for det teoretiske niveau, som Keynes' General Theory ... og de deri indeholdte krisepolitiske indgreb skal vurderes i forhold til. Derfor skal vi i det følgende se nærmere på hovedelementerne i Keynes' plan.

5.2. Keynes' konjunkturprogram

Fremkomsten af J. M. Keynes' The General Theory of Employment, Interest and Money i 1936 betragtes hyppigt som »den keynesianske revolution« i den økonomiske teorihistoriske udvikling. Og det er for så vidt også en berettiget karakteristik idet a) Keynes flytter den økonomiske problematik fra (neo) klas-sikernes fiksering i en mikro-økonomisk pris- og indkomstteori til spørgsmålet om den økonomiske udvikling overhovedet; b) er udtryk for en tilpasning af den økonomiske teori til den samfundsmæssige virkelighed; c) anviser en ny, systematisk rolle for den kapitalistiske stat.

For overhovedet at kunne forstå de krisepolitiske indgreb, som Keynes foreslår, er det dog nødvendigt at komme lidt nærmere ind på enkelte grundelementer i hans »nye økonomi«,¹⁵⁸

Keynes mener, at beskæftigelsesproblemet oprindeligt opstår, fordi sammenhængen mellem den totale produktion og den totale efterspørgsel bliver forstyrret af opsparingen. Opsparingen formindsker den samlede efterspørgsel uden at der sker en automatisk erstatning af dette efterspørgselsbortfald:

»Den enkelte opsparingshandling er så at sige ensbetydende med en beslutning om ikke at spise middagsmad i dag. Men den betinger ikke en beslutning om at spise middagsmad om en uge eller om et år eller om at købe et par sko eller at forbruge en bestemt ting på et bestemt tidspunkt. Den udelukker dermed arbejdet med at tilberede dagens middagsmåltid uden at tilskynde et arbejde med at sikre en fremtidig forbrugshandling«. ¹⁵⁹

158. Afsnittet her er baseret på Genral Theory (GT) og struktureret efter W. Hoffmann: Theorie der Wirtschaftsentwicklung, op.cit. s. 176-222; Glombowski m.fl.: Gesamtwirtschaftliche Grundbegriffe und -beziehungen i Mehrwert 8, Gaiganz 1974, samt P. Mattick: Marx og Keynes, Viborg 1973, s. 102-164.

159. Keynes, GT. s. 210. Det er en formulering, som baserer sig på det, som ifølge Hoffmann er det første hovedteorem i Keynes' teori, konsumfunktionen eller teoremet om en aftagende forbrugstilbøjelighed. Konsumfunktionen er relationen mellem den faktiske beskæftigelse (d.v.s. indkomsten) og den faktiske efterspørgsel efter konsumgoder. Den er bestemt af indkomstens størrelse, andre objektive størrelser samt individernes subjektive behov og psykologiske tilbøjeligheder samt indkomstfordelingen (jfr. GT s. 90). Det er således, at 1) forbruget vokser med indkomsten (GT s. 96) og 2) at opsparingen vokser med indkomsten, når denne når op over en vis levestandard (GT s. 97). Hermed er *teoremet om den aftagende forbrugstilbøjelighed* formuleret: jo større tilvækst i indkomsten, desto større opsparingskvote og desto mindre tilvækst i forbruget.

Hvis efterspørgselsbortfaldet ikke skal blive permanent, må den vigende konsumvareefterspørgsel i første omgang substitueres med en tilsvarende investeringsgodeefterspørgsel; dvs. at det fremtidige forbrug skal træde i det nuværendes sted. De investeringer, der foretages i dag,¹⁶⁰ bestemmer en vis udstrækning vareudbuddet fremover. Derfor vil en ligevægt i beskæftigelsen blive stadig vanskeligere at opnå.

Efterspørgslen efter konsumgoder skal jo vokse progressivt, hvis alle eksisterende produktionsmuligheder skal udnyttes.¹⁶¹ Men det kan den jo ikke på grund af den faldende forbrugstilbøjelighed, der betyder en faldende vækstrate i efterspørgslen efter konsumgoder – og denne faktor vokser med stigende indkomst. For Keynes bliver der på denne måde tale om, at der nødvendigvis er en indbygget tendens til stagnation i en kapitalistisk økonomi af overcyklisk karakter, som ikke kan løses gennem substituerin-

160. Investeringernes omfang er bestemt af opsparingen, hvor Keynes formulerer en nødvendig identitet mellem opsparing (S) og investering (I) således:

»Indkomst = produktionens værdi = forbrug + investering
Opsparing = indkomst ÷ forbrug

Derfor: opsparing = investering (GT s. 63).

S. vil dog ikke altid være lig I, fordi der også samtidig er en voksende likviditetspræference. Dette er det andet hovedteorem: *likviditetsteoremet*. Ikkekonsum eller opsparing holdes som kontanter, og tilbøjeligheden hertil udspringer af transaktionsmotivet, sikkerhedsmotivet samt spekulationsmotivet, hvoraf sidstnævnte er det vigtigste. Det gør nemlig, at man holder flere penge i likvid form end den mængde, som er (funktionelt) nødvendig ud fra transaktion- og sikkerhedsmotivet. Likviditetspræferencen vokser jo lavere renten er fordi renten er præmien for at opgive fordelene ved likviditet.

»Ved en given forventningstilstand er der hos befolkningen et vist beredskab til at have kontanter ud over den mængde, som forlanges ud fra transaktions- og sikkerhedsmotivet. Dette beredskab vil slå ud i de faktiske kontantbeholdninger i samme grad, som pengemyndighederne er villige til at skabe kontanter« (GT s. 205).

Investeringerne bestemmes overhovedet af kapitalens grænseproduktivitet, som igen er bestemt af forholdet mellem det forventede årlige afkast af investeringen og kapitalenhedens anskaffelsespris:

»forholdet mellem det forudseelige afkast af en kapitalenhed og dens udbudspris eller udgifterne til at erstatte den, d.v.s. forholdet mellem det forudseelige afkast af en yderligere enhed af denne slags kapital og dens produktionsomkostninger, giver os *grænseproduktiviteten for denne slags kapital*«. (GT s. 135).

Grænseproduktivitetens numeriske undergrænse er renten: »Jeg definerer kapitalens grænseproduktivitet som lig den diskontosats, der vil gøre den nuværende værdi af den række af årsrenter, der kan forventes af en kapitalenhed i dens udnyttelsesperiode, nøjagtig lig dens udbudspris.« (GT s. 135).

Grænseproduktivitetens udviklingstendens er faldende, hvorfor der også er en faldende investeringstilbøjelighed.

Dette er det 3. og sidste hovedteorem i Keynes' generelle teori: investeringsfunktionen. Med en faldende grænseproduktivitet falder *tilbøjeligheden* til at investere, og når grænseproduktiviteten er lig eller mindre end renten, vil investeringerne ophøre helt, »med mindre renten falder i samme udstrækning.« (GT s. 228).

161. Jvf. GT s. 105.

gfefterspørgslen: en voksende investeringsgodeefterspørgsel. En voksende investeringsgodeefterspørgsel forudsætter selv en voksende konsumgodeefterspørgsel.

Man kan også formulere denne sammenhæng således: alle investeringer har dels en indkomsteffekt, dels en kapacitetseffekt – altså en efterspørgselseffekt og en udbudseffekt. Eftersom forbrugstilbøjeligheden ikke er 1, men mindre, vil kapacitetseffekten være større end indkomsteffekten. Deraf den langsigtede, nødvendige stagnationstendens.

Ser man så videre på sammenhængen mellem kapitalens grænseproduktivitet og renten, viser det sig, at den faldende grænseproduktivitet – der skyldes, at der bliver mere og mere kapital – ikke nødvendigvis fører til arbejdsløshed og stagnation. Grænseproduktiviteten kan sagtens falde, hvis bare renten falder tilsvarende. Kan renten så det? Nej, ikke under en vis, ubestemt undergrænse. Her opererer Keynes ud fra forskellen mellem pengekapital og produktiv kapital.

Grænseproduktiviteten falder for alle varer, fordi en positiv grænseproduktivitet tiltrækker investeringer, som forøger udbuddet. Dette gælder dog ikke for pengekapitalen. Udbuddet af penge vokser ikke, når renten (= grænseproduktiviteten for pengene) er positiv. Pengeudbuddet bestemmes overhovedet ikke af endogene faktorer i økonomien, men af centralbanken. I stedet for at følge grænseproduktiviteten, følger pengemængden likviditetspræferencen, som er den faktor, der bestemmer rentens undergrænse.

»... under bestemte omstændigheder, som vil indtræffe hyppigere, vil netop den egenskab ved pengene, der tilfredsstiller likviditetspræferencen, føre til, at rentefoden – især under en vis værdi – ikke længere reagerer på selv store pengemængdeforøgelser.«¹⁶²

Når det er således, at grænseproduktivitet og rente er uafhængige af hinanden, men alligevel således, at diskontoen – bestemt af likviditetspræferencen, men fastlagt af centralbanken – sætter bundgrænsen for investeringsmulighederne, må rentens størrelse kunne bestemmes for at kunne bekæmpe arbejdsløsheden:

»D.v.s. at arbejdsløsheden udvikler sig, fordi menneskene jagter månen; det er ikke muligt at beskæftige mennesker, når den forlangte genstand (pengene) er noget, der ikke kan produceres, og hvor efterspørgslen efter den ikke uden videre kan undertrykkes. Der findes kun et lægemiddel, nemlig at overbevise befolkningen om, at månen er en grøn ost og have en fabrik for grøn ost (d.v.s. en centralbank) under offentlig ledelse.«¹⁶³

162. Ibid. s. 233.

163. Ibid. s. 235.

Hensynet til beskæftigelsen kan derfor medføre, at rentefoden skal sættes lavere end likviditetspræferencen betinger. Derfor er den nuværende fase af kapitalismen for Keynes ensbetydende med »et medlidenhedsdrab på rentieren« (eller »euthanasia of the rentier«, GT s. 376), fordi denne kun modtager rente som følge af at kapitalen er knap, hvad den ikke behøver at være i sin pengeform.

Selve krisen forklarer Keynes ud fra et pludseligt sammenbrud i grænseproduktiviteten. I opgangsperioden er den forventede grænseproduktivitet blevet skruet meget op, og efterhånden viser det sig så, at det faktiske årlige afkast er langt mindre.¹⁶⁴

Denne ultrakorte gennemgang af de centrale elementer i Keynes' generelle teori er tilstrækkelig til vores formål, nemlig at kunne bestemme elementerne i hans krisepolitik. Krisepolitikken drejer sig om, hvorledes og i hvilken grad man kan påvirke de tre hoveddeterminanter i den økonomiske proces: forbrugstilbøjeligheden, likviditetspræferencen og investeringstilbøjeligheden. Denne påvirkning er af dobbelt art, dels en faktisk offentlig indgriben, dels dens psykologiske følger for produktionsmådens agenter. Alene det, at der er tale om *tilbøjeligheder* til dette og hint illustrerer de psykologisk processers betydning. Hvor forbrugstilbøjeligheden er svær at påvirke, er likviditetspræference og investeringstilbøjelighed så meget »forventningsstørrelser«, at en større tillid til fremtiden hyppigt vil være det moment, der i Keynes' forestillinger sætter en ny kapitaldannelsesproces igang. Her skal vi dog følge de *faktiske* påvirkninger, der skabes gennem offentlige indgreb.

Forbrugstilbøjeligheden skal i Keynes' økonomi ikke påvirkes gennem hverken lønreduktion eller opsparing, fordi ingen af disse vil kunne afhjælpe krisen. I stedet skal man generelt arbejde på at forøge den samlede efterspørgsel efter konsumgoder:

»Der er intet grundlag (/) for en antagelse om, at en bevægelig lønpolitik er i stand til at opretholde en vedvarende fuld beskæftigelse; heller ikke for en antagelse om, at en 'openmarket' pengepolitik i sig selv alene vil være i stand til at nå dette resultat. Det økonomiske system kan ikke bringe sig selv i ligevægt på denne måde.«¹⁶⁵

164. »Når skuffelser rammer et overoptimistisk og overforsynet marked, så må de ramme det med pludselighed og endda med katastrofal kraft. Den bestyrtelse og uvished med hensyn til fremtiden, der følger med et sammenbrud i kapitalens grænseproduktivitet, vil naturligvis få likviditetspræferencen til at vokse hurtigt – og følgelig også rentefoden. Den omstændighed, at et sammenbrud i kapitalens grænseproduktivitet plejer at følges med en stigende rentefod, kan derfor få investeringerne til at skrumpes gevaldigt ind.«

Den grundlæggende årsag skal dog søges i sammenbruddet i kapitalens grænseproduktivitet, GT s. 316.

165. Ibid. s. 267.

Lønreduktion er især meningsløs, fordi den kan gennemføres langt lettere og mere gnidningsløst, hvis og når den bliver nødvendig (nemlig når grænseproduktiviteten falder) i en tilnærmet fuldbeskæftigelsessituation:

»Et forsøg fra arbejdsgivernes side på at revidere lønningerne nedad, vil fremkalde langt mere modstand end en gravis og automatisk sænkning af reallønnen som følge af stigende priser«. ¹⁶⁶

Alle erfaringer viser, at kapitalvæksten hæmmes af en lav forbrugstilbøjelighed. Derfor kan en forøget opsparing ikke bringe kapitalen ud af krisen. Omvendt vil alle forholdsregler, der styrker forbrugstilbøjeligheden, være fremmede for kapitalvæksten. Det bliver således ikke de riges »afholdenhed« med hensyn til forbrug, der fremmer væksten. De gamle dyder bliver nu til synder. Følgelig skal fordelingspolitikken – d.v.s. skattepolitikken omfordele indkomsten i retning af et større konsumgodeforbrug. Det er det *første konjunkturpolitiske forslag*.

Indgreb med sigte på at påvirke likviditetspræferencen udgår også fra et brud med vaneforestillingerne i den daværende økonomiske teori. Traditionelt anså man nemlig en høj rentefod for nødvendig for at motivere til en høj opsparing.

»Men vi har vist, at størrelsen af den effektive opsparing nødvendigvis bestemmes af investeringsomfanget, og investeringsomfanget fremmes af en *lav* rentefod (\downarrow). Det er således til stor fordel for os at sænke rentefoden til det punkt i forhold til kapitalens grænseproduktivitet, som den fulde beskæftigelse indfinder sig på«. ¹⁶⁷

Offentlig styring af kreditpolitikken – d.v.s. af centralbanken og diskontoen – samt en lav diskonto (de billige penges politik) bliver det *2. forslag* i Keynes' konjunkturpolitik.

Påvirkning af *investeringstilbøjeligheden* er ubetinget det vigtigste element i Keynes' konjunkturpolitik. Han kalder det »socialisering af investeringerne«. ¹⁶⁸ Socialiseringen bliver nødvendig, fordi en almindelig pengepolitik ikke er tilstrækkelig til at sikre en optimal investeringsrate. Staten skal derfor dels investere eller allerhelst gennem offentlige ordrer »inducere« produktion, investering og beskæftigelse i den private sektor. Denne type af investeringer skal samtidig sætte sig ud over det forhold, at kapacitetseffekten altid er større end

166. Ibid. s. 264.

167. Ibid. s. 375 – hvor medlidenhedsdrabet på rentieren hører med.

168. »Jeg går ud fra, at en temmelig omfattende socialisering af investeringerne vil være det eneste middel til at sikre en tilnærmelse til den fulde beskæftigelse (\downarrow). Ud over dette, er der dog ingen argumenter for et statsocialistisk system, omfattende størstedelen af det økonomiske liv i et samfund«. GT s. 378.

indkomsteffekten, og det betyder, at de statsligt inducerede investeringer ikke må have nogen stofflig produktiv virkning. Selv det rene »spild« kan i sidste ende forøge samfundets rigdom:

»Pyramidebygning, jordskælv, selv krige kan forøge rigdommen (/). Hvis finansministeriet fyldte gamle flasker med pengesedler, anbragte dem i egnede dybder i forladte kulminer, fyldte disse op med byens renovationsaffald og overlod det til den private foretagsomhed at grave pengesedlerne fri igen efter laissez-faire's gennemprøvede grundprincipper (/) så behøvede der ikke længere at findes arbejdsløshed, og formidlet af de afledte virkninger ville fællesskabets realindkomst samt dets kapitalrigdom sandsynligvis være langt større end nu. Det ville ganske vist være mere fornuftigt at bygge huse og deslige, men hvis det forhindres praktisk og politisk, ville ovennævnte være bedre end ingenting (/). Det gamle Ægypten var dobbelt lykkeligt, og dets eventyrlige rigdom skyldes utvivlsomt den omstændighed, at det havde *to* aktiviteter, nemlig både pyramidebygning og alkymi, hvis frugter ikke opbrugte overfloden, da de ikke kunne tjene menneskehedens behov gennem forbrug. Middelalderen byggede katedraler og sang døds-messer. To pyramider, to messer for de døde er dobbelt så godt som een, men det er to jernbaner fra London til York ikke«. ¹⁶⁹

Denne socialisering af investeringerne har selvfølgelig ikke noget med nationalisering eller med samfundsmæssig *kontrol* med investeringerne at gøre. ¹⁷⁰

Det drejer sig tværtimod præcist om at sikre den privat-økonomiske rentabilitet gennem statslige forholdsregler. På den ene side skal staten sikre, at kapitalens vækst ikke hindres p.g.a. pengerenten (jvf. rentierproblemet), hvilket kan gøres gennem rente og pengepolitikken.

På den anden side skal staten overfor en vigende investeringstilbøjelighed påvirke denne gennem den offentlige udgiftspolitik enten direkte eller indirekte. Efterspørger staten f.eks. pyramider eller rustningsprodukter for et givet beløb, vokser indkomsten med et langt større beløb på grund af den såkaldte *multiplikatoreffekt*. Fra det offentliges efterspørgsel udgår en impuls der forø-

169. Ibid. s. 129 f.

170. K. Hansen/L. Torpe skriver i deres »Om marxistisk statsteori, keynesianisme og arbejderbevægelse – til en indkredsning af statsinterventionismeproblematikken« i: Den jyske historiker, 3/1975, Århus 1975, s. 66:

»Foruden statslige investeringer mente Keynes også, at det var nødvendigt med en samfundsmæssig kontrol med de private investeringer, som han udtrykker i 'socialisation of investment'. Hvordan en sådan kontrol skulle finde sted, og hvordan den skulle kunne forenes med det, som han som helhed anså som helt essentielt, opretholdelsen af privatejendommen til produktionsmidlerne, giver han intet svar på«. Et godt svar ville være, at det er fordi Keynes overhovedet ikke anså en samfundsmæssig *kontrol* med investeringerne for nødvendig. Faktisk skriver han direkte, at »Staten behøver ikke at overtage ejendommen af produktionsmidlerne. Hvis det lykkes for staten at bestemme det beløb, som produktionsmidlerne udvides med årligt og at fastlægge mindsteafkastet til besidderne, opnår den alt det nødvendige«. (GT s. 378). Det første kan den opnå gennem selvstændige investeringer og inducerede investeringer, og det andet opnår den gennem diskontofastlæggelsen.

ger indkomsterne og dermed investeringerne og dermed beskæftigelsen osv. Dermed skabes – og det er det vigtige – netop en forbedring i den privatøkonomiske rentabilitet.

Det 3., vigtigste og mest vidtrækkende forslag i Keynes' konjunkturprogram er således igangsættelse af offentlige arbejder og forøgede resultater, d.v.s. uden kapacitetseffekt, men med en indkomsteffekt.

Man kunne så spørge om betingelserne for effekten af den statsligt inducerede produktion. Vil den virkelig, reelt føre til en forbedret beskæftigelse? Det afhænger af flere faktorer. Efterspørgselsforøgelsens beskæftigelseseffekt kan formindskes, hvis den f.eks. falder ud som en forøget efterspørgsel af importerede varer, som selvfølgelig ikke forøger den nationale beskæftigelse. Den kan også formindskes, hvis de statslige udgifter finansieres forskert, f.eks. gennem forøgede skatter. De vil nemlig betyde en formindskelse af den private investeringsrate. Ud over multiplikatorvirkningen af de offentlige udgifter vil man kunne tale om en modsat rettet negativ multiplikatorvirkning, udgående fra tendentielt reducerede private investeringer. Finansieringsmæssigt skal voksende offentlige udgifter derfor finansieres gennem en egentlig underbudgettering, altså en »deficit spending«. Det er her ligeledes vigtigt at fastholde, at

»en faktisk udvidelse af produktion og beskæftigelse altid kun er mulig, når der er tilstrækkelig mange arbejdsløse, der vil kunne udgøre tillægsbeskæftigelsen, og når produktionskapaciteten i de eksisterende anlæg er så lidt udnyttet, at en tilsvarende udvidelse er mulig uden yderligere investeringer. Multiplikatorprocessen viser med andre ord, hvorledes efterspørgsel, produktion og beskæftigelse kan forøges gennem statslige udgifter i en beskæftigelseskrise. Den viser ikke, hvorledes produktionen kan forøges, hvis de givne anlæg ikke er tilstrækkelige hertil. Produktionsudvidelsen betragtes således uafhængigt af kapitalens vækst«.171

Konklusionen bliver hermed, at Keynes' økonomi kun fungerer som en kriseøkonomi – altså i en uligevægtsøkonomi. Den fungerer ikke for en fuldbeskæftigelsesøkonomi, hvilket en række af postkeynesianerne sidenhen har vist.

I kriseøkonomien giver Keynes en række anvisninger på praktiske indgrebsmuligheder af »revolutionerende« art – dog en konservativ revolution, hvor den, hvis indgrebene da ellers får de tilsigtede virkninger også giver større »frihed«, nemlig frit konsumvalg.

Overfor Keynes og hans forslag, står de europæiske socialdemokraters krav om gennemførelse af planøkonomi i en eller anden form. Hvilke former, der generelt er tale om, skal vi se i det følgende.

171. Glombowski m.fl. op.cit. s. 103.

5.3. Krisepolitik og planøkonomi

På den faglige Internationales økonomiske Ekspert-Konference i Paris, der blev afholdt i dagene 14.-16. april 1937 var der ifølge referatet en almindelig og livlig diskussion om den økonomiske politik i de forskellige deltageres lande:

»De fleste Ekspertes gav Udtryk for, at man endnu ikke kunne tale om en egentlig Planøkonomi i de respektive Lande, men at Krisepolitikken havde skabt mange økonomiske Ordninger og Institutioner, der kunne bruges i en kommende Planøkonomi. Alter (Polen) påviste, hvorledes Polens Økonomi i de senere År var blevet udpræget statskapitalistisk. Man havde overordentlig mange og dybtgående Statsindgreb, men ingen som helst Planøkonomi til Fordel for Arbejderne. Med udgangspunkt heri fremhævede han Nødvendigheden af at give en eksakt Definition af Begrebet socialistisk Planøkonomi, så man kunde få er skarp Adskillelse fra de kapitalistiske planøkonomiske Bestræbelser ... (/) En Udvikling af Statskapitalismen til socialistisk Planøkonomi var et Spørgsmål om politisk Magt«. ¹⁷²

Heri finder man en formulering af det, som optog de fleste af de europæiske socialdemokrater i 1930'erne, nemlig spørgsmålet om, hvorledes de umiddelbart nødvendige krisepolitiske indgreb, som alle havde karakter af afværgekemekanismer, kunne generaliseres og indgå i en strategi for omdannelse af det kapitalistiske samfund til et socialistisk, planøkonomisk samfund. Karakteristisk for planøkonomidiskussionen er for det første, at den indeholder stærkt antikommunistiske tendenser, udformet dels som en omfattende kritik af 'Sovjetdiktaturet' og halvvejs skadefro beretninger om arbejdsløsheden i Sovjetunionen, den fejlslagne planøkonomi o.s.v., dels som en kritik af de nationale europæiske kommunistiske partier. Denne del af debatten skal ikke berøres i det følgende. For det andet er det karakteristisk, at planøkonomidebatten indeholder forsøgsvis formuleringer af økonomiske reguleringsprincipper, som afviger fra de keynesianske indgreb, og som skal være et socialistisk alternativ, omend Keynes betragtes som en fremragende økonom. For det tredje er det karakteristisk for debatten, at den beskæftiger sig meget med en praktisk-politisk gennemførelse af planøkonomiske elementer, dels selvfølgelig for at legitimere den førte krisepolitik, og dels for at generalisere den. Disse aspekter skal vi belyse i det følgende.

Først skal vi dog se på socialdemokraternes skelnen mellem statskapitalisme og socialistisk planøkonomi, rettere: socialistiske elementer i 30'ernes overgangsøkonomi. Det grundlæggende kriterium for en skelnen mellem kapitalisme og socialisme er jo ejendomsretten til produktionsmidlerne. Herudfra er der således ikke tale om planøkonomi i de vesteuropæiske sam-

172. Meddelelser fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, nr. 4, 1937, s. 80.

fund. Men med den moderne, organiserede kapitalismes udvikling, er der sket en deling mellem ejendoms- og dispositionsret, som går det muligt at arbejde i retning af planøkonomi også inden for kapitalismens rammer, fordi man ved at begrænse dispositionsretten kan gennemføre en samfundsmæssig, planlagt udvikling. Den kapitalistiske planøkonomi vil ikke afskaffe den private ejendomsret, til nød begrænse den private dispositionsret i en overgangsperiode – nemlig krisen, men ellers blot restaurere markedsøkonomien i en mere udviklet form. Den socialistiske planøkonomi vil efter sin tendens afskaffe ejendomsretten men kan også indføre planelementer selv under en markedsøkonomi, fordi den kan samfundsmæssiggøre større og større dele af dispositionsretten. Gennem denne samfundsmæssige dispositionsret vil den tendentielt kunne virkeliggøre en i forvejen lagt plan for produktion og fordeling, hvor selve planens eksistens jo også er fundamentalt for den socialistiske planøkonomis tendens til forskel fra den statskapitalistiske restaurering.

Den socialistiske planøkonomi kan iflg. den internationale socialdemokratiske debat systematiseres i fire forskellige former, afhængig af markedets betydning, prisfastsættelse og pengenes betydning.¹⁷³

a. En *ren forvaltningssocialisme* er en socialistisk økonomi, hvor alle naturlieprodukter fordeles efter den samlede plan, som dermed skal afstemme produktion og behov.

Her er der tale om, at planen erstatter markedsmekanismen (udbud og efterspørgselsregulering), prisdannelse og købekraften. Produktion, fordeling og konsum er fastlagt gennem planen.

b. Den *modificerede forvaltningssocialisme* er som A, bortset fra, at der er tale om en vis form for konsumfrihed, eftersom konsumreguleringen sker på basis af arbejdstidscertifikater i lighed med de skitser af den kommunistiske produktionsmåde, som Marx og Engels fremlagde.¹⁷⁴

c. I den *rene markedssocialisme* opretholdes såvel markedsprincip som konkurrence, hvor den anarkiske markedsproces, som fremkalder kriser, vil blive afskaffet gennem en statslig overtagelse af virksomhederne. Disse vil da kunne fungere krisefrit i et socialistisk konkurrencesamfund – den socialistiske kappestrid – men vil ikke autonomt kunne investere. Kapitalmarkedet bliver styringsinstans, hvor der skal føres en kvalitativ kreditpolitik, ikke som hos Keynes, hvor den blot er kvantitativ. De kapitalinvesteringer, der totalsamfundsmæssigt set er uønskværdige, vil blive

173. Mandelbaum/Meyer: Zur Theorie der Planwirtschaft, i Zeitschrift für Sozialforschung, Bd. 3, Paris 1934, s. 228-262, hvis afgrænsning vi følger i det efterfølgende.

174. Især i Randglossen ... og Antidührung. Jvf. Mandelbaum/Meyer, op.cit. s. 236.

forhindret gennem nægtelse af kredit eller gennem en diskriminerende rentepolitik.

»Denne politik er baseret på den opfattelse, at de afgørende økonomiske forstyrrelser bundet i ekstensive og intensive vækstprocesser og netop fremkommer fordi virksomhedslederne reagerer økonomisk rationelt på prisændringer«. ¹⁷⁵

- d. Den *modificerede markedssocialisme* danner overgangsformen til den statskapitalistiske regulering. Nationaliseres visse grene af samfundsøkonomien – f.eks. basisindustriene – vil der opstå en offentlig sektor i økonomien, som da vil kunne udvikle sig til en modificeret markedssocialisme. Hermed opstår der en række tekniske problemer om bestemmelsen af prisen på ydelser fra den socialiserede del af produktionen. Hvorledes skal prisen f.eks. fastsættes på de offentlige ydelser – gas, vand og elektricitet? Efter forrentning af de offentlige investeringer eller med henblik på behovsdækning. ¹⁷⁶

Den modificerede markedssocialisme er den hovedform, som de europæiske socialdemokratiets praktiske planøkonomiske forslag centrerer om. Vi skal her se på den belgiske udformning af den, oprindeligt fremlagt som det belgiske socialistiske partis »Arbejdsplan«, udformet af Hendrik de Man og vedtaget i slutningen af 1933. Som regeringsprogram opfattes den som en grundlæggelse af planøkonomien. ¹⁷⁷

Formålet med »Arbejdsplanen« er en økonomisk og politisk omdannelse af Belgien ved at grundlægge en blandet økonomi. ¹⁷⁸ Denne omfatter dels en privat sektor, dels en nationaliseret (kreditvæsen og nøgleindustrier). Herved vil man kunne underordne erhvervslivets interesser under fællesvæsenets, afskaffe arbejdsløsheden og forøge den almene velstand. Hovedelementerne er en nationalisering af kreditten, en nationalisering af de vigtigste industrier – nemlig de monopoliserede, som producerer råvarer eller drivkraft – og organisere transportsystemet. Tilbage i økonomien bliver en privat del, der skal befris fra den monopolistiske konkurrence, og kun omfatte småvirksomheder, nemlig sådanne, hvor ejendomsretten til produktionsmidlerne kombineres med eget driftsherrearbejde.

175. Mandelbaum/Meyer, op.cit. s. 237.

176. Jfr. den danske diskussion herom hos Fritz Bauer: Den politiske pris, i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939, s. 191ff.

177. Jfr. Meddelelser fra Arbejderbevægelsens Erhvervsraad nr. 6-7 1937, s. 141.

178. Efter Meddelelser, op.cit. s. 141ff. og O. Bertolt: Hendrik de Man's Arbejdsplan, i Socialisten nr. 2, 1934, s. 38ff, samt E. Varga: Der »Plan« Hendrik de Mans, i: Die Krise der Kapitalismus und ihre politischen Folgen, Frankfurt 1974, s. 373-401.

Denne praktisk-politiske udformning af en planøkonomi får hurtigt konsekvenser i en række andre lande. Ligesom Keynes løser borgerskabets ideologiske krise, kan man sige, at »Arbejdsplanen« løser socialdemokratiernes krise i den forstand, at den anviser praktiske handlemuligheder fremover. Den danner udgangspunkt for tilsvarende planer i Holland og Schweiz, hvor de dog ikke bliver gennemført, og i Norge, hvor der fremlægges en plan for opbygningen af en nationaliseret basisindustri, der ikke bliver gennemført ved fremlæggelsen, men som for størstedelens vedkommende er realiseret i dag.¹⁷⁹

Arbejdsplanen resulterede i Belgien alt ialt i en økonomisk gunstig udvikling. På det finansielle område nationaliserede man stort set hele kreditsystemet; inden for industrien søgte man at omlægge det belgiske produktionsliv. Arbejdsløsheden skulle nedbringes gennem oprettelse af nye industrier, der producerede for hjemmemarkedet. Desuden skulle alle verdensmarkedsorienterede industrier rationaliseres og moderniseres for at gøre dem konkurrencedygtige.

»Efter at alle planer var nøje gennemprøvet, såvel økonomisk som teknisk, skred man til en Realisering af dem. Der er nu oprettet belgiske Olieraffinaderier, Gødnings- og Frugtkonserverfabrikker, Industrier for Køleteknik, Luftkonditionering og Jernbanemateriel – og endnu større Planer foreligger (/) Nedgangen i Arbejdsløsheden ses af følgende Tal: 1935, 1. kvartal: 283.566, 1937, 1. kvartal 147.679«. ¹⁸⁰

5.4. *Det danske socialdemokratis planøkonomiske forestillinger: hverdagens socialisme*

»Socialdemokratiets Politik er og må i Dag være en helt anden end den var for 30 år siden. Da stillede man sine principielle Fordringer som Propaganda. Nu skal Socialdemokratiet udføre *Dagens Gerning*, og selve denne Gerning er, enten det nu drejer sig om noget så vidtfavnende som Landbrugserhvervets Gældssanering eller 'kun' om Handelsforhandlinger med England om næste halvårs Eksport, *et lille Stykke Socialisme*, et Led i den almindelige økonomiske Udvikling, som Dag for Dag forandrer Samfundet fra et kapitalistisk til et halvsocialistisk og til sidst et socialistisk Samfund«. ¹⁸¹

Selv om det danske socialdemokrati ikke udarbejder arbejdsplaner med nationaliserede elementer, er planøkonomien alligevel den centrale forståelsesramme, som skitserer overgangssamfundets former.

179. Så godt som alle basisindustrier i Norge fungerer enten som rene statslige selskaber eller som statsdominerede med 51% af aktiekapitalen.

180. Meddelelser 6-7, op.cit. s. 144 og 146.

181. H. P. Sørensen: Folketingsvalget 1935, i Socialisten nr. 11, København 1935, s. 379.

Når H. P. Sørensen i indledningscitater kan sige, at dagens gerning er et lille stykke socialisme, er det ensbetydende med en ny opfattelse af overgangsbetingelserne. Hvor Gustav Bang som vi så, formulerede en bagvedliggende udviklingsdynamik som begrundelse for reformismen i dagens gerning – ‘en dag vil vi have opnået flertallet’ – ser man nu snarere en udviklingsdynamik, som siger: fra kapitalisme til statskapitalisme, fra statskapitalisme til statssocialisme, fra statssocialisme til socialisme.¹⁸² Her opfattes statskapitalismen som en nødvendig overgangsform, der fremkommer tvangsmæssigt ud fra krisetilstanden og dens nødvendige indgreb. Statskapitalismen er en samfundsform,

»hvor Arbejdet fortsat er en Vare, hvis Pris er afhængig af i væsentlig Grad de enkelte Erhvervsområdets Bæreevne, hvor Lønarbejdet bestaar i væsentlig uændrede Former, men hvor Staten (Samfundet eller Samfundsorganer) behersker, kontrollerer eller ejer store Dele af Produktionsapparatet og foretager afgørende Dele af den nødvendige Kapitalopsparing. Men lige saa lidt som Statskapitalisme er nogen varig Samfundsform, men netop en Overgangsform, lige saa lidt vil den have faste og konsekvent opbyggede Strukturer.«¹⁸³

Skal statskapitalismen udvikle sig til statssocialisme kræves der to ting: dels at arbejderklassen har magten over staten, dels at denne magt udnyttes til at indføre flere og flere planøkonomiske elementer. En direkte form for planøkonomi kan udøves inden for statens eget råderum, nemlig de allerede nationaliserede virksomheder – f.eks. Nationalbanken og statsbanerne – og en indirekte form (den modificerede markedssocialisme) kan udøves gennem den statsligt, planøkonomisk regulerede økonomi. Tilbage bliver en privat sektor, hvor der skal herske en fri og loyal konkurrence, hvilket Priskontrolrådet kan sikre.¹⁸⁴ Den statsligt, planøkonomisk regulerede økonomi skabes gennem de krisepolitiske indgreb, som vi derfor skal se lidt nærmere på¹⁸⁵.

182. Se f.eks. E. Christiansen: Mellem Kapitalisme og Socialisme, i Socialisten nr. 4, Kbh. 1933, s. 128 ff.; E. Christiansen: Krisen i Norge og Planøkonomien, i Socialisten nr. 4, Kbh. 1934, især s. 119; E. Christiansen: Statskapitalisme, Særtryk af Samfundets Krav, AOF, Kbh. 1933; H. P. Andersen: Statssocialisme, i Socialisten nr. 9, Kbh. 1933, s. 306; Erik Reeh: Nutidens Økonomi og Fremtidens, i Socialisten nr. 11, Kbh. 1934, s. 350 ff.

183. Christiansen: Statskapitalisme, op.cit. s. 6.

184. Fritz Bauer: Tvangskartel eller Frikonkurrence, i Socialisten nr. 7, Kbh. 1938, s. 249.

185. Om baggrunden for disse indgreb kun dette:

Verdenskrisen slår igennem i Danmark i to faser, først som en landbrugskrise med prisfald og afsætningsvanskeligheder, så som industriel krise med uudnyttet kapacitet og arbejdsløshed. Dybest og vigtigst er landbrugskrisen. Som følge af landbrugsproduktionens dominerende betydning slår verdenskrisen senere igennem i Danmark end i mange andre verdensmarkedslande. Dette skyldes, at verdensmarkedsprisfaldet på landbrugsprodukter, der begynder allerede i 1927/28 i første række omfatter den agrare primærproduktion, f.eks. hvede, og som indleder landbrugskrisen på verdensmarkedsplan, i første omgang betyder faldende produktionsomkostninger for den mere forædlede danske landbrugsproduktion. Men hen mod slutningen af 1930 faldt priserne for samtlige landbrugsprodukter måned for måned: deflationskrisen var en realitet, også for det danske landbrug.

Denne krisepolitik gennemføres af den socialdemokratisk-radikale regering under ledelse af Stauning i 4 store forlig.

Det første kriseforlig indgås med de konservative i oktober 1931. Det omhandler dels arbejdsløshedsunderstøttelse, udbetalt som en midlertidig hjælp – ialt 5 mill. kr. – og dels landbrugstilskud, nemlig svarende til 30 mill. kr. udformet som tilskud på 2% af den sum, hvormed landmandens gæld oversteg hans nettoformue – dog maksimalt 2000 kr. pr. landmand. Det var udgiftssiden. På indtægtssiden blev beløbene dækket gennem en forøgelse af de indirekte skatter og afgifter.

I januar 1932 oprettes valutacentralen efter en devaluering i 1931,¹⁸⁶ hvor gulddindløseligheden suspenderes for aldrig at vende tilbage igen. Valucentralen formidlede al handel med fremmed valuta, tildelte bestemte kvota til bestemte formål – især til råvareforsyning – og blev på denne måde efterhånden kontrolinstans for hele den kvantitative importregulering. Samtidig førte Nationalbanken en politik, som gik ud på at skabe 'billige penge'. Diskontoen blev gradvis nedsat, men uden egentligt resultat: den effektive rente reagerede ikke i nært samme omfang som diskontoen.

2. kriseforlig blev indgået mellem alle partier i juni 1932 og giver yderligere 18 mill. kr. i krisetilskud til landbruget. Det udbygges med en sukkerordning, som forbyder import af udenlandsk sukker, fastlægger hjemmemarkedsprisen for dansk sukker og overfører en del af sukkerfabrikernes overskud til en sukkerfond. Vurderingen af sukkerordningen, som protektionistisk opretholder muligheden for en national sukkerproduktion, lyder:

»Denne Sukkerordning blev det første Skridt på den planøkonomiske Vej, som vi siden Aar for Aar er kommet længere ind paa.«¹⁸⁷

Optakten til det 3. store forlig – Kanslergade-forliget – var Stauning-Munchregeringens parlamentarisk-politiske vanskeligheder ved at få regerin-

Hvedeprisen faldt f.eks. til 1/3 fra 1928 til 1931, hvorimod prisfaldet for størstedelen af den animalske produktion (bacon og flæsk samt slagtekvæg) satte senere ind som en ret direkte konsekvens af den begyndende massearbejdsløshed i de øvrige verdensmarkedslande efter 1929, således at »Den nuværende verdenslandbrugskrise er blevet uddybet og udvidet ved verdensindustrikrisen, fordi industriarbejderklassen og andre kredse, hvis existens beror på industrien, er hovedaftagere af landbrugsprodukter.« (Erik Schmidt: Landbruget i Krise, Kbh. 1935, s. 74).

186. Den anden devaluering i perioden skete i 1933 i forbindelse med Kanslergadesforliget. Herefter lå kronens kurs fast i forhold til det engelske pund.

187. Hartvig Frisch: Fra Krisepolitik til Planøkonomi, i Socialisten nr. 4, Kbh. 1938, s. 88.

gens kriselovforslag igennem det venstre-konservativt dominerede landsting; økonomisk-samfundsmæssigt set var det den stærkt voksende arbejdsløshed samt arbejdsgivernes lockoutvarsel i januar 1933. Med dette lockoutvarsel sker der en foreløbig kulmination på de arbejdsmarkedskonflikter, som der længe havde været lagt op til. Allerede overenskomstfornyelsen i 1931 havde i det samlede resultat betydet lønnedgange,¹⁸⁸ dog solidarisk gradueret, således at der var tale om forskellige reduktionsprocenter (4-8), afhængig af den allerede eksisterende timeløn. Dette lønnedsettelsesresultat blev opnået gennem Forligsmandens mæglingforslag, som her for første gang blev fremlagt som en helhed til *samlet* afgørelse. Kun skotøjsarbejderne stemte imod og stod alene uden støtte fra D.s.F. i den 3 måneder lange lockout, som fulgte efter deres forkastelse. Ved den efterfølgende overenskomstfornyelse i 1932 kunne der ikke opnås enighed om en uændret forlængelse af de bestående overenskomster, hovedsagelig på grund af bitterhed i fagbevægelsen over det første forsøg på at gennemføre sammenkædningsregler året forud. På denne baggrund varslede arbejdsgiverne lockout og krævede en generel lønreduktion på 20%, bl.a. under indtryk af krisen. Forligsmandens mæglingforslag resulterede i en uændret forlængelse efter træge forhandlinger.

Op til overenskomstfornyelsen i 1933 havde der været prisfald på omkring 5% samt en nedgang i beskæftigelsen på omkring 17%. Alligevel krævede arbejdsgiverne en generel lønreduktion på 20% ud fra overvejelser om, at lønreduktion måtte gå forud for og indlede et prisfald til at løse afsætningskrisen. Dette krav skulle gennemtvinges via storlockouten, som

»ville omfatte ca. 150.000 Arbejdere og hvis den traadte i Kraft, vilde de 150.000 arbejdsløse samtidig blive kastet over på Strejkekasserne. Den faglige Modstand syntes med denne Dødvægt på Forhaand haabløs. Her maatte Regeringen søge en politisk Udvej ... (/) Arbejderne ønskede ikke Kronenedskæringen, men var parat til at betale Prisen, hvis man til gengæld foruden Lockouts Afbłæsning kunde opnaa Gennemførelse af Steinckes store Socialreform, Krisehjelp til de arbejdsløse, Iværksættelse af store offentlige Arbejder, støtte til Boligbyggeriet, Hjelp til Statshusmænd og Jordudstykning.«¹⁸⁹

På denne baggrund blev Kanslergadeforliget afsluttet i slutningen af januar 1933. Elementerne i forliget var devaluering, krisehjelp til de arbejdsløse (ialt 10 mill. kr.), rentenedsættelse, offentlige arbejder, jordudstykning til husmænd, gældssaneringslove for landmænd, forlængelse af sukkerordningen samt en tilsvarende kartoffelordning. Senere i 1933 kom svineordningen, kødordningen og smørordningen.

188. P. Milhøj: Lønudviklingen i Danmark 1914-50, Kbh. 1954, s. 50f.

189. H. Frisch, op.cit. s. 88f.

December 1933 kom så det 4. kriseforlig, som igen var en 'kohandel' med venstre: Hjælp til arbejdsløse (17 mill. kr.) samt hjælp til landbruget i form af en kornafgift, der skulle sikre landbrugets afregningspriser.

Ved begyndelsen af 1934 er situationen således den, at der er indført »Planøkonomi i Landbruget«, hvilket udtrykker sig i, at

»Staten direkte regulerede eller gav Tilskud til Svineproduktionen, Koholdet, Kornavlén, Mejeribrugét, Sukkerroedyrkníngen og Kartoffelavlén, rent bortset fra den kollosale indirekte Beskyttelse, der laa í, at al Indførsel af udenlandske Landbrugsprodukter nu var forbudt.«¹⁹⁰

Var der også planøkonomi på arbejdsmarkedet? Knap nok endnu, selv om man gjorde, hvad man kunne. Kanslergadeforliget forlængede alle overenskomster et år og forbød arbejdskampe i samme periode. Men der mangler dog stadig tvungen voldgift – samt den priskontrol, som så sent som i 1925 blev anset for uomgængelig i relation hertil. Men Kanslergadeforligets tendens er tydelig nok: det havde til hensigt at *sænke reallønnen*.¹⁹¹ I løbet af 1934 følges denne hensigt op. Strejkeretten var allerede afskaffet for hele 1933, nu kommer Forligsmandsloven, som afløser 1908-loven. Her indføres sammenkædningsreglerne, som er ensbetydende med, at flere forskellige fag skal stemme under eet; ligeledes indføres muligheden for at stemme ved kompetente forsamlinger samt regler om, at nej-stemmernes andel skal være større, jo mindre stemmeprocenten er for at et mæglingsforslag kan forkastes af fagforbundene. »I god Forstaelse af, at Planøkonomien, som vi var kommet ind í, ogsaa maatte fremkalde Ændringer í den faglige Kamp ...«¹⁹² gennemførte regeringen i april 1934 endelig loven om tvungen voldgift, som først blev bragt í anvendelse overfor slagteriarbejderne. Den blev indført på trods af, at »forudsætningen om et konstant lønniveau« stort set var opfyldt og at »æren herfor hovedsagelig (tilkom) D.s.F's ledelse, der fuldt ud anerkendte og bestræbte sig på at opfylde de lønpolitiske forudsætninger.«¹⁹³ Men heldigvis »foretrak lovgivningsmagten selv at lette D.s.F. opgaven« og gennemførte derfor voldgiftsloven.

Den planøkonomiske løsning på arbejdsmarkedet er ensbetydende med a) konstant eller svagt stigende nominalløn; b) jævnt faldende realløn og c) en konstant eller svagt stigende lønsumandel, hvor stigningen udelukkende skyldes den trods alt voksende beskæftigelse.

Det er alt ialt tendenser, som ikke umiddelbart er keynesiansk reguleringspolitik, men langt snarere í overensstemmelse med traditionel (neo)klassisk løn teori.

190. Ibid. s. 91.

191. Hvilket Milhøj også fremhæver, op.cit. s. 57.

192. Frisch, op.cit. s. 124.

193. Milhøj op.cit. s. 59 og 60.

1936 bevilges ikke under 482 mill. kr. til igangsættelse af offentlige arbejder ud over statens normale vedligeholdelsesarbejder. De offentlige arbejder er, som vi tidligere så, et nøglepunkt i Keynes' krisepolitiske forslag. Men det var ikke en keynesiansk kriseregulering i Danmark på trods af det store kronebeløb; ganske vist skulle der

»ydes tariffmæssig Betaling for det Arbejde, der udførtes. Men Arbejdet skulde udføres med nedsat Arbejdstid.«¹⁹⁴

Den tariffmæssige betaling burde give den ønskede keynesianske ekspansive virkning; den nedsatte arbejdstid formindsker dog ekspansionsvirkningen. Det virkeligt 'antikeynesianske' i de offentlige arbejder viser sig dog i det forhold, at alle 482 mill. kr. blev finansieret gennem forøgede skatter og afgifter:

Statens udgifter og indtægter (mill. kr.)

	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36
Indtægter	398	402	412	400	471	507	507
Udgifter	388	379	407	389	471	467	478
Overskud	10	23	5	11	0	40	29

Kilde: Dybdahl m.fl. s. 65 og 67. Krise i Danmark, Kbh. 1975.

Den virkning, som er udgået fra statens finanspolitik er som det fremgår ihvertfælde ikke ekspansiv, men snarere kriseforstærkende.¹⁹⁵ Dette indtryk forstærkes af, at statsgælden ialt blev reduceret med 157 mio. kr. i samme år.¹⁹⁶

Det kan næppe betvivles at det danske socialdemokrati førte denne restriktive finanspolitik vel vidende at der fandtes et »keynesiansk alternativ«. Socialdemokratiet satsede på en anden økonomisk politik og den manglende anvendelse af offentlige arbejder som ekspansionsinstrument skyldes således ikke manglende kendskab til den praktiske »keynesianisme« i broderlandet Sverige, men derimod at man ikke anså denne politik for anvendelig i Danmark overhovedet.¹⁹⁷

194. Arbejderbevægelsens Erhvervsraad: Økonomisk Aarsoversigt 1937, s. 30. Se også Beretning fra Socialministeriets Arbejdsudvalg 1932 samt Socialministeriets Arbejdsudvalg 1935, i Rigsdagstidende, Tillæg A, 1934:35 sp. 4669-4678.

195. Nu er det jo godt nok sådan, at man ikke alene kan bedømme den finanspolitiske virkning ud fra årets saldoopgørelse. Dels har et budget i balance visse ekspansive virkninger og dels skjuler saldoen sammensætningen af udgifter og indtægter og dermed deres forskellige multiplikatoreffekt. Dette ændrer dog ikke ved at sådanne ekspansive effekter af statsbudgettet i trediverne er politisk utilsigtede og tilfældige.

196. Dybdahl m.fl. op.cit. s. 68.

197. Jvf. Carl L. Hansen: Svensk Arbejdsløshedspolitik, i Socialisten nr. 7, Kbh. 1939, s. 246f.

Karakteristisk for den førte krisepolitik og den socialdemokratiske forståelse af samme, er således det, som vi tidligere rubricerede som en »interventionistisk« regulering. Først baseres krisepolitikken på et forsøg på at bringe priserne op, og da det ikke lykkes, så at bringe omkostningerne (arbejds løn og rente) ned – altså det stik modsatte af keynesianisme.¹⁹⁸

Samtidig opfattes de krisepolitiske indgreb decideret som planøkonomi. Valget i 1935, som førtes under den berømte parole »Staining eller Kaos«

»blev en straalende Sejr (/). Det var i Virkeligheden Planøkonomien, der havde sejret ved dette Valg ved siden af Staunings Person.«¹⁹⁹

Den førte politik, især på landbrugsområdet, viser imidlertid at den rationelle kerne i den socialdemokratiske udgave af planøkonomien er de beføjelser, som 'undtagelsesstaten' har til at regulere produktionsmængder – her effektueret gennem en rationering. Under 1. Verdenskrig måtte datidens »undtagelsesstat« også gribe til en rationering, men kun omkring distributionen,

198. Jfr. også Lindberg: Beskæftigelsesproblemet i Dag, i Socialisten nr. 3, Kbh. 1935, s. 87ff., som indirekte fremhæver dette aspekt.

199. Frisch, op.cit. s. 128. Til en lidt nærmere belysning af den rationelle kerne i de socialdemokratiske planøkonomiske forestillinger skal vi kort se på de to mest markante eksempler på den planøkonomiske regulering, svineordningen og kødordningen. Begge ordninger tilsigtede en indskrænkning af produktionen. For svineordningens vedkommende gennemførtes denne indskrænkning ved hjælp af rationering. Der blev uddelt rationeringskort, som gav ret til at producere svin enten til eksport eller til hjemmemarkedet. Hvis der blev indleveret svin til slagtning uden rationeringskort, betaltes en slagteafgift, som blev sat så højt, at produktionen ikke kunne betale sig. Svinekortene blev uddelt af landbrugsministeriet og fordelt efter tre hovedprincipper: 1) tildeling efter grundværdi, 2) tildeling efter tidligere produktion, 3) tildeling efter mælkeproduktion. Jvf. Erik Schmidt, op.cit. s. 94 f.

Ved hjælp af denne ordning, som helt entydigt styrkede de store og mellemstore brugs stilling, lykkedes det at nedskære den samlede svineproduktion med omkring 40%. Kødordningen fungerede lidt anderledes, fordi den betød en direkte destruktion af produceret slagtekvæg. Der angives tal på 300.000 stk. destrueret kvæg under denne ordning – eller mere end den samlede eksport i 1929, som var et godt år, eller omkring 20% af det samlede antal kreaturer. Jvf. Erik Schmidt, op.cit. s. 102. Destruktionsordningen blev senere suppleret med en lov om uddeling af oksekød til trængende personer, men selv denne 'socialpolitiske' foranstaltning kan ikke fjerne et indtryk af, at socialdemokraterne trods alt ikke er helt stolte af denne gennemførte 'planøkonomi'. I de fortrolige Meddelelser fra Arbejderbevægelsens Erhvervsraad, nr. 10, nov./dec. 1937 hedder det, at der var en stor veterinærmæssig interesse knyttet til kødordningen (udryddelse af tuberkuløse køer) »og *vistnok* af den Grund fastsattes Ordningen.« (s. 283, vores fremhævelse). Hos Frisch, op.cit. s. 90 er det udtrykt mere direkte: » ... Lov om Afsætning af Kvæg og Oksekød, hvorved der pålagdes en Slagteafgift paa 10 Kr. pr. Kreatur for Hjemmemarkedet, der sammen med et direkte Statstilskud skulle bruges til Destruktion af tuberkuløse Besætninger. Fornuftigvis fjødes senere dertil et Millionbeløb til Oksekød til trængende Personer (!) »– hvor de trængende åbenbart skulle æde sig igennem bjerge af tuberkuløst oksekød?

dvs. en konsumrationering. Det karakteristiske for planøkonomien i denne form er således netop dens undtagelseskarakter, den direkte regulering af landbrugsproduktionen og fastsættelse af priserne på de i forvejen fastlagte produktmængder. Her er der tale om en direkte styring. For industriens vedkommende er der ligeledes tale om en jo længere jo mere direkte omkostningsstyring gennem reguleringen af arbejdslønnen, samt en indirekte styring af produktion og afsætning gennem den statslige indirekte monopolisering af udenrigshandelen (via valutacentralen).

Disse planøkonomiske muligheder skal fastholdes og udvikles i en situation, hvor statens »undtagelseskarakter« forsvinder i takt med de forbedrede økonomiske verdenskonjunkturer. Hvis de planøkonomiske elementer virkelig kan fastholdes og udvikles, vil statskapitalismen gradvis kunne transformeres til en statssocialisme og sidenhen til socialisme, som vi tidligere så. Midlerne findes udformet i 1939 i en betænkning om beskæftigelsespolitik og erhvervsmuligheder i Danmark, udarbejdet af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.²⁰⁰

Her er krisen og krisepolitikken kommet så meget på afstand, at man kan se, at der alligevel ikke var tale om en total og perfekt planøkonomi. Tværtimod var krisepolitikken især en undersøttelsespolitik, og grundtanken i betænkningen er, at man nu skal kunne regulere sig planøkonomisk frem til en tilstand, hvor undersøttelsespolitik ikke længere vil være nødvendig:

»... Understøttelsespolitikken ikke er tilstrækkelig. Maalet maa være at skabe saadanne Forhold, at Understøttelse ikke længere er nødvendig. Man kan med Sikkerhed sige, at en saadan Opgave ikke kan løses paa det gamle liberalistiske Grundlag. Staten maa derfor gribe positivt ind i det økonomiske Liv og regulere de økonomiske Dispositioner baade i begrænsende og i udvidende Forstand, det vil sige baade saadan, at der ikke kan tillades Dispositioner, som vil virke til Skade for Beskæftigelsen, og at der gennemføres saadanne, som fremmer Produktionen og dermed Beskæftigelsen paa de Omraader, hvor det ud fra et samfundsmæssigt Syn vil være rigtigt. Der forudsættes ikke nogen radikal Ændring af det nuværende Samfundssystem. Men det private Erhvervsliv maa ledes i Overensstemmelse med, hvad der stemmer med Samfundets Interesser. I det sidste Tiaars økonomiske Lovgivning i de store Lande er det samfundsmæssige Synspunkt slaaet igennem. Man har gjort sig klart, at ikke alt, hvad der privatøkonomisk er 'rentabelt', er godt ud fra et samfundsøkonomisk Synspunkt. Det private Rentabilitetssynspunkt maa vige, hvor det kommer i Modstrid med det samfundsmæssige Rentabilitetssynspunkt, det vil her sige, hvor det private Erhvervslivs Dispositioner vel kan føre til Fortjeneste for paagældende Bedrift eller Erhverv, men samtidig skaber en Arbejdsløshed, som medfører et Tab set fra hele Samfundets Side.«²⁰¹

200. Her og i det følgende citeret efter Arbejderbevægelsens Erhvervsraad: Økonomisk Aarsoversigt 1939, Kbh. 1940, s. 82-103.

201. Ibid. s. 85.

Ud fra denne opfattelse, gælder det så om at finde de områder, hvor dansk industri har en mulighed for at udvikle sig og støtte og styre denne udvikling. Samtidig kan det offentlige naturligvis også selv skabe beskæftigelse – eller med andre ord: man opererer med en offentlig og en privat sektor. Men

»Hovedsynspunktet er, at man bygger paa Samfundet som det er i Dag. Der foreslaas ingen radikale Ændringer i den almindelige Samfunds-Struktur. Man gaar paa den anden Side ud fra, at det er umuligt for det private Erhvervsliv alene at løse Beskæftigelsesproblemet. Kun gennem det offentlige Ledelse vil det være muligt at samle og ordne alle de Kræfter, som maa virke sammen, for at man skal komme Arbejdsløsheden til Livs.«²⁰²

Hvis industri og håndværk skal kunne udvikle sig, så må staten stille almene produktionsbetingelser til rådighed, f.eks. i form af en rationaliseret kraftproduktion, som både vil kunne producere mere og sænke prisen. Staten skal desuden styrke udviklingen af helt nye industrigrene på national grund, herunder også forskellige basisindustrier. Et af midlerne til at styre denne udvikling er en investeringskontrol, hvor man dog ikke på forhånd har lagt sig fast på formen, men blot fremhæver

»Investeringsledelsens sorterende Funktion, som kan fremme eller forhindre, fremskynde eller forsinke de privatøkonomiske Handlinger. Særlig omtales Investeringsledelse gennem Statsinitiativ. Staten skal selv være i Stand til at gribe Initiativet i den erhvervspolitisk ønskede Retning. Som sagligt Grundlag for Statsinitiativet skal der oprettes særlig tekniske Forskningsinstitutter.«²⁰³

For monopolindtægterne gælder, at de skal beskæres, subsidiært overtages af staten.

Indtil nu indeholder denne planøkonomi mange slående lighedspunkter med det belgiske socialistpartis de Man-plan og en del lighedspunkter med det norske arbejderpartis plan, som begge fremkom i første halvdel af 30'erne. Det nye i den danske plan er forsøget på at videreudvikle de planøkonomiske erfaringer fra arbejdsmarkedsreguleringen, hvor det er således, at

202. Ibid. s. 86.

203. Ibid. s. 100. Ud over denne investeringskontrol foreslås også en form for »fejlrationaliseringsbøder«: »Der kræves Kontrol med og Regulering af Rationaliseringen. Man skal ikke standse Rationaliseringen, men man skal regulere selve Processen saaledes, at den tilpasses til den beskæftigelsesmæssige Udvikling. I denne Forbindelse anbefales en Regulering af Arbejdsløshedsbidrag, som tager Sigte paa, at Arbejdsgiveren skal betale for Indførelse af samfundsmæssige Fejlrationaliseringer, dvs. for Rationaliseringer, hvor Besparelsen i Arbejdslønnen er mindre end Merudgiften til de faste Omkostninger + Samfundets Merudgift til Arbejdsløshedsunderstøttelse og andre Udgifter, som paaføres Samfundet gennem Rationaliseringen«. (ibid. s. 92).

»den planmæssige Ledelse af Erhvervslivet forudsætter en tilsvarende Regulering af Arbejdskraften«.²⁰⁴

I gennemgangen anføres eksplicit, at reguleringen af arbejdskraften omfatter dens uddannelse samt forholdsregler, som fremmer arbejdernes tilpasnings-evne, nemlig

1. Forholdsregler af kontrollerende og regulerende Art, som regulerer Tilgangen til Erhvervet.
2. Forholdsregler af lignende Art, som forøger Arbejdskraftens Effektivitet og eventuelt muliggør Erhvervsskifte.
3. Forholdsregler til Regulering af Flytning fra Land til By.²⁰⁵

Disse tre forholdsregler skal styres gennem en central organisation, der tilpasser arbejdskraftens sammensætning til erhvervslivets udvikling i overensstemmelse med beskæftigelsesplanens udformning. Denne centrale organisation må tillægges en meget omfattende myndighed, hvis de tre forholdsregler skal kunne effektueres. Der siges intet eksplicit om løndannelsen, men det turde være indlysende, at hvis tilgangen til de enkelte erhverv f.eks. skal bestemmes centralt og afpasses erhvervslivets branchemæssige udviklingsmuligheder, kan fordelingsmekanismen ikke være en arbejdsmarkedsbestemt løndannelse. Der må enten være tale om kvantitative reguleringer eller reguleringer baseret på en løndifferentiering, hvis lønformen skal fungere som allokeringmekanisme. Her vil løndifferentieringens rammer også skulle fastlægges centralt, dvs. i sammenhæng med beskæftigelsesplanen og frigjort i en vis grad fra arbejdsmarkedsmekanismen som et absolut minimum.

Med denne beskæftigelsesplan er 30'ernes krisepolitiske overgangsforestillinger endeligt udformet i et praktisk planøkonomisk program.²⁰⁶

204. Ibid. s. 91.

205. Ibid. s. 92.

206. Dele af førkrigsprogrammet tages i øvrigt op i Socialisten umiddelbart efter krigen af R. Lauge Kallestrup (Socialisten nr. 4 & 5, Kbh. 1945 s. 52-59 og 70-75: Praktiske Socialiseringsmuligheder i Danmark), men kun med hensyn til socialiseringsspørgsmålet. Her anføres, at socialisering ikke afskaffer den private ejendomsret, men begrænser den private driftsherres dispositionsret, at socialiseringens formål udelukkende er at gennemføre en større og billigere produktion og dermed et større forbrug samt at den kan foregå på en måde, som gradvist udvider de socialistiske elementer i økonomien på bekostning af de kapitalistiske. Det nye element i de forslag, som Kallestrup skitserer (banker, forsikringsselskaber, apotekervæsen, kraftproduktion osv.) er et forslag fra Krag om en socialisering af udenrigshandelen eller i det mindste dele deraf – altså fortsætte og videreudvikle de positive erfaringer fra valutacentralens regulering, men nu gennem oprettelse af virkelige statsmonopoler for forsyning med olie, benzin, kul, bomuld o.lign.

5.5. Fremtidens Danmark

På samme måde som selve kriseforløbet og de parlamentarisk-politiske forskydninger op gennem trediverne påvirkede den konkrete udformning af denne politikformulering/plantækning, påvirkede også besættelsestiden og afslutningen på verdenskrigen socialdemokratiets næste politiske udspil. Den nye opdeling af verden, krigsproduktion og -teknologi og de krigsførende landes stramme styring af økonomien gav ændrede politiske betingelser for udformningen af en økonomisk planlægning i forhold til tredivernes kriseforvaltning. Men den forståelseshorisont, indenfor hvilken dette udspil – Fremtidens Danmark – blev formuleret var stadig 1939-forslagets praktiske planøkonomi.

Fremtidens Danmark er – i den iklædning et valgmanifest i befrielses-sommeren måtte have – det sidste samlede programatiske udtryk for den kapitalismeforståelse, som havde præget det danske socialdemokrati siden dets start. Dette er efter vores opfattelse vigtigt at understrege af to grunde. For det første fordi det viser, at Fremtidens Danmark, som ofte fremhæves som et meget radikalt programskrift i forhold til tidligere og senere socialdemokratiske programmer, ligger indenfor de rammer, som den reformistiske tænkning sætter og ikke på nogen måde anfægter disse undtaget netop set i det radikalitets-konformitetsperspektiv, som vi tidligere har vist er en fixering ved de overfladiske eller taktiske momenter i politikudviklingen.

For det andet, fordi Fremtidens Danmark indtager en central placering i fasteoriens fremstilling af udviklingen af den socialdemokratiske reformisme. Ifølge denne fremstilling angives i dette skrift hovedlinierne i den nye socialdemokratiske strategi »venstrekeynesianismen«. Med udgangspunkt i erfaringerne med tredivernes statslige krisepolitik, krigsøkonomien og socialdemokratiets penible politiske situation efter befrielsen skitseres her nogle forestillinger om en statslig reguleret økonomi, som angiveligt skulle være keynesiansk inspireret.²⁰⁷

Med Fremtidens Danmark havde socialdemokratiet udfyldt det »strategiske tomrum« som var opstået i trediverne, og skriftet markerer en »milepæl« i den socialdemokratiske selvforståelsesudvikling.²⁰⁸ »Det afgørende nye i »Fremtidens Danmark« er ... at programmets grundlæggende orientering lægger op til en udviklingsstrategi for den industrielle kapitals ekspansion og hermed

207. Jvf. f.eks. Hansen og Torpe, Socialdemokratiet og krisen op.cit. s. 209f.

208. Ibid. s. 206 note 3.

for udviklingen af det kapitalistiske samfund, hvori arbejderklassen ses som integreret«. ²⁰⁹

Fremtidens Danmark skulle således udtrykke »intentioner om et klasse-samarbejde mellem det industrielle borgerskab og arbejderklassen«, men forudsætningerne for intentionernes opfyldelse er ikke samfundsmæssigt tilstede – der er hverken et dominerende industriborgerskab eller en accept af dette samarbejde i borgerskab og arbejderklasse: »1945-programmet markerer altså ikke umiddelbart indledningen til et classesamarbejde mellem arbejderklasse og industrielt borgerskab, men det markerer et væsentligt udviklingsskift i socialdemokratiet, efter hvilket bestræbelserne er gået i retning af en samtidig – og gensidig – sikring af en dynamisk kapitalistisk udvikling og en forbedring af reproduktionsvilkårene for en heri integreret arbejderklasse«. ²¹⁰

Når vi mener, at det er vigtigt at gå ind i diskussionen af også dette punkt i fase-teorien, og ikke blot lader det passere, som rækken af andre uenigheder om konkrete historiske begivenheders placering i forståelsen af reformismens udvikling, er det fordi dette punkt illustrerer hullerne i fase-teorien godt. Dels fase-teoriens fixering på det historisk tilfældige – det taktiske element om man vil – og dels dens brug af begrebet strategi som langsigtet legitimationsinstrument, eller som det formuleres i Efterskriftet: Fremtidens Danmark skal give en »offensiv venstrekeynesiansk økonomi politisk legitimitet som classesamarbejdspolitik«. ²¹¹

I modsætning til fase-teorien finder vi som nævnt ikke, at Fremtidens Danmark udtrykker en ny strategi, men derimod en reformistisk kapitalismeforståelse, hvis bestemmende elementer rækker tilbage til, hvad fase-teorien mener, socialdemokratiet har forladt for mindst een fase siden. De strukturerende elementer i dette programmatisk skrift er således de samme, som vi behandlede for tredivernes planøkonomi. Dette betyder ikke, at krisepolitikken fra denne periode er identisk med de programpunkter som rulles frem i Fremtidens Danmark, eller at disse er identiske med socialiserings- og radionaliseringsdebatten i tyverne eller med Gustav Bangs visioner om det socialistiske fremtidssamfund. Det betyder, at de grund-

209. Ibid. s. 218f. Forfatterne går videre med at konstatere, at denne strategi også var gældende i 20'erne, men at den her blev tænkt ind i »en socialiseringssammenhæng, dvs. ind i en sammenhæng, hvor en videre industriel udvikling var forudsætningen for socialiseringen«. Vi har ovenfor påvist, hvad denne socialiseringssammenhæng, socialismeforestilling og opfattelse af lønarbejdet indholdt, og der er efter vores opfattelse ikke grundlag for at skelne mellem de to perioders opfattelse af de centrale elementer i forholdet mellem kapitalismeudvikling og politisk strategi.

210. Begge citater ibid. s. 220.

211. Efterskriftet op.cit. s. 203.

læggende samfundsforståelsesformer og politikartikuleringsformer er de samme – at mulighederne og begrænsningerne i strategitænkningen er de samme, fordi den kapitalisme som reproducerer disse strukturer i denne periode ikke ændrer sig væsentligt. De skift i socialdemokratisk programtænkning, som kan konstateres i perioden, bliver derimod i faseteorien revet løs fra deres samfundsmæssige sammenhæng, dvs. revet ud af en analyse som forsøger at fastholde dem som variationer over grundlæggende kapitalismeforståelser – som også godt kan ændres, blot ikke som resultat af taktiske og partipolitiske overvejelser, men som konsekvens af ændringer i kapitalismen.

Det fremhæves ofte, at den keynesianske økonomi er grundlaget for den nye strategiske model, socialdemokratiet anlægger efter besættelsen,²¹² og en lang række formuleringer i Fremtidens Danmark synes umiddelbart at støtte denne opfattelse. Det er imidlertid forkert. Hos Hansen og Torpe hedder det i en konstatering som står helt i modstrid med de forudgående 10 siders omtale af Keynes og J. O. Krag's indsats, at »socialdemokratiet havde længe ud fra en underkonsumtionsteoretisk opfattelse argumenteret for en forøgelse af købekraften under lavkonjunkturer«.²¹³

Men denne glimtvisse fremhævelse af sammenhængen mellem socialdemokratiets kapitalismeopfattelse og de aktuelle statspolitikker drukner i fremhævelsen af Krag's egenhændige ændring af historiens gang gennem introduktionen af de keynesianske teorier.²¹⁴ Det er ikke blot kriseteorien, der ikke har ændret sig, men også opfattelsen af udbytningsbegrebet, af klasserne, af forholdet mellem snyltende og produktiv kapital, statens positive funktion som formidlingsled for arbejderklassens/de sans/de brede lags interesser, det positive planlægningsbegreb, af kapitalismen som et ulige og urationelt system osv., –

212. Jvf. f.eks. *ibid.* s. 204 og Hansen og Torpe *Socialdemokratiet og krisen*, *op.cit.* s. 212.

213. Hansen og Torpe *Socialdemokratiet og krisen*, *op.cit.* s. 218. Årsagen til, at denne indsigt ikke gør dybere indtryk på forfatterne skal muligvis søges i deres grundlæggende ateoretiske, »konkret historiske« tilgang til undersøgelsen. I en senere note titulerer de den svenske debat om oprindelsen til det svenske socialdemokratis anvendelse af ekspansiv finanspolitik som »lidt spidsfindig«. Men yderligere konstaterer de, »at først i og med Keynes og Stockholmerskolen fik denne tankegang videnskabelig legitimitet til at kunne bringes i anvendelse. Ikke mindst i forhold til socialdemokratiets egne økonomer og deres anbefalinger var det »videnskabelige« stempel af betydning«. *Ibid.* s. 219 note 2. Uanset om dette er korrekt er det igen slående, at forfatterne heller ikke benytter denne lejlighed til at overveje, hvorfor det var muligt, at socialdemokratiet kunne bruge den borgerlige videnskab til legitimation; hvorfor der var dette grundlæggende fællestræk mellem de to former for tænkning.

214. Det er bemærkelsesværdigt hvor stor vægt Hansen og Torpe lægger på Krag's erindringer om sin egen rolle i udviklingen jvf. s. 213f. Krag's erindringer kom i 1969, efter at keynesianismen var blevet statsreligion for socialdemokratiet og Krag's rolle fremstilles derfor nærmest som profetens danske apostel.

det er alle disse forståelser, der danner det konstante tankemønster i socialdemokratiets udvikling i denne periode, uanset parlamentariske og politiske konstellationer.

Kun hvis Fremtidens Danmark læses ud fra visheden om, at det eneste der overlevede af de opstillede krav er den statslige underbudgettering, er det muligt at læse dette programskrift som et afgørende brud med den hidtidige reformismetradition.

Både hos Hansen og Torpe og i Efterskriftet har socialiseringsspørgsmålet en central placering som orienteringspunkt for vurderingen af ændringen af strategien.²¹⁵ I 1944 nedsatte socialdemokratiet det såkaldte socialiseringsudvalg, som skulle fremlægge partiets reformprogram for efterkrigstidens Danmark. Igennem udvalgsarbejdet ændres kravene til, hvilke områder der skal socialiseres, og i analysen af denne glidning arbejder socialhistorikerne eksplicit med, at jo færre socialiseringsforslag jo fjernere fra denne reformismes oprindelige socialistiske indhold. Men også dette er forkert. De socialiseringsforslag som opregnes i Fremtidens Danmark – der blev resultatet af socialiseringsudvalgets arbejde – adskiller sig ikke fra nogle af de tidligere forslag i udvalgets arbejde bortset fra økonomisk teknik, og de økonomiske forståelser og politiske tankeformer, der ligger bag, adskiller sig ikke fra de forståelser, der lå bag tyvernes socialiseringsforslag. Hverken i 1920, 1945 eller 1979 afgøres radikaliteten eller det kapitalismenegerende i et økonomisk reformprogram af antallet af industrier som skal nationaliseres eller af størrelsen af den statslige sektor.

Ligesom der i Fremtidens Danmark ikke – bortset fra historiske forskelligheder og nuancer i den sproglige dragt – er tale om noget brud eller antydning af et sådant i forhold til den hidtidige reformismetradition på spørgsmålet om den økonomiske politik, statens rolle og socialiseringsproblemet, så er der heller ikke i det for fase-teorien afgørende spørgsmål om forholdet til den industrielle kapital tale om nogen ændring. Som vi har vist ovenfor har det altid ligget indenfor den socialdemokratiske politikforståelse, at reformer til udvikling af kapitalismen var strategiske reformer for socialismen.

Når Hansen og Torpe som nævnt ovenfor angiver, at »sikring af en dynamisk kapitalistisk udvikling og en forbedring af reproduktionsvilkårene for en heri integreret arbejderklasse«²¹⁶ er udtryk for et »væsentligt udviklingskift« så udelader de, at dette ifølge deres kilde, Fremtidens Danmark,

215. Ibid. s. 206ff. og Efterskriftet op.cit. s. 203f.

216. Hansen og Torpe, Socialdemokratiet og Krisen op.cit. s. 220.

skal ske i statslige og af befolkningen brede masser kontrollerede former, at kapitalismens vildskud skal bortskæres, monopolerne knækkes og hvad det nu hedder i den socialdemokratiske forståelse af virkeligheden. Og i denne udeladelse ligger nøglen til forståelsen af også dette problem: den socialdemokratiske forestilling om erobringen af magten og om muligheden af styring og planlægning af kapitalismen udspringer af en bestemt forståelse af kapitalismens væsen og må derfor reproducere denne forståelses centrale træk: Socialdemokratiet varetager de udbyttedes interesser i en principielt harmonisk kapitalisme, som dog kræver kontrol for at blive det, og som er under udvikling henimod en situation, hvor den samfundsmæssige styring er det mest rationelle. Det er derfor, der både kan skrives om udviklingen af den danske industri og følgende: »Den liberalistiske kapitalisme var medvirkende til at bane vejen for fremskridtet. Nu er kapitalismen blevet monopolitisk, den er blevet en lænke for udviklingen, een barriere for vejen fremad. Men menneskeheden kan – i sin stræben mod bedre tilstande – ikke standse her. Vi må videre frem. Derfor maa lænkerne hugges over, hindringerne knuses«. ²¹⁷

Det er derfor, Fremtidens Danmark ikke grundlæggende i højere grad end f.eks. det berømte 1913-program markerer et skift i retning af »indledning til et classesamarbejde mellem arbejderklasse og industrielt borgerskab«. Vi benægter naturligvis ikke, at de forhold, som den konkrete historiske analyse kan grave frem kan anvendes til at belyse konkrete historiske eller taktiske problemstillinger. Vi har derimod hævdet, at det ikke er muligt at give tilfredsstillende forklaringer på udviklingen i reformismen og på dens hegemoni i arbejderklassen ved at basere sin undersøgelse på sådanne taktiske og konkret-historiske analyser.

Anvendt litteratur

Altwater, Elmar »Staat und gesellschaftliche Reproduktion« i: Volkhard

Brandes et. al. (Hrsg.) Handbuch 5 Staat, Frankfurt a.M. 1977

Andersen, H. P. »Statssocialisme« i: Socialisten nr. 9 1935

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, Økonomisk Årsoversigt, div. årgange

Arnfred, Niels og Klaus Nielsen »Kapitalfraktioner, strukturproblemer og økonomisk politik« i: Krise i Danmark 2, Socialistiske Økonomers Skriftserie, Roskilde 1975

Bauer, Fritz »Den politiske pris« i: Nationaløkonomisk Tidsskrift 1939 –

»Tvangskartel eller frikonkurrence« i: Socialisten nr. 7 1938

217. Fremtidens Danmark, Socialdemokratiets politik, Kbh., u.å. s. 6f.

- Bang, Gustav Den socialistiske Fremtidsstat, Kbh. og Kristiania 1905
- Baumann, Kurt »Autarkie und Planwirtschaft« i: Zeitschrift für Sozialforschung bd. 2 Leipzig 1933
- Berg, Kristian m.fl. Faser i den danske reformismes udvikling. Efterskrift til C. Deutschmann, Venstrekeynesianismen. Århus 1975
- Bertolt, O. »Hendrik de Mans Arbejdsplan« i: Socialisten nr. 2 1934
- Blanke, Bernhard »Entscheidungsanarchie und Staatsfunktionen: Zur analyse der Legitimationsprozesse im politischen System des Spätkapitalismus« i: R. Ebbighausen (Hrsg.) Bürgerlicher Staat und politische Legitimation, Frankfurt a.M. 1976
- »Formen und Formwandel des politischen Systems in der bürgerliche Gesellschaft« i: V. Brandes et al. (Hrsg.) Handbuch 5 Staat, Frankfurt a.M. 1977
- Jürgens, Kastendiek Politische Wissenschaft. Analysen von Politik und Ökonomie in der bürgerliche Gesellschaft, Frankfurt a.M. 1975
- Braskhøj m.fl. »Det danske klassesamfund 1920-1940« i: Den jyske Historiker nr. 9, Århus 1976
- Brinch, Jens »Kapitalakkumulationen i Danmark II« i: Kapitalakkumulationen i Danmark efter 1940 2, Diskussion og kritik, Kbh. 1975
- Bryld, Claus Det danske socialdemokrati og revisionismen, bd. 2, Kbh. 1976
- Christiansen, Ernst »Krisen i Norge og Planøkonomien« i: Socialisten nr. 4 1934
- »Mellem Kapitalisme og Socialisme« i: Socialisten nr. 4 1933
- »Omkring Arbejderspørgsmålet« i: Socialisten nr. 10 1930
- Statskapitalisme, Særtryk af Samfundets Krav, AOF 1933
- Dybdahl, V. m.fl. Krise i Danmark, Kbh. 1975
- Ehrlich, O. »Bør Arbejderne bekæmpe Rationaliseringen?« i: Socialisten nr. 4 1928
- Finnemann, Niels Ole »Reformismen ved vejs ende?« i: SOPO nr. 8 Århus 1977
- Flatow, S. von og F. Huisken »Den borgerlige stats afledningsproblem« i: Kurasje 9 og 10 1974-75
- Frandsen, Hans Erik Avlund »Den socialdemokratiske reformisme« i: Historievidenskab nr. 13-14 1978
- »Den socialdemokratiske reformisme og den revolutionære venstrefløj« i: politiske arbejdstekster nr. 11-12 1977
- »Socialdemokratiet, kapitalismen og arbejderklassen 1945-76« i: politiske arbejdstekster nr. 10 1977

- Frisch, Hartvig »Fra Krisepolitik til Planøkonomi« i: Socialisten nr. 4 1938
- Glombowski m.fl. »Gesellschaftliche Grundbegriffe und-beziehungen« i: Mehrwert nr. 8, Gaiganz 1974
- Hansen, Carl L. »Svensk Arbejdsløshedspolitik« i: Socialisten nr. 7 1939
- Hansen, Jørn, Ole Marquardt og Peter Sørensen »Det tyske socialdemokrati – en analyse af SPD's og fagforeningernes teori og praksis« i: Den jyske Historiker nr. 2, 1975
- Hansen, Karin og Lars Torpe »Om marxistisk statsteori, keynesianisme og arbejderbevægelse – til indkredsning af statsinterventionismeproblematikken« i: Den jyske Historiker nr. 3, 1975
- og Lars Torpe Socialdemokratiet og krisen i 30'erne, Århus 1977
- og Lars Torpe »Vejen til Kanslergade – Socialdemokratiets politik i 30'erne« i: Historievidenskab 13-14, 1978
- Hilferding, Rudolf »Die Aufgaben der Sozialdemokratie in der Republik« i: Protokoll des SPD-parteitages in Kiel 1927, pirattryk u.å.
- Das Finanzkapital, Frankfurt a.M. 1968
- Hoffmann, Werner Einkommenstheorie, Berlin 1971 (optrykt i Sozialökonomische Studentexte u.å.)
- Theorie der Wirtschaftsentwicklung, Berlin 1971 (optrykt i Sozialökonomische Studentexte u.å.)
- Jensen, Harald »Generalstrejken« i: Socialisten nr. 8 1922
- Kallestrup, R. Lauge »Praktiske Socialiseringsmuligheder« i: Socialisten nr. 4 og 5 1945
- Keynes, John M. The General Theory of Employment, Interest and Money, London 1936
- Kocik, A. »Nogle betragtninger over Arbejdsløshedsspørgsmålet« i: Socialisten nr. 3 1926
- Korst, Knud »Arbejdsløn og Varepriser« i: Socialisten nr. 11 1926
- Kriwizki »Die Lohntheorie der deutschen Socialdemokratie« i: Unter dem Banner des Marxismus (1929), Erlangen 1970
- Lindberg »Beskæftigelsesproblemet idag« i: Socialisten nr. 3 1935
- Mandelbaum, K. og G. Meyer »Zur Theorie der Planwirtschaft« i: Zeitschrift für Sozialforschung bd. 3, Paris 1934

- Marquardt, Ole »Konjunkturforløb og klassebevidsthed« i: Den jyske Historiker nr. 1 1974
- Teser til klassebevidstheden som et teoretisk problem« i: Bidrag, Bevidsthedsociologisk tidsskrift 3-4, Odense 1976
- Marx, Karl Grundrids til kritikken af den politiske økonomi, Århus 1974
- Kapitalen, Kbh. 1970
- Theorien über den Mehrwert, Marx Engels Werke (MEW) bd. 26.1-3, Berlin 1972
- Mattick, Paul Krise og arbejdsløshed, Arbejdsløshed og arbejdsløshedsbevægelse i USA 1929-35, Kbh. 1973
- Marx og Keynes, Viborg 1973
- Magyar, L. »Wirtschaftskrise und Sozialdemokratie« i: Unter dem Banner des Marxismus Heft 1 (1930), Erangen 1970
- Meddelelser fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, div. årgange
- Meyer, G. »Krisenpolitik und Planwirtschaft« i: Zeitschrift für Sozialforschung bd. 4, Paris 1935
- Milhøj, Poul Lønudviklingen i Danmark 1914-50, Kbh. 1954
- Mondegruppen Rationaliseringen og arbejderne, Kbh. 1931
- Mortensen, John, Birger Steen Nielsen og Niels Rasmussen »Affirmation eller emancipation« i: Kontext nr. 36-37, februar 1979
- Müller, Wolfgang »Der Pluralismus – die Staatstheorie des Reformismus« i: G. Doeker et al. (Hrsg.) Klassenjustiz und Pluralismus, Festschrift für Ernst Fraenkel, Hamburg 1973
- og Christel Neusüss Socialstatsillusionen og modsigelsen mellem lønarbejde og kapital i: Socialstat og blandingsøkonomi, Kbh. 1974
- Negt, Oscar Overvejelser til en kritisk læsning af Marx og Engels, Kongerslev 1977
- Neusüss, Christel Imperialismen og kapitalens verdensmarkedsbevægelser, Kbh. 1976
- »Produktivkraftentwicklung, Arbeiterbewegung und Schranken sozialer Emanzipation, entwickelt anhand der Rätediskussion und Rationalisierungsdebatte der 20'er Jahre« i: Prokla 31, Berlin 1978
- Nielsen, Hans Jørn »Bevidsthedskonstitueringen i kapitalforholdets sociale proces« i: Den jyske Historiker nr. 4 1975
- Nielsen, J. P. »Lockouten« i: Socialisten nr. 6 1925
- Nielsen, Johs. »Rationaliseringen – Den anden industrielle Revolution« i: Socialisten nr. 1 1929
- »Rationalisering og Mondisme« i: Socialisten nr. 4 1929
- Nielsen, Torben Hviid »Socialdemokratiet efter velfærdssocialdemokratismen« i: politiske arbejdstekster nr. 11-12, 1977

- Olsen, J. og B. Schoubye Reformpolitik eller revolution – Kilder til belysning af brydninger i dansk arbejderbevægelse 1908-22, Kbh. 1973
- Pasukanis, Eugen Almen retslære og marxisme, Kbh. 1975
- Phillip, Kjeld Den danske kriselovgivning 1931-38, Kbh. 1939
- Reeh, Erik »Nutidens Økonomi og Fremtidens« i: Socialisten nr. 11 1934
- Redaktionskollektiv Gewerkschaften »Betingelser for socialistisk fagforeningsarbejde« i: Kurasje 11 og 12 1975
- Reichelt, Helmuth Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx, Kbh. 1974
- Schanz, Hans Jørgen Antikritik, Århus 1978
- Schmidt, Erik Landbruget i krise, Kbh. 1935
- Serin, Göran »Till förståelsen av socialdemokratins och fackföreningsrörelsens politik« i: Tekla 3-4, Lund 1977
- Shaikh, Anwar »Eine Einführung in die Geschichte der Krisentheorien« i: Prokla 30, Berlin 1978
- Socialdemokratiet Fremtidens Danmark, Kbh. u.å.
- Steincke, K. K. Moderat eller radikal, Kbh. 1919
- »Realiteterne« i: Socialisten nr. 10 1923
- »Skattespørgsmålet« i: Socialisten nr. 12 1923
- »Socialdemokratisk Politik« i: Socialisten nr. 11 1923
- Sundbo, J. P. »Den gordiske knude II« i: Socialisten nr. 7 1927
- Sørensen, Chr. »Fagbevægelsen i de sidste 25 år« i: Socialisten nr. 7-8 1928
- »Fagbevægelsens muligheder« i: Socialisten nr. 9 og 10 1926
- Sørensen, H. P. »Folketingsvalget 1935« i: Socialisten nr. 11 1935
- »Krise og arbejdsløshed« i: Socialisten nr. 12 1925
- Varga, Eugen »Der Plan Hendryk de Mans« i: Krise der Kapitalismus und ihre politische Folgen, Frankfurt a.M. 1974

TIDSSKRIFTET KURASJE

KURASJE 19/20

Temanummer om skibsværftskrisen

INDHOLD

Allan Andreassen: Skibsværftskrise og massefyringer.

Allan Andreassen, Søren Kerndrup og Tyge Kjær:
Lønssystemer i krisen.

Tyge Kjær: Udviklingen på Helsingør Værft.

Thomas Andersen,
Jens Herskind og Hjalte Tin Iversen:
Kapitalismens alder og vitalitet.

Udkommet april 79, 196 s., kr. 55.

REFORMISMEN OG DEN DANSKE VENSTREFLØJ

Lars Qvortrup

1. Indledning

I Bredsdorff/Brinch/Hansens reformismeartikel¹ er det i kritikken af den »socialhistoriske« tendens blevet eksemplificeret, at den »socialistiske videnskab« ikke automatisk er en videnskab for en revolutionær arbejderbevægelse.

Dette er – hvis man skal tro den venstrekommunistiske traditions udsagn – snarere reglen end undtagelsen. »Vi er teoretikerne, vi vidste på forhånd, hvad der ville ske, og nu er det sket. Og fordi vi vidste det hele på forhånd og fortalte jer det, så skal i lytte til os. Ligesom vi lavede teorien førend krisen, vil vi nu lave den teori, der fører *ud* af krisen« – sådan, påstår Mattick, siger de »revolutionære« akademikere i realiteten. Og han fortsætter advarende: »Det er en meget farlig overenskomst, for lige pludselig begynder teoretikerne, de folk som har en forudfattet idé, at forsøge på at handle i stedet for arbejderklassen; de vil forsøge at indprente den deres egne videnskabelige begreber, at give den en strategi. Og indtil nu har vi kun set at denne intelligens, som giver arbejderklassen dens strategier, altid kun har givet arbe-

1. Nils Bredsdorff/Jens Brinch/Leif Hansen: »Arbejderbevægelse og kapitalisme« In: *Kurasje* nr. 21 Kbh. 1979. (Herefter: BBH).

jderklassen en strategi, der var i intelligensen som en socialgruppe's egen specifikke interesse.«²

Hvad er nu årsagen til den teoretiske elendighed, som BBH i kritikken af den socialhistoriske tendens fremdrager et eksempel på? Her er BBH ikke meget oplysende: ét sted skrives der, at »klassealliancebegrebet (...) i sine gevandter af konkrethistorisk detailrigdom virker legitimerende og fremmende på den hovedkulse flugt væk fra de sidste 10 års indsigter i den marxske videnskab.«³ Det er en dårlig tautologi: Flugten fra den marxske videnskab legitimeres v.hj. af videnskab, der er flygtet væk fra den marxske videnskab! Et andet sted får vi det bud, at når »socialhistorikerne« bekæmper marxisterne så fordrejende løgnagtigt skyldes det, at disse »politiske modstandere«s »arbejde er en trussel mod socialhistorikernes egne politiske mål.«⁴ Her skærpes nysgerrigheden: Hvilke politiske mål har »de«, hvilke har »marxisterne«, og hvorfor er de sidstes videnskab legitimationsnedbrydende for de førstes politik? Svaret får vi desværre ikke.

I det følgende vil jeg forsøge at fremdrage nogle af de sammenhænge mellem tendenser i den »socialistiske videnskab« og den danske venstrefløj, som BBH kun postulerer eksistensen af; det betyder at artiklen snarere er situationsbeskrivende, dvs. peger på nogle elementer i den komplekse, konkrete totalitet, der tilsyneladende hænger sammen, end egentlig forklarende. Herunder vil jeg påvise, at venstrefløjens reformisme-bestemmelser bl.a. har den funktion at legitimere en »overenskomst« mellem venstrefløj og arbejderklasse af netop den type, som Mattick skildrer: Hvor venstrefløjen begynder at fungere handlingsanvisende for arbejderklassen. Og jeg vil vise, at konsekvenserne også ligner dem, som Mattick fremdrager: Et eksempel er manuduktion fra venstrefløjen af ikke-revolutionære kampformer (parlamentarisme) og kampmål (statskapitalisme); et andet er kontaktsøgende oportunistisk snakken den kapitalistiske arbejderbevægelse efter munden med alle slags revisioner af den marxske teori til følge. Der vil herunder blive rig lejlighed til at berøre et sidste mål med artiklen: at påvise reformismekritikkens (af den BBHske type) fortsatte aktualitet – også for den proklamerede socialistiske venstrefløj.

2. Paul Mattick. I diskussionen mellem ham og Elmar Altvater i »Metodiske/teoretiske problemer omkring empiriske analyser af profitatefaldet. Den nuværende krise og den politiske strategi.« In: *Kurasje nr. 12*, november 1975. s. 72f. Her og fremover er understregningerne i citaterne mine.

3. BBH, op.cit. I del.

4. Ibid. II, 1.

2. Resumé af kritikken af den socialhistoriske tendens

BBH fastslår, at den socialhistoriske tendens er videnskabeligt dårlig: Den er plat empirisme og dens centrale begreber er sjukskede og uklare.⁵ Hermed bliver den fænomen-registrerende – den kan konstatere »at«, men ikke »hvad der er dynamikken« for fænomenerne.⁶

Men når den *virkelige* dynamik er udeladt, må der indføres en erstatning. Hertil har den socialhistoriske tendens to forslag:

1. *Den rationelle kalkulation*: Når kapitalisme-udviklingen ikke begribes ud fra en forståelse af kapitalen som den stadige reproduktion og udvikling af klasserne og klasse-relationerne – dette som den almene bestemmelse, inden for hvilken historien må forstås som relationer i og udvikling af den uddifferentierede samfundsmæssige totalitet – må der indsættes en erstatningsdynamik, nemlig den uddifferentierede samfundsmæssige totalitets relationer og udvikling som årsag til og derfor forklaring *på sig selv*: Klassekamp og-alliancer som gruppe- og magtsociologi. Denne »forklaring« forudsætter, at klasserne skulle være i stand til at tage bestik af den til enhver tid foreliggende situation for – ud fra muligheder og mål – at bestemme sig for næste rundes udfald/alliancer/etc: *De skal kunne kalkulere*. At denne kalkulation uden for store åbenlyse selvmodsigelser i fremstillingen kan gengives som og bliver gengivet som *rationel* skyldes at samfundet, som det her fremstilles, er rationelt: Det består – som i den borgerlige strukturalisme – af nogle grupper, som hver er udstyret med en vis slagkraft og nogle veldefinerede mål – samfundsmæssigt betinget irrationalitet er udelukket! »De samfundsmæssige klasser forsynes med evnen til »historisk rationel« kalkulation, til som samfundsmæssige væsener på ethvert tidspunkt at veje fordele og ulemper ved en bestemt politik/strategi.«⁷

2. *Organisations-idealisme*: Endnu plattere er det andet forslag til erstatnings-dynamik: Organisationernes udviklings-determinerende kraft. »Dynamikken og vitaliteten i kapitalismen er blevet til reformismens integrationsevne og statspolitikens succes som langsigtet politikplanlægning eller strategi.«⁸ Det klareste eksempel på denne variant leverer nok Torben Hviid Nielsen, der i SoPo nr. 4 giver Socialdemokratiet æren/skylden for

5. Ibid. I del.

6. Ibid. I del.

7. Ibid. I del.

8. Ibid. I del.

intet mindre end den nyere kapitalisme og dens nuværende krise! Denne form for historieskrivning tilspidses til en fremstilling af reformismen som en slags »borgerskabets ideologiske krigsførelse«: reformismen er – i dens forskellige fasetyper – betinget af borgerskabets indpodning af handlingsrationaler i arbejderbevægelsen v.hj.af professionelle ideologer (Keynes, Max Weber).⁹

9. Således skriver han, at den nuværende krise »ikke kun er en indsnævring af reformmarginen pga. den faldende profitabilitet« mv. »Den nuværende krise er osse en konsekvens af den »vellykkede« socialdemokratiske politik siden krigens afslutning ...« Torben Hviid Nielsen: »Socialdemokratiets krise – velfærdssocialismens fallit.« In: *Socialistisk Politik nr. 4* Århus oktober 1976, s. 17. Se også: Torben Hviid Nielsen: *Borgerskabets reformer og marxismen*. Århus 1977.

Det bør dog fremhæves, at de nævnte værker indgår i en teorihistorisk sammenhæng, nemlig som en (over)reaktion på kapitallogikken. *Kritikken* af denne kan jeg tilslutte mig, og det skal anføres, at den også rammer BBH (Jvf. diskussionen af problemstillingen i Torben Hviid Nielsen: »En replik med lidt spredt fægtning«, in: *Nordisk Forum nr. 18*, Roskilde 1978. Indledningen til denne artikel kan læses som en ex ante kritik af BBH).

At BBH træffes af kritikken kommer indirekte til udtryk i, at artiklen i sin kritik ikke reflekterer den nævnte teorihistoriske sammenhæng: Dens kritik af Hviid Nielsen er *abstrakt*.

Direkte kommer det til udtryk i artiklens modsætning mellem intentionelt at fremhæve at »Kapitalen er ikke en ting, men en social relation, kapitalens akkumulation er ikke en økonomisk proces, men en social proces, og analysen af de almene former er derfor en analyse af de samfundsmæssige og ikke kun økonomiske processer ...« (s. 34) co. den reelle revenuekildebestemmelse. For det første er denne bestemmelse for generel: den svarer ikke i specificitet til de fænomener, der skal forklares. For det andet er den efter min mening fejlagtig: Bevidsthedsbestemmelsen foretages – på trods af alle de programmatisk rigtige formuleringer – som en slags »*upraktisk bevidstheds*subsumtion«. Der opereres med en art *underlæggelsesproces under en bevidsthedsform*, hvilket f.eks. kommer til eksplicit udtryk når forfatteren mener at revenuekildebestemmelsen »er ramme for de forståelsesformer og indhold, som de samfundsmæssige processer kan anskues i.« (II, 2) Der opereres med et indviklet system af »kinesiske æsker«, hvor der dels optræder en »ramme« for »forståelsesformer og - indhold«, og dels individerne som »subjekter«, der har en egoistisk interesse, »der udelukkende angår optimal udnyttelse af egen ejendom med henblik på højere revenueudvinding« (II, 3). Herved opstilles der en dualisme: På den ene side en uafhængigt af den praktiske væren eksisterende tingslig ramme, på den anden side – inden for denne ramme – de samfundsmæssigt interagerende individer. Herved reproducerer analysen den fordrejning, som den skulle gennemtrænge, jvf. f.eks. den programmatisk bemærkning II, 3: »Værdibevægelsens tingslige sammenhænge er (...) et samfundsmæssigt forhold mellem produktionsagenterne, der blot *udtrykker* sig i to forskellige – overfor hinanden tilsyneladende selvstændige – former, nemlig som relationer mellem ting og relationer mellem personer.«

Man må således kræve af analysen, at bevidsthedsformen ikke er en på forhånd given forudsætning for – »forståelsesramme« for – de samfundsmæssige processer, men netop sættes i de samfundsmæssige procesformer, som former for bevidst væren. Som BBH skriver er »kapitalen (...) ikke en ting og den kapitalistiske produktions- og reproduktionsproces er ikke blot økonomi. Men kapitalen fremtræder som en ting, som producerede produktionsmidler, som samfundets individer står i et bestemt forhold til, som arbejder eller ejer.« (II, 2). Analysen skal altså bestemme kapitalen som social relations- og procesform, der *fremtræder*

3. Krisen og »venstrefløjens isolation«

Meget tidligt i »det nye venstre«s historie opstod den tese, at venstrefløjen var isoleret fra arbejderklassen, og at dette var årsag til venstrefløjens problemer.

Sådan som tesen blev fremlagt var den imidlertid historieløs, dvs. forkert: Enten forvekslede den den (eksisterende) kapitalistiske arbejderbevægelse med en (ikke-eksisterende) proletarisk arbejderbevægelse. Heraf opstod en række misforståelser: Man mente at måtte forbinde sig med arbejderbevægelsen for at lave socialistisk videnskab – og glemte at den arbejderbevægelse, man ville forbinde sig med *ikke* var revolutionær. Man mente at arbejderbevægelsen måtte være interesseret i *socialistisk* videnskab (og at barriererne først og fremmest var af didaktisk art) – og glemte at den uinteresserede arbejderbevægelse var uinteresseret fordi den var reformistisk. Eller også universaliserede den den herskende elendige tilstand: Arbejderbe-

tingsligt. *Denne dobbelthed må analysen have fat på.* Hvis den blot analyserer kapitalen som socialt forhold og social udvikling, så banaliserer den den til klassekamps-sociologi. Hvis den analyserer kapitalen og kapitalakkumulationen som automatisk processerende ting, så reproducerer den de fordrejninger, som analysen skulle gennemtrænge (dvs. kritisere analytisk).

Når analysen skal bestemme lønarbejderens samfundsmæssige bevidsthedsform må den følgelig bestemme, hvorledes kapitalen igennem de samfundsmæssige relations- og procesformer, lønarbejderen indgår i, fremtræder som automatisk processerende ting. Det er min opfattelse, at bestemmelsen af den kapitalistiske lønarbejders bevidste væren skal foretages gennem en bestemmelse af den reproduktive totalitet som arbejderen som kapitalistisk lønarbejder indgår i: dvs. gennem bestemmelse af formen for det produktive konsum af arbejdskraft i produktionsprocessen, af formen for det individuelle konsum, dvs. reproduktionen af arbejdskraft i privatsfæren, og af formen for salget af arbejdskraft. I disse grundbestemmelser af den kapitalistiske lønarbejders samfundsmæssige væren fremgår bestemte relations- og procesformer – former for bevidst væren – som implicerer bestemte former for bevidsthed. Det er min opfattelse at disse grundformer kan sammenfattes i en helhed, som man kunne kalde den kapitalistiske lønarbejders handlingsrationale. Endelig kan det formodes, at institutionaliseringen af denne bestemmelse udgør grundbestemmelsen af arbejderklassens kapitalistiske organisationsform – den kapitalistiske arbejderorganisering.

Først på grundlag af en sådan bestemmelse af den kapitalistiske arbejderbevægelse som sådan er det muligt at specificere analysen – dels f.eks. i refleksioner over delingen af arbejderorganiseringen i fagforening og parti, dels i refleksioner over denne bestemmelses kommen til sit begreb i og med almenførelsen af lønarbejdet og gennemsættelsen af en egentlig kapitalistisk produktionsmåde. Hele denne problematik vil ikke yderligere blive taget op i denne artikel; den er forsøgt udfoldet i skriftet »Den kapitalistiske arbejderbevægelse« af Peter Bundesen/Filip Kruse/Lars Qvortrup/Tove Rasmussen. I øvrigt udspringer den nærværende artikel af diskussionerne omkring arbejdet med pågældende skrift.

vægelsen blev én gang for alle frakendt revolutionære potentialer. I så fald var det nærliggende for »det nye venstre« at installere sig i den ledigtblevne revolutionære rolle.

Tesen var således i begge udgaver forkert: Den socialistiske venstrefløjs problemer skyldtes ikke »isolationen fra en revolutionær arbejderbevægelse«, thi den eksisterende arbejderbevægelse er en kapitalistisk arbejderbevægelse, dvs. den er etableret inden for rammerne af og fungerer i overensstemmelse med det borgerlige samfunds – vel at mærke historisk dynamiske – reproduktionslogik.¹⁰ Men omvendt er det fejlagtigt at slutte, at fordi arbejderbevægelsen i dag ikke er revolutionær, så har den for stedse fortabt denne dens historiske mission.

Denne »isolerethed« var ikke ny, men har været den akademiske venstrefløjs skæbne siden de europæiske revolutioners nederlag i 1920-erne. Umiddelbart efter 1. verdenskrig var der en udbredt forventning om, at den socialistiske verdensrevolution stod for døren. Den russiske revolution var gennemført i 1917 og fremstod endnu som en socialistisk revolution. Mange steder i Vesteuropa var der i forlængelse af 1. verdenskrig livskraftige proletariske bevægelser under udvikling. Således stod Tyskland tilsyneladende på tærsklen til socialismen efter revolutionen i november 1918, og noget tilsvarende gjaldt – i større eller mindre målestok – for Østrig og Ungarn, visse Balkanlande og Italien.

I begyndelsen af 1920-erne var disse bevægelser imidlertid nedkæmpet. I Tyskland allierede Socialdemokratiet sig med de borgerlige partier, og denne alliance kvalte ikke alene den proletariske bevægelse; den styrkede og radikaliserede borgerskabet så meget, at det borgerlige diktatur, fascismen, var det historiske resultat.

Göran Therborn beskriver situationen for den akademiske venstrefløj, eksemplificeret ved Frankfurterskolen, således: »Frankfurterskolens teoretikere (...) nåede intellektuel modenhed i en periode, der prægedes af arbejderklassens internationale nederlag, og de afsnøredes fra arbejderklassen af den nazistiske kontrarevolution. (...) ... det (var) en heftig reaktion mod den kapitalistiske undertrykkelse og den kapitalistiske ideologis hykleriske fornægtelse af denne undertrykkelse, som var årsag til deres indtræden i den revolutionære lejr. Reaktionen tog form af en direkte fordømmelse af alle den borgerlige ideologis patentmedicin og især af den økonomiske ideologi om det frie og lige bytte. Men netop som den indtog disse positioner, antog den kapitalistiske system i og med den nazistiske magtovertagelse en politisk form af hidtil ukendt monstrøsitet. (...) Resultatet blev at den

10. Jvf. leder i *Kurasje* nr. 12 op.cit. s. 3.

indledende attitude af reaktion blev fastfrosset i stedet for at blive udviklet til en videnskabelig analyse og deltagelse i den revolutionære politiske praksis.«¹¹

Vigtigst for Frankfurterskolens videnskabelige udvikling var det nok, at den tyske revolution ikke primært – som det ellers bliver fremstillet i diverse efter-rationaliseringer af begivenhederne – blev »nedkæmpet« af Socialdemokratiet og borgerskabet. Den tyske revolution var fra starten en politisk revolution, som angreb og ændrede det statslige og kommunale politiske og administrative apparat, men ikke det kapitalistiske lønarbejde. Imidlertid var midlerne særdeles radikale, hvorfor forløbet fremstod sådan, at arbejderklassen stod med det socialistiske samfund i hænderne, men – under større eller mindre moralsk og bogstaveligt pres fra Socialdemokratiet – af sig selv opgav det revolutionære forehavende, og i løbet af nogle år under stiltiende accept gled ind under først Weimarrepublikkens restaurerede borgerlige samfund og derefter nazismens borgerlige diktatur.

For den kritiske intelligens fremstod forløbet på den måde, at arbejderne lod sig bedøve: Den sansede ikke den så nærliggende socialistiske utopi, men indhylledes i det borgerlige samfunds skin-lykke. Kun den lille akademiske venstrefløj stod tilbage med en klar erkendelse af situationen, men uden mulighed for at handle. Et patetisk billede af denne misere finder man i Horkheimer og Adornos »Oplysningens dialektik«,¹² hvor de bl.a. skildrer Odysseus's rejse fra Troja til Athen. Undervejs passerer hans skib sirenerens land. For ikke at blive draget af – og dermed gå til grunde p.gr.af – sirenerens lokkesang lader Odysseus besætningens ører lukke med voks. Således ror den intetanende forbi. Og for ikke selv at gå til grunde lader Odysseus sig surre fast til masten. Således er massernes sanser tillukket for den revolutionære ur-sandhed, og selv den kritiske videnskabsmand, som kan sanse denne sandhed, er i smertelig viden om forholdene afskåret fra at realisere den.

I forbindelse med studenterbevægelsens fremmarch i slutningen af 1960-erne tydeliggjordes denne situation påny (omend den også havde sat sit præg på den mellemliggende periodes kulturradikale og modernistiske kamp for mennesket *mod* atomvåben, »forbrugerisme«, »popmusik«, »reklameindustri« etc. etc.), at den akademiske venstrefløj stod alene med sin kritik af det borgerlige samfund over for en arbejderbevægelse, der altovervejende

11. Göran Therborn: Frankfurtskolan. Till kritiken av den kritiske teorin. Göteborg 1976. s. 50f.

12. Horkheimer og Adorno: *Oplysningens dialektik*. Skrevet under 2. verdenskrig. Udkom 1947 på dansk 1972.

var socialdemokratisk, og hvis reformisme – for en lang tid – rimeliggjordes af en tilsyneladende stabiliseret kapitalistisk akkumulation, af en statslig fornuftiggørelse af det borgerlige samfund og af tydelige kvantitative forbedringer af lønarbejdernes reproduktionsniveau. Denne situation med visse uforandrede grundelementer afføder dels umiddelbart nærliggende oplevelseskategorier og politiske aktivitetsrationaler for den akademiske venstrefløj, dels får den denne venstrefløjs teoretiske og praktiske væren (der som sagt hele tiden påny er betinget af situationens grundelementer) til at fremtræde som betinget af en lang, kontinuitetspræget udviklingshistorie.¹³

Traditionen udvikledes til en revolutionsteori, hvis kerne udgjordes af »det nye venstre«. Den kendteste fortalere for opfattelsen var nok *Marcuse*, som netop havde rødder i den klassiske Frankfurterskole. Arbejderklassens sanser var tillukket, stoppet til af den udviklede kapitalismes overflod: »Den udbredte ikke-revolutionære, eller ligefrem anti-revolutionære bevidsthed hos hovedparten af arbejderklassen er påfaldende tydelig. (...) Integreringen af den største del af arbejderklassen i det kapitalistiske samfund er ikke blot et overfladisk fænomen, det har rødder i selve infrastrukturen, i monopolkapitalismens politiske økonomi, de goder, der bliver tildelt metropolernes arbejderklasse i form af merprofitter, nykolonialistisk udbytning, militæruddgifter og kæmpemæssig statsstøtte til industrien.

(...) Kapitalen (...) gør hele mennesket – både hjerne og sanser – til genstand for administration, tilpasset til at producere og reproducere ikke blot systemets mål, men også dets værdinormer og løfter, dets ideologiske himmerige.¹⁴

Kun de unge intellektuelle, hvis sanser er skærpet af de akademiske systemer og hvis kritiske potentialer ikke er korruperet, kan gennemtrænge »forbrugersamfundets fetichisme«: »Overvægten af intellektuelle (...) inden for bevægelsen (»det nye venstre« kalder Marcuse den, LQ) er da også tydelig. Det er måske et udtryk for den voksende anvendelse af intellektuelle af alle slags inden for både infrastrukturen og i den ideologiske sektor af den økonomiske og politiske proces. Hertil kommer, at for så vidt som frigørelse forudsætter udvikling af en radikalt anderledes bevidsthed (en veritabel kontra-bevidsthed), der er i stand til at gennembryde forbrugersamfundets fetichisme, så forudsætter det en viden og en sanselighed, som den bestående

13. Som det vil fremgå, argumenterer nærværende artikel også tit på dette overfladiske oplevelsesplan – hvor samfundsmæssigt producerede og reproducerede tendenser aflæses som »fremskridt«, »forfald« etc., dvs. ikke sættes i forhold til den nærværende totalitet, tendenserne eksisterer i så meget som til bevægelsens historiske tradition.

14. Marcuse: *Kontrarevolution og venstrefløj*. Udkom 1972 på dansk i 1974. s. 15 og 24.

orden, gennem sit klassebestemte uddannelsessystem, blokerer adgangen til for hovedparten af befolkningen.^{14a} »Det nye venstre« repræsenterer – med udtryk som senere er blevet til nøglebegreber – den »ydre« og »indre« natur: »Hvad indebærer naturens frigørelse som middel til menneskets frigørelse? Denne forestilling refererer for det første til *menneskenaturen*, menneskets primære sanser som grundlag for dets rationalitet og erfaring, og for det andet *den omgivende natur*, menneskets eksistentielle miljø, den »kamp med naturen«, hvorigennem det former sit samfund.«^{14b}

Det er nærliggende at installere dette »nye venstre« som avantgarde for den bedøvede arbejderklasse: »Den eneste modstandskraft ligger i udviklingen af en effektivt organiseret radikal venstrefløj, der kan påtage sig den enorme opgave med den *politiske skoling* og bortjage den falske og lemlæstede bevidsthed hos folket, så de selv kan opleve deres egen situation og afskaffelsen af den som et vitalt behov, og så de kan forstå fremgangsmåderne til deres egen frigørelse.«^{14c}

Denne situation – og den bestemte fortolkning af den – prægede selvfølgelig venstrefløjens teoretiske og praktiske strategi.¹⁵ Teoretisk søgte men dels at forklare den selvoplevede »kløft«,¹⁶ dels at legitimere en revo-

14a. Ibid. s. 44.

14b. Ibid. s. 74.

14c. Ibid s. 40.

15. Ret hurtigt fik den sine »selvstændige« danske formuleringer. Således blev det fremhævet, at netop studenternes »klassemæssige baggrund og subjektive konstituering gør dem særlige modtagelige for den samfundsmæssige undertrykkelse og gør dem særlig egnede til at erkende denne undertrykkelse og udvikle former for en virkelig rebellerer mod den.« Boj Bro: *Studerterbevægelsen – illusion og virkelighed*. Fagtryk 36. u.å. s. 5) Arbejderne derimod har mistet deres »revolutionære sensibilitet«: »Den manglende sensibilitet over for undertrykkelsen i lønarbejderklassens organisationer (...) lader sig (...) forstå ud fra deres hverdags strukturelle bestemthed: direkte underordnet autoritære og materielle herredømmeforhold« (Ibid. s. 5). (Jvf. også Ib Thiersen: »Kapitalismens udviklingstendenser« in: *Teori og praksis* nr. 5, f.eks. s. 145). Og dette var bare startskuddet til en stedse mere dominerende »socialisationsteoretisk« interesse, i hvilken man typisk identificerer udbytning med undertrykkelse og dermed gør undertrykkelsens konflikt mellem kapital og individ til den afgørende konfliktform i kapitalismen. Modstanden mod kapitalismen udspringer af det overvintrede »ægte liv«, for så vidt det ikke er knust under den kapitalistiske produktionsmåde.

16. I denne artikel eksemplificerer jeg forklaringstypen v.hj.af reformismeteorien. Men se også socialisationsteorien, hvis udgangspunkt netop er den historieløse konception af situationen: »Kløften« eksisterer ikke fordi arbejderbevægelsen som kapitalistisk arbejderbevægelse *må* være reformistisk, men fordi den i sin »natur« revolutionære arbejderbevægelse er blevet *gjort* reformistisk: Erkendelsesinteressen er med en central formulering blevet udtrykt således: »Spørgsmålet: Hvorfor lader arbejderne sig udbytte må (...) stilles mere præcist: hvorfor protesterer arbejderne ikke mod kapitalforholdet. Thi kapitalens reproduktion beror kun på den kendsgerning, at de lader sig udbytte – det vil sige: en afgørende 'subjektiv faktor' er bærer af den kapitalistiske reproduktionsproces ...« (Krahl: *Konstitution und Klassenkampf*, Frankfurt a.M. 1971 s. 76).

lutionær fortrinsstilling for venstrefløjen, hvilket bl.a. resulterede i tydelige revisionistiske tendenser i omgangen med den marxske teori. Praktisk søgte man at overskride »kløften«, enten ved avantgardistisk at tildele sig selv rollen som historiens lokomotiv eller ved opportunistisk at anbefale sig til lydlig tjeneste for den »høitærede«¹⁷ (reformistiske) arbejderbevægelse.

Disse tendenser fra »det nye venstre«s første fase er ikke blevet dementeret af de seneste års krise, men snarere forstærket. I takt med kriseudviklingen fra 1973 er studenterbevægelsen – og dermed store dele af venstrefløjen – løbet ind i voksende problemer – problemer som ikke *forklarer* situationen, men som er konkrete udtryk for tilstanden i et kriseramt kapitalistisk samfund med en dominerende socialdemokratisk arbejderbevægelse: Studiebetingelserne er blevet forværret, levevilkårene forringet, og den forventede radikalisering af arbejderbevægelsen i takt med krisen er udeblevet. Den umiddelbare konsekvens er, at »isolationstilstanden« opleves i forstærket grad, og reaktionen er for det første, at reformismen gøres til et teoretisk og praktisk hovedproblem og for det andet, at man med stigende styrke forsøger at betvinge historien organisatorisk og taktisk, enten ved som lederskab at anvise arbejderklassen den »rigtige« vej (dvs. den vej, som intelligensfrotroppen anviser), eller ved ukritisk og opportunistisk at kaste sig i armene på den reformistiske arbejderbevægelse.

4. Venstrefløjen og Socialdemokratiet

Den traditionelle opfattelse af Socialdemokratiet går ud på, at SD er et parti, der *engang* var socialistisk, men som senere er degenereret til et reformistisk parti. Ergo, konkluderes der, er SD stadig i sin kerne (og denne kerne opfattes som regel som SD's »basis«) socialistisk, det er bare i den politiske hverdag skredet af sporet.

Den klassiske fremstilling af denne afsporing finder man hos *Ib Nørlund*.¹⁸ Ifølge ham skete ulykken omkring septemberforliget i 1899, selvom grunden var lagt allerede tidligere: »Den naturlige trang til at opnå håndgribelige resultater tilligemed (...) svagheder i den socialistiske forståelse ...« gav

17. Jvf. H.-J. Schanz: Antikritik. Århus 1977. s. 17.

18. Ib Nørlund: *Det knager i samfundets fuger og bånd*. København 1972.

baggrund for tendenser til at at »... indordne de faglige organisationer under den bestående samfundsorden og kapitalisternes klasseherredømme.«¹⁹ Dette forstod kapitalen at udnytte! Dens »nye taktik« var »at binde arbejderne gennem organisationernes borgerliggjorte ledere.« Arbejdertoppens svagheder og kapitalisternes snuhed løb sammen i 1899's storkonflikt: Arbejderlederne ville jo nå »håndgribelige resultater« og havde ikke den teoretiske ballast til at overskue situationen. Og kapitalistklassen vidste hvad den ville. »Septemberforliget blev på denne måde et afgørende skridt for reformismens sejr i dansk arbejderbevægelse. Det indledte den proces, som forvandlede ikke blot DSF, men også det socialdemokratiske parti til social hovedstøtte for det danske bourgeoisie.«²⁰

Når SD således – inderst inde – stadig er socialistisk, men blot er skredet i højre grøft, gælder det for venstrefløjen om at løfte partiet på det rette spor igen. Et tydeligt eksempel på den politiske konsekvens af en sådan opfattelse finder man i SF, som igen og igen konstaterer, at SD *ikke* er socialistisk, og lige så ofte trøster sig med, at inderst inde *må* der være en rest tilbage, som venstrefløjen skal tvinge frem. Som så ofte før kunne Gert Petersen d. 10. august 1977 – dvs. op til SD's kongres – med løftet pegefinger konstatere: »Vi skal ikke bebrejde Socialdemokratiet, at det prøver at manøvrere sig igennem (...) Nej, det vi bebrejder Socialdemokratiet er noget andet og noget helt præcist: at det under sin uundgåelige manøvrering *er holdt op med* at arbejde på og overbevise et flertal om nødvendigheden af socialistiske midler – altså at opstille et socialistisk alternativ, slå på tromme for det, mobilisere for det.«²¹ – Og allerede 1½ måned efter er den – som lige så ofte før – ved at gå på Gert Petersen; bebrejdelserne synes at have hjulpet: »Med det socialdemokratiske principprogram af 1961 blev 1913-programmets socialistiske målsætning udskiftet med nogle ord om »tilpasning af ejendomsretten«. Nu, i 1977, er man *vendt tilbage* til at: »Den endelige målsætning er fælleseje af produktionsmidlerne«. *Socialdemokratiet er påny blevet til et socialistisk parti* – i sin målsætning.«²² Straks sadler Gert P. sin Rosinante og hugger sporene i den samlede venstrefløj: »Nu må venstrefløjen være oppe på mærkerne (...) for at fremme den tøvende kritiske bevægelse der er i gang i partiets basis og »mellemlag«. (...) Ved at presse på, og især udefra (...) for at regeringen og regeringspartiet også bruger det andet flertal i det nuværende Folketing.«²³

19. Ibid. s. 68.

20. Ibid. s. 71.

21. *Information* d. 10/8 1977. Citeret fra *Politiske Arbejdstekster nr. 11-12*, Kbh. dec. 1977 s. 56.

22. *Information* d. 21/9 1977.

23. Ibid.

Dette SFske sisyphos-arbejde har velsagtens bidraget til, at de helt umiddelbare illusioner om SD er bortvejet på den mere reflekterede del af venstrefløjnen.

Men hvor dybe spor har det SFske lærestykke sat? *Tilsyneladende* er forfaldsteorien erstattet med en sofistikeret opfattelse i stil med den, at den kapitalistiske arbejderbevægelse fungerer i overensstemmelse med det kapitalistiske samfunds reproduktionslogik – fordi den simpelt hen er en *del* af denne logik. Således skriver Mikael Waldorff fra VS, at grænserne for SD »afstikkes af det kapitalistiske samfunds overlevelsesmulighed og stabilitet, inden for hvilket reformismen forsøger at varetage arbejderklassens interesser.« Derfor er forfaldsteorien forkert: »SDs politik er (...) en række historisk forskellige udgaver af den samme grundliggende målsætning og strategi.«²⁴

Imidlertid er der nogle alvorlige sprækker i Waldorffs analyse. Tilsyneladende er det kun SD som *parti* – dvs. som organisatorisk hylster, som »partitop« – der indgår som element i den kapitalistiske reproduktionslogik. *Arbejderklassen* – og endog SD's »menige medlemmer« – står udenfor. Men hvorfor *stemmer* de så på det parti, som de kvalitativt adskiller sig fra? Af vane! Og fordi de ikke har forstået, hvad det er de giver deres stemme, ikke på konsekvenserne af det, i hvert fald: »... medlemmernes almindelige sympati for den reformistiske målsætning er en sympati uden forståelse for den virkelige konsekvens af den reformistiske strategi.«²⁵ Derfor ser den socialdemokratiske arbejder heller ikke de mange overgreb fra den socialdemokratiske regering (og fagbevægelsen) som et sammenhængende udtryk for reformismen. Den opfattes som enkeltstående begivenheder, som man enten affinder sig med, fordi man kan »se nødvendigheden af det i den aktuelle situation«, eller man tager afstand fra det, men holder i øvrigt fast ved partiet, fordi det jo egentligt vil noget rigtigt!²⁶

Men dermed er vi jo – på trods af alle sofistikerede formuleringer – tilbage hos Ib Nørlund! Skal vi tro MW, så har SD været et såkaldt »borgerligt arbejderparti«²⁷ næsten siden starten. Og arbejderklassen har – selvom den inderst inde vidste bedre – lige så længe fundet sig i »overgreb« og stemt socialdemokratisk af – en efterhånden meget – gammel vane! Som det fremgår, mangler MW's analyse simpelt hen evne til at forklare historien.

24. Mikael Waldorff: »Socialdemokratiet – et borgerligt arbejderparti.« In: *VS-Bulletin nr. 182*, s. 6.

25. Mikael Waldorff: »Den socialdemokratiske reformismes modsætninger.« In: *Politiske Arbejdstekster nr. 11-12* op.cit. s. 46.

26. Ibid. s. 47. Jvf. også Preben Wilhjelm, som i *Information* d. 22/9 1977 skrev: Der er tale om den »komplet desillusionerede socialdemokratiske arbejder, som uden tvivl var endda meget lydhør overfor venstrefløjnen, før han nødtvungent valgte resignationen.«

27. Hvad det så er? Jvf. Torben Hviid Nielsen i *Nordisk Forum* nr. 18, op.cit. s. 49f.

De strategiske konsekvenser af en opfattelse som MW's – der som sagt korrelerer med venstrefløjens selvoplevede »isolation« – er nærliggende: Det gælder for venstrefløjen om at trække arbejderbasis'en væk under SD. Det er denne funktion, som den herskende reformismeteori udspringer af og leverer legitimation til. Dette kan tilsyneladende gøres på to forskellige måder, som vi på de følgende sider skal betragte lidt nøjere: Enten kan det gøres ved en *de-legitimering af SD*, dvs. ved at påvise at SD slet ikke handler på den måde, som partiet burde og som arbejderne tror det gør. Eller det kan gøres ved en *legitimering af venstrefløjen*, dvs. ved at påvise, at venstrefløjen slet ikke er så slem, som arbejderne tror den er. Begge strategier har det klare mål, at venstrefløjen skal fortrænge SD og tilbyde sig selv i stedet for: De nye magthavere skal fortrænge de gamle!

5. VS – avantgardistisk nøgternhed

a. »Demokratisk centralisme«

Allerede i 1972 kunne Brückner og Krovoza om beslægtede tyske forhold (som først satte sig klart igennem i Danmark nogle år senere) konstatere, at optimismen fra slutningen af 1960-erne var blevet skuffet, og at de umiddelbare reaktioner var politisk udgrænsning – ud fra en tro på at man gennem evindelige fraktionsdannelser kunne skabe dén politiske renhed, som skulle kunne løse problemerne – organisationsfetichisme – ud fra opfattelsen at blot man gjorde organisationen »handlekraftig«, dvs. centralistisk, nok, kunne man betvinge historien – m.m. Indholdsmæssigt skete der en neddæmpning af utopierne: Man kæmpede ikke længere for gennemgribende ændringer i arbejds- og livsformerne, men for ændringer af ejendomsretten til produktionsmidlerne, dvs. for en overflyttelse af styrings-institutionen fra de private kapitalister til det statslige byråkrati. Målet blev lidt efter lidt reduceret til en administrativ retfærdiggørelse og fornuftiggørelse af de – i princippet uantastede – kapitalistiske arbejds- og livsformer.

Brückners og Krovozas umiddelbare forklaring²⁸ var, at udviklingen udtrykte en manglende befrielse af de opskruede forventninger, kombineret

28. Som udmærket indfangede nogle symptomer, men som ganske klart ikke fjernede sig fra overfladeplanet(s historie om bevægelsens »forfald«) og som yderligere svækkedes ved at levere en radikalt borgerlig og ikke en marxistisk kritik af leninismen.

med manglende historisk bevidsthed: »Organisationen bliver til et middel til kollektivt fortrængning«, skrev de.²⁹ Herved bliver de virkelige forhold vendt på hovedet: »De som er bukket under for rådvildhedens fristelser fremtræder nu som de sande afklarede, som de virkelige forvaltere af arbejderklassens tradition (...) Resterne (...) står tilbage med rådvildheden (og kritikken), miskrediterede af dem, der har fundet den nye gamle vej frem.«³⁰

Herudover indgår den ovennævnte opfattelse af reformismen som et afgørende element i den organisatoriske udvikling: For så vidt som arbejderklassen opfattes som en relativt træg masse, hvis handlinger bestemmes af den udefra kommende organisation, så er det nødvendigt med et *parti*, der udadtil og indadtil er handlekraftigt: Udadtil for effektivt at kunne sætte *sit* præg på arbejdermassen; og indadtil for at kunne holde styr på den del, som allerede har tilsluttet sig. I begge tilfælde er (demokratisk) centralisme et nøgleord.

Den avantgardistiske tendens kendes også herhjemme, mest udbredt måske i VS. Således kritiserede man i »HB-beretning til 9. kongres«³¹ at »grundlaget for medlemmernes indsats« hidtil havde været »deres individuelle behov og interesser«. Nu skulle behov og interesser tilsyneladende fortrænges til fordel for en meget alvorligere diskussion: »Diskussionen om, hvordan et revolutionært lederskab i arbejderklassen opbygges.« Partiet skal – i forlængelse af Waldorff-citaterne ovenfor – »give de reformistiske arbejderes erfaringer en retning, som fører til brud med reformismen.«³²

Denne holdning har – når den som abstrakt organisationsprincip transporteres op til den udviklede, statsinterventionistiske kapitalisme³³ – følgende konsekvenser: For det første at arbejderklassen opfattes som en træg masse, hvis historiske skæbne bestemmes af de eksterne politiske kræfter, der er under indflydelse af. Historieskrivning af den socialhistoriske type³⁴ er altså nærliggende. For det andet at det, som man forsøger at påtrykke denne arbejdermasse, er det »revolutionære lederskab«s (som regel studenters og færdiguddannede akade-

29. Brückner/Krovoza: *Was heisst Politisierung der Wissenschaft und was kann sie für die Sozialwissenschaften heissen?* Frankfurt a.M. 1972.

30. Åge Edvardsen: upubliceret manus, Odense 1978.

31. Skrevet i slutningen af 1976.

32. Mikael Waldorff op.cit. s. 47.

33. »Marxistische Aufbauorganisation« fremhæver i bogen *Demokrati og socialisme* det kritisabelt uhistoriske i at *overtage et organisationsprincip*. I bogen fremdrages »... den indholdsmæssigt-politiske og strategiske betydning af begrebet »den demokratiske centralisme«, der for det meste (og ofte af leninister) misforstås i retning af et blot formalt organisationsprincip.« *Demokrati og socialisme*, Århus 1973, s. 52.

34. Jvf. BBH op.cit.

mikeres) opfattelse og interesser. Den organisatoriske årsag er at den organisation, som skal være »slagkraftig« og fortrænge «individuelle behov og interesser», må opbygges hierarkisk med et lederskab, der udadtil og indadtil udspyr sine erfaringer og interesser *uden nogen form for feedback* – andet end den, at lederskabet en dag skiftes ud med et andet lederskab, som ligner det afgående ved en tro på organisationens historiske betydning og ved en – akademisk – evne til byråkratiske og verbale fraktionskampe. Problemet er – som allerede nævnt – at skulle forene den demokratiske centralisme som stor-organisatorisk erfaringsudveksling-, diskussions- og beslutningsform med det krav, at partiet skal fungere som en handlende enhed: Det resulterer hele tiden i at det indre demokrati (forstået som en organisk erfaringsudvekslingsproces) tilsidesættes til fordel for slagkraften udadtil. Dels skal partiet handle helhedsmæssigt: Herved får partitoppen uundgåeligt vidtgående beføjelser. Dels skal partiet handle enhedsmæssigt: Herved bliver de lokale afdelingers selvstændige handlemuligheder beskåret. Det første betyder, at kampen om partitoppen bliver central, dvs. kan blive til mål (og »partilivet« reduceret til middel). Det sidste betyder, at den decentrale erfaringsdannelsesproces, som selvfølgelig burde ske i snæver kontakt til de lokale samfundsmæssige forhold, bliver indskrænket. Umiddelbart vil disse modsætninger nedefra opleves som byråkratiseringstendenser (particentralens båndlæggelse af handlemulighederne) og oppefra opleves som handlingslammelsestendenser (de demokratisk begrundede handlingsindskrænkninger). Under alle omstændigheder rummer disse forhold tilbøjeligheder til *selvstændiggørelse* af partiet (partiet som »lejr« i samfundet), hvorved faren for at partiet udspyr erfaringer og handler efter interesser, der stammer fra partiets *egen* dominerende socialgruppe, er nærliggende.³⁵

b. BBP som didaktik: kapitalistisk nøgternhed.

Målet for VS var: delegitimering af SD. Det nok bedst kendte redskab hertil har været BBP.

Hvad er BBP?

BBP er forkortelsen for VSs *Beskæftigelses- og betalingsbalanceplan*.³⁶ Den blev fremsat af VS op til det augustforlig, som Socialdemokratiet og en række borgerlige partier lavede i 1977.

35. Jvf. Niels Ole Finnemann: »VS – et parti for det nye venstre?« In: *Socialistisk Politik* nr. 9, april 1978.

36. Det følgende bygger dels på det oprindelige særtryk, dels på den modificerede udgave i *VS Bulletin* nr. 180.

Planen var særdeles omfattende. Den strakte sig over 4 år og omfattede følgende felter: Boligbyggeri (nybyggeri og byfornyelse), »alternative« energiforsyning, Skibsbygningsprogram, udvidelser af den offentlige sektor mht. reproduktionen af arbejdskraften (skoler, plejehjem m.v.), forbedring af muligheden for adgang til førtidspensionering og fyringsafgifter (dvs. afgifter som kapitalisten skulle betale hvis han afskedigede arbejdere). Derudover blev planen suppleret med nogle budget- og importbegrænsende foranstaltninger (f.eks. annullering af F-16 købet og skrinlæggelse af planen om opførelse af atomkraftværker).

Konsekvensberegningerne omfattede 3 punkter: beskæftigelseseffekten, de offentlige budgetter og betalingsbalancen. Planens konsekvenser var flatterende: Allerede første år fik den knap 100.000 flere i arbejde, de offentlige budgetter blev under hele planens virkeperiode reduceret med ca. 3½ milliarder kroner og betalingsbalancen forbedret med 0,2 milliarder kroner det første år op til knap 3 milliarder kroner det sidste år. (I disse tal har jeg endog set bort fra de påklistede budget og importbegrænsende foranstaltninger).

Kun et par måneder efter planen var offentliggjort, fortrød VSs Hovedbestyrelse dens mest vidtrækkende punkt: fyringsafgiften. Dette punkt blev trukket ud af planen, »fordi vi mener at det skal diskuteres mere grundigt i VS«. Men tendensen i planen var stadig smuk: Op til 100.000 flere i arbejde, en reduktion af de offentlige budgetter på knap 2 milliarder kroner og en forbedring af betalingsbalancen på godt 2½ milliard kroner i planens sidste år.

I fremlæggelsen af planen blev der lagt stor vægt på kriterierne for forslagene. Det økonomiske støtte til fordel for beskæftigelsen, som planen omfatter, må »ikke kunne kapitaliseres til fordel for privatpersoner eller -virksomheder«. «Beskæftigelsesforanstaltninger foreslås aldrig for beskæftigelsens egen skyld, men må tage sigte på projekter, som er i arbejderklassens interesse».³⁷ Planen holdt sig langt fra forslag, som implicerer »indkomstpolitiske« eller finanspolitiske lønreduktioner. Og den styrede også uden om chauvinistiske kriseløsningsforslag, dvs. forslag som løste krisen for danske arbejdere på bekostning af udenlandske (importregulering).

37. Dette interessekriterium er altså brugsværdimæssigt: Storebæltsfærger er bedre end Storebæltsbro. Alternativ energi er bedre end kerneenergi. Jens Brinch har ret i at dette prioriteringsprincip er særdeles uklart: «Hvorfor er det f.eks. mere rimeligt klassepolitisk set at fremme skibsbyggeri end f.eks. fodtøj, beklædning og møbelindustrien? Eller elektronik (TV og radio)? Eller fødevarerproduktion?» Jens Brinch: «Offensiv krisepolitik – om beskæftigelse og betalingsbalance.» In *VSR-Kommunikation nr. 20* s. 3.

Endelig fremhævede man målet for forslagene: »de tager sigte på at formulere de krav, som arbejderklassen må tvinge igennem for at undgå at komme til at betale omkostningerne ved kapitalens krise.«

BBPs »tekniske realisme«

Ved en pressekonference i august 1977 præsenterede Steen Folke iflg. Information planen således: »Det er et teknisk-økonomisk forslag, der skal styrke kampen ude på arbejdspladserne og andre steder ...«³⁸

Iflg. BBP kan man adskille den tekniske økonomi og den politiske økonomi. »Når VS (...) opstiller en plan og gennem så omhyggelige konsekvensberegninger som det er muligt at foretage påviser, at den er *teknisk realistisk*, så ...«³⁹ En sådan forestilling om den »værdifri« økonomiske videnskab forudsætter en inddeling af det kapitalistiske samfund, som svarer til socialhistoriens implicite opfattelse, og som reelt er socialdemokratisk: Her: den tekniske økonomi. – Dér: Den politiske klassekamp.

Generelt er problemet, at når man på denne måde udtrykker sig med en »teknisk realisme«, så udtrykker man sig på den bestående videnskabs, dvs. på den umiddelbart fremtrædende, fordrejede virkeligheds vilkår. Modstanderens præmisser accepteres som »neutrale« præmisser. Forskellen mellem »dem« og »os« er herefter kun *moralsk*: BBP er mere arbejdsvenlig, »de andre« mere kapitalvenlige. Herved har »de andre« allerede vundet den afgørende ideologiske sejr.

Mere specifikt er problemet, at det bliver planens indirekte udsagn, at den kapitalistiske økonomi er teknisk, dvs. naturgivet. Herved har BBP-forfatterne viderebragt en opfattelse, som i øvrigt ligger dem fjernt: Det, der kan ændres, er det historisk-politiske, dvs. kapitalismens politiske og juridiske gevandter. Planen bestyrker altså den socialdemokratiske forveksling af reformeret kapitalisme og socialisme.

Er BBPs »tekniske realisme« realistisk?

Jeg har allerede fremdraget nogle alvorlige mangler ved BBPs begreb om »teknisk realisme«. Dog står der et afgørende spørgsmål tilbage: *Kan* det virkelig lade sig gøre at føre »arbejderpolitik« i BBPs forstand på de præmisser, som kapitalens »tekniske realisme« leverer. *Er* BBPs forslag – som jo implicit er

38. Steen Folke i *Information* d. 17/8 1977.

39. BBP in *VS Bulletin* op.cit. s. 3.

en påstand om den progressive reformpolitikks meget vide grænser *inden for* kapitalismen⁴⁰ og derfor leverer et *forsvar* for en sådan politik – i realiteten holdbart?

Ifølge BBP er den kapitalistiske økonomi en teknisk økonomi, som følgelig kan udtrykkes v.hj.af en model, der kan underkastes forskellige manipulationer. »Hvis vi gør sådan, så sker der det og det ...« er filosofien bagved planens »omhyggelige« konsekvensberegninger.

Rent umiddelbart er konsekvensen, at udarbejdelsen af planer og konsekvensberegninger er skrivebordsarbejde, som kun er underlagt de matematiske reglers kontrol. Det frister som bekendt til regnskabsfusk – og BBP modstår for mig at se ikke denne fristelse.

Et af BBPs forslag lyder på en »skrinlæggelse af fast forbindelse over Storebælt«. Det giver iflg. planen en besparelse på de offentlige budgetter over 4 år på 1600 mio. kr. og en forbedring af betalingsbalancen over 4 år på 470 mio. kr. Derimod har det hverken positiv eller negativ beskæftigelseseffekt.

Bagved en sådan beregning må ligge flg. argumentation: Hvis Storebæltbroen blev bygget, så ville staten skulle betale 1600 mio. kr., og så ville »Danmark« skulle importere udenlandske produkter for 470 mio. kr. Når VS skrinlægger Storebæltbroen er konsekvensen følgelig tilsvarende besparelser.

Hvad angår beskæftigelseseffekten ræsonneres der imidlertid på en anden måde: Storebæltbroen beskæftiger *i øjeblikket* ikke nogen. Ergo vil en skrinlæggelse af Storebæltbroen ikke have nogen (negativ) beskæftigelseseffekt.

Problemet er m.a.o., at konsekvensberegningerne foretages ud fra forskellige forudsætninger (alt efter hvad der giver det bedste resultat).

Samme beregningstrick anvendes i energiforslaget:⁴¹ Her beregnes effekten for betalingsbalancen ud fra den forudsætning, at der med planen ville ske en *erstatning* af udenlandsk energiproduktion med dansk. Beskæftigelseseffekten bestemmes derimod under forudsætning af at der sker en *energiforøgelse*, dvs. at nuværende energiproduktion ikke berøres; sagt anderledes gennemføres beregningen m.h.t. beskæftigelseseffekten *uden* at den negative effekt af en strukturomlægning fra den nuværende til den foreslåede energiproduktionsform indregnes.

40. Anfægtelser heraf fandtes stort set kun i fyringsforslaget, som Hovedbestyrelsen meget hurtigt trak ud af planen!

41. Energiforslaget blev fremsat i Folketinget (Beslutningsforslag B 7-10, 9. marts 1977), hvorfor der er gennemført eksplicitte og detaljerede konsekvensberegninger (bemærk at når tallene ikke helt stemmer med de tilsvarende i BBP skyldes det, at BBPs isoleringsafgift er reduceret med 30% i forhold til beslutningsforslaget).

Endelig er der den skævhed i energiforslaget, at man sammenligner beskæftigelseseffekten af allerede etablerede energikilders *drift* med effekten af *anlæg* af alternative energikilder. Derved undgår man dels at vurdere beskæftigelseeffekten når anlæggelsen er tilendebragt, dels at sammenligne med beskæftigelseeffekten af forslag til *andre* energiforsyningsanlægninger, f.eks. atomkraft.⁴²

42. De angivelige resultater af energiforslaget er:

1. Forslaget medfører en reduktion af arbejdsløsheden ved 47.000 på år.
2. Det indebærer en valutabesparelse ved planens afslutning på 3 mia. kr. pr. år, fordi forbrugerne nu køber *dansk* energi, ikke multinational olie.
3. De offentlige budgetter forbedres med 2 mia. kr. pr. år p.gr. af den reducerede arbejdsløshed, idet staten slipper for at betale understøttelse.

Lurer der intet steds i dette kapitalistiske paradys en slange? Jo. For mig at se er alle de angivne resultater fejlagtige. For at se dette må vi tage udgangspunkt i energiforslagets beregningsoversigt.

	brutto invest. mia.	antal helårs jobs	netto invest. mia.	mio. Gcal 1981	årlig valuta- besparelse 1981
vindkraft	4,0	30.000	1,8	7	270 mio
kraftvarme	2,4	17.000	1,1	5	200 mio
naturgas	5,8	29.000	3,6	20	1200 mio
isolering	10,5	89.500	3,8	29	1160 mio
solenergi	3,0	22.000	1,4	4	160 mio
I alt	25,7	187.500	11,7	65	2990 mio
pr. år	6,4	47.000	2,9	65	2990 mio

Beregningen af forslagernes beskæftigelseseffekt foregår på den måde, at man simpelt hen udregner, hvor mange helårsbeskæftigede den pågældende aktivitet teknisk set ville give anledning til. Ifølge skemaet svarer beskæftigelseseffekten altså til det antal arbejdere, der skal bruges til at producere/spare 65 mio. Gcal pr. år på de måder, som forslaget fremfører.

Men denne beregning er statisk, dvs. ahistorisk. Som den er opstillet, kan den fortolkes på to måder. Enten forudsætter beregningen, at der i Danmark *oven i* den i dag igangværende energiforsyning skal produceres/spares 65 mio. Gcal pr. år. Men i så fald vil den årlige valutabesparelse på 2990 mio. kr. falde bort, thi det pågældende forbrug af energi, som er produceret af multinational kapital opretholdes. I så fald er planens *økonomiske* konsekvensberegninger fejlagtige.

I øvrigt burde planen så beregne effekterne af det stærkt forøgede energiforbrug, som vel hverken var særlig »nationaløkonomisk« fordeleligt (for nu at tale i planens og den borgerlige økonomis terminologi) eller særlig flatterende ud fra en økologisk synsvinkel. Denne forøgelse af energiforbruget ville i øvrigt være mere markant, end det umiddelbart fremgår af tallene. Planen tilslører nemlig sine forbrugseffekter p.gr.af den besynderlige sammenblanding af energibesparelse og energiproduktion. Isoleringsafsnittets 29 mio Gcal pr. år er en besparelse. Dvs. at planen forudsætter en forøgelse af energiforbruget på 65 mio. Gcal, en forøgelse som ligger *uden for* forbruget til opvarmning (hvor man jo isolerer).

Der er altså tale om »beregningfusk«. Hvorfor? Fordi – efter min mening – planen skal repræsentere en *arbejderinteresse* v.hj.af en *borgerlig* økonomi. Dette lader sig tilsyneladende ikke gøre, hvilket blot er et indirekte udtryk for, at løsningen af den kapitalistiske krise (og af de kriseformer, den fremtræder i) sker på bekostning af arbejderklassens interesser, dvs. at arbejderinteresserne ikke kan tilgodeses *inden for* rammerne af en kriseramt kapitalisme.

BBP og klassekampen

Når grundlaget for ens overvejelser er »teknisk realisme«, så bliver konsekvensberegningerne *også* tekniske: De »klassekampsmæssige konsekvensberegninger« udelades.

Ulemperne herved er særlig tydelige i energiforslaget (og i den oprindelige plans fyringsafgift). Forudsætningen for forslaget er at der investeres 25,7 mia. kr. i aktiviteter, som udgør danske alternativer til udenlandsk energiforsyning. Man forestiller sig altså, at der via et statsligt påbud vil ske en radikal forringelse af de multinationale olieselskabers afsætningsmuligheder på det danske marked.

Spørgsmålet er, om disse olieselskaber accepterer dette og bare forlader landet med hatten i hånden (til ærbødigt farvel og med henblik på indøvelse af en kommende VS- og statsdikeret tiggergestus)?

Det sandsynlige svar er, at det gør de ikke. Men derudover må det fremhæves – og det er det vigtigste – at de multinationale olieselskaber ikke blot er direktioner, de er også *kapital*. Og der er her tale om kapital, som er investeret i mange andre aktiviteter end de direkte berørte. Den nærliggende konsekvens er, at der vil ske en kolossal kapitaloverførsel ud af landet.

Den anden fortolkningsmulighed er, at BBPs energiforslag ikke forudsætter en absolut forøgelse af det danske energiforbrug svarende til planens omfang. I så fald betyder det, at der ved siden af det foreslåede energiprogram sker en *reduktion* i den nuværende energiforsyning på (højest – man kan jo tænke sig alle mulige mellemformer mellem de to anførte fortolkningsmuligheder) 65 mio. Gcal pr. år. I så fald holder tallene for den årlige valutabesparelse, hvorimod beskæftigelsestallene er fejlagtige. Her glemmer man nemlig at trække det antal (inden- og udenlandske) arbejdere fra, som bliver afskediget p.gr.af tvangsomlægningen af energiproduktionen.

Planen har sandsynligvis ikke lagt sig fast på én af de to fortolkningsmuligheder. Tværtimod bruger den dem i flæng, afhængigt af hvilken mulighed der giver det mest fordelagtige resultat: Den *første* når beskæftigelseseffekten skal beregnes, den *sidste* når valutabesparelsen skal beregnes. Herigennem bliver forslaget for mig at se dæmagogisk – en effekt som ganske givet ikke er tilsigtet, men som skyldes, at man modstandsløst bruger – og misbruger – en borgerlig økonomis ahistoriske effektberegningmetoder.

Men den vil VS måske forbyde, f.eks. ved ekspropriering af de udenlandske selskabers ejendom i Danmark? I så fald vil den sandsynlige reaktion være politiske repressalier i et omfang, som er vanskeligt at forene med en anden forudsætning i energiplanen, nemlig at der skal ske investeringer i dansk energi på 25,7 mia. kr., velsagtens delvis finansieret via velvillige lån fra udlandet!

Værst er imidlertid nok, at BBP ved dette skizofrene forhold til klassekampen rummer en betydelig grad af passiviserende illusionsmageri. Indirekte siger den – i forslag som det just behandlede – at kapitalismen kan ændres i et betydeligt omfang *uden* at der står arbejdermagt bag ændringerne. Igen præsenteres vi for et problem, som vi bedst kender fra den socialdemokratiske parlamentariske praksis.

BBP – utilsigtet statsbyrokrati

Hvordan er BBP konstrueret? Ikke på grundlag af en historisk analyse af udviklingsperspektiverne i det aktuelle kapitalistiske samfund. En sådan analyse kunne på et alment plan bygge på tendenserne i den kapitalistiske kriseudvikling frem mod et samfundsmæssigt sammenbrud med en heri indeholdt kvalitativ ændring i klassekampene. Eller den kunne på et konkretere niveau undersøge de klassemæssige styrkeforhold, de nationale kapitalers konkurrencesituation på verdensmarkedet, statslige indgrebstendenser osv. osv.

BBP er konstrueret på en helt anden måde. Den er en matematisk model, som fungerer på følgende måde: Hvis »man« gennemfører en plan for boligbyggeri, A, så har det en beskæftigelseseffekt på 20.000 pr. år. Hvis »man« gennemfører en energiplan, B, så har det en beskæftigelseseffekt på 44.000 pr. år. Osv.

Derefter udregner BBP konsekvenserne for de offentlige budgetter og for betalingsbalancen v.hj.af følgende forudsætninger: De offentlige budgetter beregnes v.hj.af besparelsen pr. nybeskæftiget person i den private sektor (75.000 kr. i sparet arbejdsløshedsunderstøttelse m.v.) minus udgiften pr. nybeskæftiget person i den offentlige sektor (15.000 kr. mere end udgifterne til understøttelse). Hertil lægges de direkte offentlige besparelser/ udgifter i forbindelse med de konkrete projekter. Betalingsbalancen beregnes v.hj.af importforøgelsen pr. beskæftiget plus importbehov m.v. i forbindelse med de konkrete projekter.

Hertil knytter der sig nogle problemer.

For det første bygger BBP på en række forudsætninger, som sikkert er i overensstemmelse med den bedste borgerlige økonomiks og politologis

forskrifter (forskrifter om at *det* statslige påbud har *den* effekt, *det* subsidie *den* effekt, og forskrifter om hvilke talstørrelser man kan regne med i de økonomiske konsekvensberegninger). Problemet er dels at disse forudsætninger er abstrakte. Man fristes til at henvise til Erik Møller og Knud Erik Skoubys kritik af den danske perspektivplanlægning, om hvilken de siger, at den opererer med et *abstrakt planlægningsbegreb*, der »principielt gælder både den private planlægning af en tur i byen og den overordnede samfundsplanlægning«. ⁴³ Men dels er problemet, at planlægningsbegrebet dog ikke er mere abstrakt end at det er relateret til planer, der lægges og udføres af et suverænt subjekt, det være sig det individ, der er suverænt mht. planlægningen af aftenturen og det statslige subjekt, som i borgerlige politologers fantasi er suverænt mht. planlægningen af samfundets udvikling. Disse forudsætninger har således intet at gøre med »samfundsudvikling« i marxistisk forstand.

For det andet opererer planen imidlertid med yderligere én forudsætning: Det »man«, der sætter alle planens aktiviteter i gang. *Hvem afgør dette »man«s styrke?* Det gør alene planens forfattere bag skrivebordet. Planen er måske langt hen «teknisk realistisk». Men den ville være lige så »teknisk realistisk«, hvis den blev forsynet med helt andre inputs. I dette stykke forekommer planen lige så dæmagogisk som f.eks. et forslag om at «inddrage »værdi« stigningerne på jord og fast ejendom og bruge beløbet til at afskaffe arbejdsløsheden med«. Forskellen er principielt set kun, at VS-forslaget er langt mere »teknisk« udviklet og derfor langt mindre gennemskueligt.

Det tredje problem er: *Hvem er dette »man«?* Ifølge planen skulle det være »arbejderklassen«. Planen skulle jo nemlig bidrage til «at arbejderklassen overvinder selvopgivelsen» og »formulerer sine egne krav« (dvs. BBP). BBP tager angiveligt «sigte på at formulere de krav, som arbejderklassen må tvinge igennem». Men når arbejderne strejker på Lindø, når de besætter en virksomhed, så sker det hverken som led i en samlet plan for beskæftigelse og betalingsbalance eller på grundlag af «teknisk realistiske» konsekvensberegninger – i øvrigt synker også al salgs »teknisk realisme« i grus ved den slags lejligheder. Den eneste slags »arbejdermagt«, som kan tænkes at gennemtvinge planer om BBP, er den slags arbejdermagt, som forsamles foran Christiansborg!

En model som BBP rummer én bestemt forudsætning: eksistensen af en suveræn, politisk styrbar overdeterminator: Staten. Dette kom indirekte til udtryk, da VS efter den første lancering af BBP fjernede forslaget om

43. Erik Møller og Knud Erik Skouby: »Om grænser for den statslige aktivitet«. In: Socialistiske økonomers *Krise i Danmark*, Roskilde 1977, s. 205.

fyringsafgift (en afgift som kapitalisten skulle betale ved fyringer og som skulle tvinge ham til at fortsætte den hidtidige produktion på et lavere profitniveau). Hvad gjorde man? Man pillede elementet ud af planen og trak samtidig fyringsafgift-elementets konsekvenser for beskæftigelse og betalingsbalance fra de totale tal.

Denne fiktive verden, hvor det teknisk-økonomiske afgøres i studerekammeret (med passer og lineal, med logaritmetabel og sandsynlighedskurver) – hvor findes den? Den findes i stats-byrokratens visioner om den fuldkomne verden, den verden som fuldstændig er underlagt statsmagtens kontrol: Hvor man trykker på en knap, vedtager en lov, foretager et indgreb, hvorefter virkeligheden retter sig efter indgrebet. I sådanne formuleringer er planen billedet af det fuldbyrdede statsbyråkrati! I sit *indhold* (og ikke i sin hensigt, selvfølgelig) er BBP billedet af de akademiske fagøkonomers og partifunktionærers virke i de statslige planbyroer, hvorved den unægtelig står i modsætning til visionen om den selvorganiserede, arbejderkommunistiske ledelse og fordeling af produktion og forbrug.

BBP og det borgerlige parlament

Når man nu ved, at der bag BBP står personer, som på ingen måde kan beskyldes for at nære ønske om en udvikling som den, BBP indebærer, så bliver planen et desto klarere dokument på, hvad der sker, når nok så gode socialistiske viljer integreres i det borgerlige samfund. Det forekommer mig, at BBP på alle måder afspejler den prægnings effekt, som de borgerlige institutioner har på deres (nok så subversive) aktører.

Preben Wilhjelm skriver bag på sin pjece om »Det repræsentative demokrati i praksis«: »Går man ind i dette system med sin kritiske sans i behold, kan man ikke undgå at se, at man derved bliver statist i deres skuespil, og således er med til at redde hele forestillingen, altså at legitimere det, der foregår. Det ønsker vi ikke. Vi er der af helt andre grunde, og vi må bevidst modvirke den opfattelse, at vi fungerer som en slangs garanter for, at alt går rigtigt til.«

Som jeg har forsøgt at vise, mener jeg ikke, at man under de givne omstændigheder kan gå ind i systemet og – v.hj.af intelligens og kritisk sans – afsløre det indefra eller indefra tvinge det til selvføreløring.

Tværtimod mener jeg, at man på trods af disse og sikkert mange andre gode egenskaber og intentioner ikke kun bliver «statist i deres skuespil«, men risikerer at blive aktør i overensstemmelse med deres spilleregler.

Den angivelige hensigt med BBP var – som allerede nævnt – at delegitimere SD for øjnene af arbejderklassen: »Ideen med planen er at give folk på arbejdspladserne, institutionerne og mange andre steder en *anden synsvinkel* på Socialdemokratiets og de borgerliges krisepolitik.«⁴⁴

Som jeg har prøvet at vise mislykkedes dette forhavende: For det første var planen ikke realistisk. For det andet opviste den ophobning af forvirrende selvmodsigelser:

På den ene side fremsattes den som en plan i Folketinget – på den anden side anførte den selv, at folketinget er »administrator (...) af de kapitalistiske samfund.«⁴⁵

På den ene side formulerede planen de krav, som »arbejderklassen må tvinge igennem«⁴⁶ på den anden side var planen »teknisk realistisk«, og denne »tekniske realisme« var »renset« for klassekamp.

På den ene side skulle forslaget give arbejderklassen en ny synsvinkel på den socialdemokratiske kriselovgivning, uden at give anledning til »forræderiopfattelser« – på den anden side tog forslaget gentagne gange *socialdemokratiske* forslag op; den anskueliggjorde altså at SD er »godt nok«, men at det har svigtet sine egne principper. Angiveligt fordi SD er forræderisk: Det »har aldrig haft bekæmpelse af arbejdsløshed som sit fornemste mål, men har *derimod* sigtet mod (...) at øge profitterne, (...) at styrke kapitalismen og gøre den mere levedygtig på lønarbejdernes bekostning.«⁴⁷

På den ene side er hensigten med forslaget at helbrede det kapitalistiske samfund (løse arbejdsløshedsproblemet uden at »ramme« betalingsbalancen) – på den anden side er hensigten at uddybe den kapitalistiske krise.

Hvad er baggrunden? At planen på den ene side ønskede at indtage et arbejderstandpunkt – på den anden side var formuleret ud fra et statsstandpunkt.

For det tredje var planen – som allerede nævnt – ikke et socialistisk alternativ til SD, men et »venstresocialdemokratisk« alternativ til en »højresocialdemokratisk« politik.

Hvorfor? Fordi planen formulerede et »alternativ« til »modstanderne« på modstandernes præmisser, nemlig på præmisser, som var leveret af det borgerlige parlament og kapitalismens »tekniske« realisme.

44. BBP op.cit. s. 1.

45. Ibid. s. 3.

46. Ibid. s. 2.

47. Ibid. s. 3.

Hvorfor repræsenterede planen ikke det arbejderstandpunkt, som den gerne ville? Jeg mener at det hænger sammen med, at planen er et *parti*-produkt: Partiets intention er at stille sig i spidsen for arbejderklassen, »formulere dens krav«, »give den en synsvinkel« osv. Herved bliver planen som agitation ikke et talerør for arbejderstandpunktet, men en – relativt autonom – gruppe akademikerer og parlamentarikerer anvisning *til* arbejderklassen.

Det er et udtryk for denne misere at man i planen kan konstatere en adskillelse mellem de antikapitalistiske strømninger, der findes i Danmark (strejkebevægelser, boligbevægelser etc.) og formuleringerne i BBP som statsplan. Det er derfor, at denne adskillelse som eksemplificeret bliver til formynderi.

Når denne adskillelse bliver for stor, så toner arbejderstandpunktets fornuft bort til fordel for en mere nærliggende fornuft: Statsfornuften. Herved bliver BBP en brik til forklaringen på, at der altid tillægges venstrefløjen visioner om at *staten* skulle være midlet til at komme videre mod socialismen.

Dette spidsformulerer så igen den socialhistoriske opfattelses magtsociologiske billede af kapitalismen: Den kapitalistiske kriseudvikling vil – ifølge denne opfattelse – kunne ændres ved at én faktor udskiftes, nemlig hvis SD erstattes med f.eks. VS. Heroverfor kan BBP fremholdes som det embryonale eksempel på magtsociologiens fejlagtighed: Hvis SD – under betingelser der i øvrigt er uændrede – udskiftes med VS⁴⁸ er det ikke udviklingen, men VS der ændres.

6. KF – opportunistisk entusiasme

a. Besværgelse af historien

Som nævnt i indledningen til afsnittet om VS beskrev Brückner og Krovoza i 1972, hvorledes *partiet* blev lanceret som patentmedicin på den utilfredsstillende historiske udvikling.

Som bekendt er der to vigtige karakteristika ved den slags medicin: For det første kurerer den ikke sygdommen, men fjerner evt. symptomerne: Den kurerer ikke den historiske skæv-vækst, men nok til en vis grad de *skuffelser*, som

48. Eller et hvilket som helst socialistisk parti af gammel eller ny type.

historien havde beredt venstrefløjen. For det andet skal patienten have blind tillid til pillernes magiske virkninger.

KF er en organisation, som ifølge denne metaforik må karakteriseres som en meget tillidsfuld pillemisbruger. De seneste år har partiet gjort sig bemærket ved stadig mere fantasifulde forsøg på at besværgе historien v.hj.af partiet – jvf. den leninistiske fløjs afskalning fra VS og dannelsen af KF, jvf. de senere strategi-forsøg – og v.hj.af detaljerede *strategier* anvisende »vejen til socialismen«. I de sidste par år har forholdet mellem strategi og parti nærmest være følgende: Problemet er at få historien til at indrette sig efter den strategi/den vej til socialismen, som KF anviser; løsningen er partiet: v.hj.af *partiet* sættes historien på sporet af KFs strategi.

b. »Vejen til socialisme ...«

Revolutionen skal ikke virkeliggøre abstrakte idealer, men frigøre allerede eksisterende tendenser. Således kunne man omskrive Karl Marx og Ernst Bloch.⁴⁹

Fejlen i KF's »vej til socialisme« – således som den er udlagt af Bent Moos⁵⁰ – er, at den ikke overholder denne materialistiske grundsætning. Her vendes sagerne konsekvent på hovedet, således at grundlaget for den revolutionære praksis bliver de abstrakte idealer, og de overskridende »eksisterende tendenser« bliver produkter af idealet.

BM's store fortjeneste er at danne en slags antitese til VS's stivnede fantasiløshed. Udgangspunktet for BM kunne være én af konklusionerne på BBP-kritikken: »En af den revolutionære venstrefløj's hovedsvagheder i dag er den manglende evne til at opstille et klart og forståeligt alternativ til den kriserante kapitalisme«, et alternativ »der viser den fundamentale forskel til Socialdemokratiets velfærdssamfund eller DKP's statssamfund ...«⁵¹

BM's afgørende svaghed er, at han *kun* danner antitese til fantasiløsheden, dvs. at han er fantasiløshedens abstrakt fantasifulde modsætning. »Som alle hurtigt vil opdage, rummer dette debatoplæg ikke et forsøg på en analyse af den aktuelle klassekamps- og krisesituation eller udviklingen af en konkret politik på bestemte områder. Debatoplæggets formål er *derimod* (!) at bidrage til en mere fundamental politisk afklaring af målsætning og strategi

49. Jvf. Ernst Bloch: *Prinzip Hoffnung*. Frankfurt a.M. 1977.

50. Bent Moos: »Vejen til socialisme i Danmark« In: *Vejen til socialisme nr. 3* juni 1977 s. 5-37. Debatoplægget er efter sigende senere med ændringer blevet kanoniseret af (resterne af) KF.

51. *Ibid.* s. 7.

for revolutionen i højtudviklede kapitalistiske lande med solide borgerlig-demokratiske traditioner.«⁵² BM forstår m.a.o. ikke *enheden* mellem analysen af »klassekamps- og krisesituationen« og de strategiske overvejelser. Tværtimod bliver *utopien* til handlingsanviser og -igangsætter: »Får vi først klargjort de strategiske hovedlinjer, vi skal handle og tænke praktisk ud fra, vil det give muligheder for at løse en lang række aktuelle politiske problemer.«⁵³

Denne dårlige entusiasme præger hele BMs debatoplæg. Det er ganske enkelt disponeret som en lang tilbageslutning fra det abstrakte fjernmål, kommunismen. Tværtimod at utopien er en overskridende mulighed i de foreliggende samfundsmæssige modsætninger er det for BM sådan, at nutiden har at indrette sig efter fjernmålet. BMs argumentation ligner de natdrømme, hvis »realisme« beror på en nøjagtighed i detaljen, som gør dem troværdige lige indtil den ubehagelige opvågning.

BM bygger sit korthus fra toppen: »Efter magtovertagelsen«⁵⁴ skal følgende punkter opfyldes:⁵⁵

1. Organisering af hele befolkningen på grundlag af samfundsnødvendigt arbejde.
2. Opbygning af en ny type magt: Arbejdernes magt over arbejdspladserne. Byråds-demokrati erstattes med rådsdemokrati. Selvforsvarsbevægning.
3. Socialisering af produktion og distribution.
4. Ophævelse af den borgerlige familieinstitution.
5. Kamp mod arbejdsdeling af alle typer.

Men – dette forudsætter ..., siger BM som første led i sin tilbageslutningsprocedure: »Skal revolutionsprogrammet i det foregående afsnit være andet end en smuk utopi, må det være uløseligt forbundet med en konkret og realistisk revolutionsopfattelse, der kan vise en klar vej til dets gennemførelse.«⁵⁶ Hvis »revolutionsprogrammet« skal sættes igang, skal det først sættes på skinner. Hertil kræves en socialistisk revolution. Igen går BM til værks med en omhyggelig detaljerethed: »En revolutionær situation *kræver* en ophobning og forening af kriser på mange forskellige områder der rammer alle klasser, dvs. en samlet national krise, der ryster alle klasser. Det *kræver* en situation, hvor borgerskabets styrke ikke er intakt (splittelse mellem fraktioner om hvad der skal gøres –

52. Bent Moos er selv klar over problemet (omend han ikke tager højde for det): »Det er selvfølgelig ikke nok at opstille kommunismens principper som alternativ. (...) Det vil blot fremtræde som utopi, dvs. en fjern, mystisk fremtid, uden reel forpligtelse for arbejderklassens strategi og taktik i dag.« (Ibid. s. 7).

53. Ibid. s. 6.

54. Ibid. s. 11.

55. Ibid. s. 11-19.

56. Ibid. s. 19.

splittelse i og desorganisering af statsapparatet). Det *kræver* at brede dele af arbejderklassen er inddraget i kamp som udtryk for at de ikke længere er parate til at leve som før. Endelig *kræver* det at væsentlige dele af de sociale klasser mellem borgerskab og arbejderklasse er i opbrud, væk fra den hidtidige underordning i alliancer med borgerskabet.«⁵⁷ Her bliver den »detaljerede galskab« helt tydelig. Dels fremgår den revolutionære situation ikke af samfundsmæssige modsætninger; i BMs idealistiske visioner er de samfundsmæssige modsætninger og »styrkeforhold« tydeligvis et resultat af *efterrationalisering* – de er »nødvendige forudsætninger for« revolutionen.⁵⁸ Og dels bliver analysen en analyse af *magtspil*, hvis grundlag er svævende – er udtryk for at man »ikke er parat til at leve som før«!

Stadigvæk synes afstanden til »dagens Danmark« med SV-regering og almindelig resignation at være stor. Men ikke for BM: »I de højtudviklede imperialistiske lande med stærke borgerlige-demokratiske traditioner står vi over for en umiddelbar socialistisk revolution.«^{58a} Vi skal blot lige have *indledt* denne revolution! »Gennemførelsen af et virkeligt rådsdemokrati (...) afhænger (...) af, om de afgørende strategiske betingelser er skabt i den forudgående revolutionære proces. Den strategiske hovedopgave der derfor står tilbage er at finde særlige former for indledningsstrategier, der kan bidrage til at den revolutionære proces skaber disse betingelser.«⁵⁹ Det tryllemiddel, som ifølge BM kan sætte den revolutionære snebold i gang, er: »en arbejderregering af en ny type.«⁶⁰ Og igen blomstrer fantasien: venstrefløjen skal gennemføre »en indledende reformfase« som åbner for »en troværdig politisk offensiv på nationalt plan«. Der skal etableres »direkte samarbejde mellem masseorganisationerne og de progressive dele af statsapparatet«, bl.a. »forberedt lokalt af venstreorienterede kommunalbestyrelser«!⁶¹

Alt i alt opstiller BM en fiktiv verden for handlingsivrige revolutionære, hvor alle problemer er reduceret til problemet om at komme i gang: »den virkelige ændring af styrkeforholdene til fordel for de revolutionære tendenser (sker) først afgørende når der åbnes for nye styrkeforhold« udråber BM med en karakteristisk blanding af tautologi, magtfixering og venstrefløjen som slusemester for de påtrængende revolutionære masser.⁶²

57. Ibid. s. 21.

58. Den ordnende determinator i citatet er »den revolutionære situation«. Summen af samfundsmæssige modsætninger bestemmes af, hvilke *krav* til samfundsrelationerne denne situation stiller!

58a. Ibid. s. 20.

59. Ibid. s. 24.

60. Ibid. s. 24.

61. Ibid. s. 24f.

62. Ibid. s. 26.

c. Partiets selvfølgelige nødvendighed

Hvordan skal man da komme i gang? Ved hjælp af partiet, selvfølgelig! Inderst inde – hævdes det fortrøstningsfuldt – er arbejdere m.fl. kommunister: »Det er kun kommunismen, der betyder realiseringen af alle radikale behov for et nyt liv, der i dag eksisterer hos de udbyttede og undertrykte ...«⁶³ Disse »radikale behov« har man dog i virkeligheden ikke nogen tillid til; med *noget* besvær forsøger man at udtrykke en avantgardelinje v.hj.af ord, der skal associere til en spontant-demokratisk masselinje: Man skal »opbygge«⁶⁴ en »folkelig selvorganisering«, »og det kan kun ske ved at kampene og bevægelserne udvikles organisatorisk.«^{65 66}

Igen præsenteres vi – når hykleriet brister – for den opfattelse, at den historiske dynamik indføres udefra, fra Socialdemokratiet eller fra et venstre-parti (og for en uanfægtelig tro på sin egen fortræffelighed: Det såkaldt »revolutionære venstre«s prægning er et indiskutabelt gode): »*Det er indlysende*, at hvis det revolutionære venstre virkelig skal formå at præge *alle* de forskellige forsvarskampe og bevægelser i samme, offensive retning, kræver det, at indsatsen er politisk og organisatorisk koordineret gennem et parti.«⁶⁷ Bag lovprisningerne af folkedemokratiet ligger en tro på masserne, som kan sammenlignes med generalens tillid til de menige.

d. Indsmigring i arbejderklassen

Tilsyneladende består forskellen mellem VS og KF med hensyn til reformisme-problemet i, hvordan man skal rykke Socialdemokratiet og arbejderklassen fra hinanden: Hos VS ved at delegitimere SD. Hos KF ved at indynde sig i arbejderklassen: KF »afviser (...) hele grundlaget for afsløringspolitikken over-

63. Ibid. s. 8.

64. Hvem skal »opbygge« denne såkaldte selvorganisering? Det skal »reformkampen« (VtS nr. 11, s. 21). Hvor stammer »reformkampen« fra? Fra »de reformkrav, som vi fremsætter og forsøger at mobilisere bevægelserne omkring« (Ibid. s. 19). Hvem er »vi«? Det er »det revolutionære venstre« (Ibid. s. 19). For det er nemlig »venstrefløjens« der »på alle områder skal udvikle forsvarskampen til en offensiv for reformer, der peger frem mod en socialistisk revolution« (Ibid. s. 19).

65. Klas Birkholm: »En revolutionær reformstrategi.« In: *Vejen til socialisme nr. 11*. Fjerritslev nov/dec 1978. s. 22.

66. Eller – som det formynderisk bekymret hedder i en billedtekst under et fotografi af »demonstrerende arbejderungdom«: »De kender huldheden bag fraserne om »velfærdssamfundet«. Men hvor skal deres protest ende, hvis det revolutionære venstre ikke udvikler et alternativ til Socialdemokratiets krisepolitik?« (Ibid. s. 29).

67. Ibid. s. 26. Samme selvklare påstand findes i øvrigt identisk i VtS 11.

for SD«. I stedet må udviklingen af »modsætninger i SD og mellem SD og fagbevægelse (...) understøttes af et konsekvent arbejde fra venstrefløjens for at udbygge det til en virkelig aktionsenhed med SD-arbejdere. Det forudsætter, at venstrefløjens ikke som forudsætning opstiller grundlag, der forudsætter brud med SD.«⁶⁸

Hermed bliver det et afgørende og overskyggende problem for KF at overskride troværdighedskløften til arbejderklassen. Således skriver man (med en brug af ord som »samfunds-økonomien«, »løsninger«, »ansvarlighed« og »troværdighed« og med en ubehageligt-velkendt omgang med begrebet »anarkisme« som etikette for u-borgerlig uorden, der med forstemmende tydelighed udtrykker tendenser på den kriseramte venstrefløj): »Det revolutionære venstre's politik over for krisen må ikke tage udgangspunkt i paroler som »vis ingen hensyn til samfundsøkonomien«, »stil krav der uddyber kapitalismens krise« o.lign. Det er i realiteten anarkistiske paroler! Tværtimod må vi allerede i dag gøre det klart, at det revolutionære venstre har ansvarlige løsninger på den situation, der vil opstå efter en socialistisk omvæltning i Danmark, hvor betalingsbalance-problemet fortsat er en realitet. Viser vi ikke ansvarlighed overfor denne type problemer, forekommer vores politik utroværdig for arbejderklassens store flertal – og med rette!«⁶⁹ Det »revolutionære venstre« skal simpelthen fremstå mere »ansvarligt« end – Socialdemokratiet. Venstrefløjens skal optræde »mere positivt«: der skal opstilles »alternative reformforslag«, i hvilke »der ikke kun siges »nej«, men også peges på nye veje og alternativer«.⁷⁰

e. Eksemplifikation af de »ansvarlige« talemåders omkostninger

Man kan ikke både blæse og have mel i munden.⁷¹ Tilsvarende kan KF (og mange andre) ikke optræde som »ansvarlig« i borgerlig forstand og samtidig bevare et revolutionært grundlag. Når »det ansvarlige« – den øjeblikkelige succes på trods af alle udsagn om de øjeblikkelige mulighedsbegrænsning – vejer tungere end »det revolutionære«, så må sidstnævnte vige.

For det første harmonerer de »ansvarlige løsninger« ikke med en marxistisk kriseteori. Ergo dropper man marxismen til fordel for et misk-mask

68. KF/RSF: Diskussionsbulletin. September 1978. upagineret.

69. Klavs Birkholm: »En revolutionær beskæftigelses- og betalingsbalanceplan?« In: *Vejen til socialisme nr. 8*. Fjerritslev april 1978 s. 15.

70. Bent Moos op.cit. s. 32.

71. Udgår.

af den borgerlige økonomis bortforklaringer: Krisen er ikke kapitalistisk, den er alt mulig andet: »Krisens årsager må søges i et sammenhængende kompleks af fænomener, der tilsammen karakteriserer det danske efterkrigs-samfunds politisk-økonomiske struktur. Her kan blot (?) nævnes underkastelsen under den amerikanske dollarimperialisme på den vestlige verdens markeder, accepten af enorme spekulative kapitalindkomster (på jord, fast ejendom, pantebreve, kommanditselskaber osv.), et stadig mere opskruet renteniveau, monopolselskabernes tiltagende markedskontrol etc.«⁷² Allerede ønsket om at finde »årsager« blandt »fænomenerne« viser, at KF er på vildspor.

For det andet bliver det vanskeligt at afgrænse sig til Socialdemokratiet. På den ene side må man selv optræde som SD for at virke troværdig. På den anden side er SD jo ikke-revolutionært. Forskellen beror altså på *viljen*: Den er skidt hos SD, god hos KF.

Igen markerer KF dilemmaet med en beundringsværdig tydelighed: I en gennemgang af BBP roses planen ét sted for at indeholde en række »parlamentariske alternativer, som umiddelbart kunne gennemføres, hvis SD afbrød samarbejdet med de borgerlige og i stedet indgik forlig med partierne tilvenstre i Folketinget.« Et andet sted skriver man: »Mange mennesker vil helt selvfølgelig opleve BBP som et krav om, at SD opgiver samarbejdet med de borgerlige og i stedet giver sig til at samarbejde med venstrepartierne i Folketinget. (...) Det er faktisk temmelig uheldigt! Det revolutionære venstre må vende sig mod alle illusioner om, at et arbejderflertal vil kunne udgøre et reelt alternativ i øjeblikket.«⁷³

Men hvorfor vil SD da ikke være med til at løse krisen (oven i købet med en række respektable partier)? KFs eneste »forklaring« er forræderiforklaringen: »En sådan SD-regering vil efter alt at dømmes fortsætte med en arbejderfjendsk politik, og samtidig vil den gøre alt for at inddrage SF og DKP i bestræbelserne for at dæmme op for arbejderbevægelsens modstandskamp.« – Og for at gøre uklarheden fuldstændig fortsættes der: »Det revolutionære venstre må advare imod dette, samtidig med at et nyt arbejderflertal naturligvis må hilse velkomment som en udvikling i den rigtige retning.«⁷⁴

72. VTS 8 s. 15. Et tilsvarende greb i godteposen af »fænomener/årsager« finder man i *vejen til socialisme nr. 1* s. 21-40. Her byder Birger Linde på *fem* »kriseårsager«, hvoraf de fleste ikke svarer til Klavs Birkholms!

73. Klavs Birkholm: »En revolutionær beskæftigelses- og betalingsbalanceplan?« op.cit. s. 13 og s. 17.

74. Ibid. s. 17f.

f. KF står ikke alene

Den teoretiske og strategiske tendens, som jeg har skildret ovenfor, står KF ikke alene med. F.eks. har Mihail Larsen og Søren Keldorff hævdet af den er udbredt på universiteterne: »Fagkritikken er mange steder blevet en ukritisk opbakning af de stærke arbejderorganisationer. Studenterne støtter arbejderklassen pr. automatik. (...) De studerende laver det, som de tror arbejderne vil have. De er ved at gøre sig selv til funktionærer for arbejderklassen i misforstået solidaritet.«⁷⁵

Og tilsvarende står KF ikke alene med forvanskningen af kriseteorien. Tværtimod vrimler det i øjeblikket med »strukturkriseteorier«, »profitklemmeteorier« osv. osv., som alle har det til fælles, at de forklarer den kapitalistiske krise ud fra den kapitalistiske krise, årsagen ved hjælp af fænomenerne, dvs. fænomenet ved hjælp af fænomenet selv.⁷⁶

Hvorfor? Jeg har ovenfor forsøgt at antyde forbindelserne mellem krisen siden 1973, den revolutionære masseudviklings tilsyneladende træghed og det nye venstres selvforståede isolation. Lad mig – for at undgå misforståelser – understrege at jeg ikke forklarer den teoretiske og strategiske »degenerering« med den leninistiske strategi og organisationsform, men blot har påvist en sammenhæng – en »positiv korrelation« – mellem disse to fænomener.

På tilsvarende måde indgår der en lang række andre faktorer i venstrefløjens udvikling. Således har den universitære socialisation sikkert en vigtig del af skylden. I det omfang den universitære videnskab ikke (som det snarere var tilfældet i studenterbevægelsens ungdom) er skrevet på baggrund af en praktisk opposition til det borgerlige uddannelsessystem vil den *gennemsnitligt*⁷⁷ blive »systemets videnskab«. Og jeg mener at der er en klar tendens til integration af den oppositionelle studenterbevægelse. Den integreres, f.eks. ved at skulle kvalificere sig til at skrive lærebøger, der kan anvendes andre steder i uddannelsessystemet.⁷⁸ Den integreres ved at skulle gøre sig nyttig for staten for at kunne opretholde sin legitimation. Den integreres ved at undervisningen (og kravene til undervisningen) i takt med væksten i arbe-

75. *Politiken* d. 12/11 1978.

76. Socialistiske økonomer er nok de tydeligste repræsentanter for denne tendens, jvf. Lars Qvortrup: *Den kapitalistiske krise – Den kapitalistiske krise og de proklameret socialistiske kriseteoriers krise*. Odense 1979.

77. Jeg ønsker altså ikke at bortdeterminere *undtagelsen*. Jeg behandler udelukkende udviklingen som *tendens*.

78. To gode eksempler er: Dencik og Kongshøj Madsen: *Krise og krisepolitik* og *sammes Kriseteori*, begge på Samfundsmagnyt 1978. Bøgerne anbefaler sig til de samfundsfaglige grene, seminariets liniefagsundervisning og HF.

jdsløsheden blandt akademikere bliver mere orienteret mod de kommende arbejdsgiveres krav: Studenterne i dag skal i morgen ud at slås om rektorernes, direktoraternes, amternes, kommunernes eller de private arbejdsgiveres gunst. Den integreres kort sagt efterhånden som studenterbevægelsens kamp ændres fra at være rettet *mod* »systemet« til at være en kamp for at overleve i systemet.⁷⁹

g. Grundelementerne i den »opportunistiske entusiasme«

Der er to hovedingredienser i den anførte strategi for »vejen til socialisme«: For det første *den socialhistoriske tendens's klassekampskonception*. Og for det andet en opfattelse af at *grundmodsatningen i kapitalismen er modsætningen mellem kapital og natur*.

Som allerede nævnt findes der mange varianter på det socialhistoriske tendens's spektrum. Men i de fleste blandformer gør følgende opfattelse sig gældende: Den til enhver tid herskende reformistiske strategi er et *udtryk* for dominerende klassers, lags og gruppers samlede magtkonstellation. Forbindelsen mellem masse og parti er den, at masserne er udstyret med elementære interesser, mens partiet er udstyret med en samlet ideologi, strategi ell. lign. At den herskende reformistiske strategi udtrykker den samfundsmæssige magtkonstellation vil altså sige, at det er *det* (reformistiske) parti, der dominerer, som formår at levere en samlet strategi, som korresponderer med kombinationen af samfundsmæssige gruppers elementære interesser.

Denne opfattelse er måske tydeligst blevet reflekteret teoretisk af *Niels Ole Finnemann*⁸⁰ Ifølge ham skal den danske reformisme forstås som »en historisk magtbalance mellem arbejderklasse, borgerskab og småborgerskab ...«⁸¹

Ud fra denne grundmodel konstruerer Finnemann fire faser i den danske reformisme. 1. fases »klassiske reformisme« afløses af »den folkelig reformisme: Den folkelige reformisme i mellemkrigstiden har et system af klassealliancer omkring udøvelsen af den parlamentariske magt indenfor statsapparatet som grundlag.« Nærmere bestemt er der tale om en alliance mellem

79. Dette er en tendens, som det selvsagt er nonsens at anfægte moralsk. Men jeg vil kritisere de tydelige tendenser til at gøre en *dyd* af denne udvikling og dens konsekvenser.

80. Jeg hævder altså en *principiell* overensstemmelse mellem Finnemann og KF. Detaljeforskellene er tydelige, men interesserer ikke her.

81. Niels Ole Finnemann: »Reformismen ved vejs ende«. In: *Socialistisk politik nr. 8*, Århus dec. 1977, s. 22. Den anførte opfattelse har Finnemann overtaget fra Håkon Arvidssons artikel »Reformismens kris« i Bild-Kontrast 1977.

arbejderklassen, »omfattende dele af småborgerskabet« og et »fredsomme-
ligt« borgerskab.⁸²

Denne fase afløses igen af »den statslige reformisme« i 1960'erne: »Det direkte classesamarbejde med borgerskabet opprioriteres, og det profilerede classesamarbejde med småborgerskabet erstattes gradvist med de nye mellem-
lag, der er knyttet til institutionaliseringen og den teknologiske side af kapitalakkumulationen.«⁸³

Men i den seneste tid er der sket noget interessant med klassernes magtkon-
stellation, som i forhold til alle parter er uheldsvangert for Socialdemokratiet:
»Reformismens forhold til *borgerskabet* er ved at gennemløbe en strukturel ud-
vikling, der både stiller reformismen svagere overfor det hjemlige borgerskab
og gør den mere afhængig af imperialismens ledende lande. Reformismens for-
hold til *småborgerskabet* har udviklet sig til et historisk modsætningsforhold.
Reformismen i *arbejderklassen* udgår ikke længere i et aktivt vekselvirknings-
forhold med partiet, selvom den heller ikke har udviklet sig til et brud med
partiet – og slet ikke med reformismen som helhed. Endelig er reformismens
tag i dens egen nye basis fra 1960'erne – *de nye mellem-lag* – svigtende først og
fremmest på grund af en voksende tvivl om den reformistiske udviklingsmodel
som sådan.«⁸⁴

Der eksisterer altså i dag – iflg. Finnemann – et tomrum. I spørgsmålet om,
hvordan dette tomrum skal udnyttes – dvs. Socialdemokratiet detroniseres af et
»revolutionært parti« – bliver *den anden hovedingrediens* aktuel:

»Et virkelig masseopbrud fra Socialdemokratiet kan (...) kun ske hvis
der (...) sker virkelige radikale omvæltninger af styrkeforholdet til arbejder-
klassens fordel, forbundet med eksistens af et revolutionært parti med vir-
kelig alternativ politik og praksis.«⁸⁵ Ændringerne i »styrkeforholdene« har
Finnemann – omend ud fra en anden opfattelse af denne ændrings karakter
end KF – påvist. Men hvad skal partiet med den »virkelig alternative politik
og praksis« byde på? Svaret får vi i opfattelsen af kapitalismens grundmod-
sætninger og kriseårsag. Denne grundmod-sætning står – iflg. Finnemann –
mellem kapitalen som subsumtionslogik og den indre og ydre natur (jeg har
andetsteds kritiseret denne krisekonception – som jeg dér kalder »den kvali-
tative disproportionalitetskrise-teori« – mere detaljeret.)⁸⁶ Denne modsætning
er angiveligt i dag spidset til: »Det nye er, at en række af de »avancerede«
produktivkræfter i deres normale udfoldelse har en destruktiv effekt af irre-

82. Ibid. s. 22f.

83. Ibid. s. 23.

84. Ibid. s. 32.

85. KF/RSF: Diskussionsbulletin. op.cit.

86. Lars Qvortrup: Den kapitalistiske krise ... op.cit.

versibel karakter i forhold til naturgrundlaget (hertil hører også den menneskelige arbejdskraft selv).⁸⁷

Her har »det »revolutionære venstre« sin chance. Indtil i dag har Socialdemokratiets reform-arbejde indfriet vælgernes behov. Men på baggrund af den påståede skærpede kvalitative disproportionalitet er der »i arbejderklassen som i de nye mellemlag (...) ved at udkrystallisere sig ny klasseinteresser«,⁸⁸ som Socialdemokratiet tilsyneladende ikke kan indfri – Her må »det nye venstre« træde til! Her har vi den rationelle kerne i slagordet om »kommunismens aktualitet«.

Lad mig kort fremhæve de vigtigste problemer i den anførte forklaring på reformismen og i dens strategiske konsekvenser:

For det første leverer forklaringen ikke nogen *indholdsbestemmelse* af reformismen: De faktorer som indgår i »magt-parallogrammerne« er karakteriseret rent kvantitativt (som »store«, »små«, »fredsommelige«, »svage« etc.). Umiddelbart ser forklaringsmodellen nem ud. Men spørgsmålet melder sig: Hvad får disse samfundsmæssige magtdiagrammer til at ændre struktur og indhold? Finnemann skyder selv problemet til side ved at operere med uforklarede kræfter som »mellemlagenes voksende tvivl« osv., altså immanente kvalitative og udviklingsskabende kræfter, hvis udspring ikke forklares.

For det andet eksemplificerer forklaringen et vigtigt problem i den »overenskomst« mellem »det revolutionære venstre« og arbejderklassen, som Mattick advarede mod og som »partiet« som anført finder det nødvendigt (for arbejderne!) at gennemføre. Hvorfor er der i dag det hævdede sammenfald mellem massernes »nye behov« og venstrefløjens opfattelse af samfundsmæssige antagonismer? Skyldes det at masserne har udviklet behov, der svarer til dem, som Marcuse lancerede for 10 år siden? Eller skyldes det, at der – foreløbig i analyserne – lægges behov ned over masserne, som stammer fra »den revolutionære venstrefløj«? I så fald er Mattick's advarsel mod det anmassende »revolutionære parti med den virkelig alternative politik og praksis«, der skal »præge kampene«, igen aktuell: »... lige pludselig begynder teoretikerne (...) at indprente (arbejderklassen) deres egne videnskabelige begreber, at give den en strategi. Og indtil nu har vi kun set at denne intelligens, som giver arbejderklassen dens strategier, altid kun har givet arbejderklassen en strategi, der var i intelligensen som socialgruppe's egen specifikke interesse.«⁸⁹

87. Finnemann op.cit. s. 31.

88. Ibid. s. 29.

89. Jvf. denne artikel s. 118f.

7. Arbejderklassen, fagforeningerne og Socialdemokratiet i »Fremtidens Danmark«

Jeg har forsøgt at vise, at der fælles for VS og KF findes en opfattelse af socialdemokratismen, der for det meste ikke udtrykkes eksplicit, men kun eksisterer latent i disse partiers praksis. Denne opfattelse går ud på, at SD og arbejderklassen opfattes som relativt selvstændige størrelser: Forbindelsen mellem dem er den rent udvendige, at de reformistiske arbejdere er blevet reformistiske p.gr.a. partiets indflydelse – og at det derfor er venstrefløjens opgave på den ene eller anden måde at rive arbejderklassen ud af dette ubehagelige favntag. Jeg vil nu fremdrage et eksplicit udtryk herfor: VS's *Fremtidens Danmark – et socialdemokratisk kriseprojekt fra LO og Metal. Fagbevægelse og fagopposition i 70'erne*.⁹⁰

Analysen af Socialdemokratiet har følgende intentionelle udgangspunkt: »Socialdemokratiet er vokset ud af arbejderklassens kamp mod virkningerne af det kapitalistiske system, af kampen for bedre lønforhold, mod arbejdsløshed, af kampen for ordentlige boligforhold, for indflydelse på samfundsudviklingen osv.«⁹¹ Tilsyneladende er SD her opfattet som institutionaliseringen af den kapitalistiske arbejderklassens reproduktive praksis, hvis rødder iflg. bogen må søges »i selve kapitalismens enhed af tilsløring og afsløring af sine egne grundtræk.«⁹²

Lige så snart bogen går i gang med sin analyse af Socialdemokratiet svigtes disse intentioner imidlertid. Nu er socialdemokratismen ikke længere en selv- og samfundsforståelse for arbejderklassen i det kapitalistiske samfund, som danner grundlag for denne klasses praktiske væren og som – evt. med visse modifikationer – sammenfattes af og inkarneres i SD. Tværtimod opfattes arbejderens som en simpel homo oeconomicus, hvis praksisgrundlag er behovet for hver dag at få brød og pølse på bordet. Heroverfor står SD: Dette parti tilfredsstiller dette behov hos arbejderne (fordi de udgør dets vælger- og dermed eksistensgrundlag) eller giver i det mindste indtryk af at gøre det. Og så længe eksisterer reformismen, thi reformismen som ideologi er dels en størrelse, som SD indpoder i arbejdernes hoveder, dels en størrelse, som bestemmer SD's politiske strategi.

90. Bjørn Meidell, Niels Aagaard og Bjørn Elm: »Fremtidens Danmark – et socialdemokratisk kriseprojekt fra LO og Metal. Fagbevægelse og fagopposition i 70'erne, Bind I. VS-Forlaget, København 1978.

91. Ibid. s. 22.

92. Ibid. s. 23.

Forholdet mellem arbejderklasse og SD skildres i overensstemmelse hermed således: »Opgøret og modstanden mod kapitalen skyldes et krav om at få tilfredsstillt en række behov. (...) Arbejderklassen støtter Socialdemokratiet så længe, det er i stand til at indfri nogle af disse behov.« Men hvorfor er bruddet så ikke sket for længst? Fordi SD på lumskelig vis for at holde på sit vælgergrundlag har bildt de naive arbejdere ting og sager ind: i de perioder, hvor SD ikke har kunnet »gennemføre nye reformer (...) har partiet forstået at legitimere manglen på reformer – det skyldes krisen, det skyldes faren for fascismen, det skyldes manglende parlamentariske muligheder for at komme igennem med den socialdemokratiske politik osv. Og så længe partiet kan få arbejderklassen til at tro på, at de omend ikke lige i øjeblikket så inden for en overskuelig fremtid både kan og vil gennemføre nye reformer, så længe vil faren for større brudflader være begrænset.«⁹³

SD skal altså forstås som et »samfundsmæssigt fænomen« (omend det som skildret er uklart, hvordan! Tilsyneladende opfattes det snarere som en organisation, som er indpodet med og derfor handler efter og udspyr en bestemt ideologi). »Derfor« (hvorfor?) skal venstrefløjen ikke gøre sig illusioner om SD.

Det skal man derimod om fagforeningen. Thi fagforeningen skal tilsyneladende ikke opfattes som et samfundsmæssigt produkt, men som den generaliserede sammenfatning af og repræsentation for den simple homo-oeconomicus-arbejder. I modsætning til SD er fagforeningen *ikke* iflg. bogen en kapitalistisk arbejderorganisering; den slås for mad på bordet, og det gør den i princippet uden hensyn til de grænser for denne kamp, som de samfundsmæssige omstændigheder sætter.

Som sammenfatning af arbejderne som simple stimulus-responsevæsner er fagforeningen selv fri for bevidsthed (ud over den, der er forbundet med stimulus-response-aktiviteten: giv og tag). Den samfundsforståelse som fagforeningen på trods heraf har stammer ikke fra dens kapitalistiske praksis, men er indpodet fra: SD! Dette er ganske enkelt sket pr. infiltration, v.hj. af indsættelse af »socialdemokratiske fagforeningsledere«.⁹⁴ Forklaringen på fagforeningernes århundredlange kapital-reproduktive praksis er således SD's fremmedbestemmelse: indpodning af ideologi. Dette udtrykker sig i en mekanisk henvisning til SD, når fagforeningsmæssige aktiviteter skal forklares, en henvisning der efterhånden bliver så automatisk, at det sammenfattes i det besynderlige udtryk: »Den socialdemokratiske fagforening« –

93. Ibid. s. 26.

94. Ibid. s. 28. Se også forklaringen på tendensen i Metal, s. 413.

én samfundsmæssig institution forklares ved hjælp af en anden: et klassisk magtsociologisk trick.⁹⁵

SD bliver herved til et abstrakt organisatorisk hylster med et indlagt ideologisk handlingsmønster og et rent udvendigt forhold til arbejderen, denne ideologiløse, primitivt pragmatiske homo oeconomicus. SD er reduceret til en organisation, som p.gr.af en ond og uforklarlig egenvilje søger at forråde den arbejderklasse, som partiet af navn repræsenterer.

Op gennem det 20. århundrede bliver SD's politiske praksis for forfatterne stadig mere klart bestemt af ét hensyn: ønsket om at fastholde grebet i arbejderklassen. Alene dette hensyn har – iflg. bogen – bestemt forsøget på at etablere industriforbund, genoplivningen og udbygningen af fællesorganisationerne, opprioriteringen af arbejdsmarkedsnævne og – især – byrokratiseringen af fagbevægelsen og forsøgene på at indføre ØD. Alle disse elementer skal forstås som forsøg på at »stimulere en socialdemokratisk ideologi i primært fagbevægelsens basis og lokalområderne«, som »middel til integrering af fagbevægelsen i et tættere samarbejde med arbejdsgiverne og repræsentanter for statsmagten« etc. etc.⁹⁶

Hvordan forklarer man, at denne bedrageri-historie er gået godt så længe? For det første skyldes det den allerede omtalte infiltration. For det andet skyldes det »gammel vane« og dårlige konventioner: »Ægteskabet mellem LO og Socialdemokratiet er langt og prøvet og sandsynligheden for et brud på dette tidspunkt er mindre end minimale.«⁹⁷

Men først og fremmest skyldes det (selvfølgelig), at der ikke har eksisteret noget *alternativ* til SD, et udefrakommende *parti* der kunne tilbyde vores simple homo oeconomicus et *andet* ståsted med bedre betingelser for sul på frokostbordet. Her har vi venstrefløjens mission, hvilket KF præcist har fået fat på: »Masser af reformistisk indstillede arbejdere vil (...) kunne gå med i den socialistiske reformkamp, simpelthen fordi den opstiller de mest rimelige, offensive og lovende perspektiver for kampen mod borgerskabet (*vrderet i forhold til de øvrige arbejderpartiers bud*).«⁹⁸

95. »... den socialdemokratiske fagbevægelse.« (s. 46) Den oprindelige tanke med industriforbund – nemlig at styrke arbejderklassen – er »i dag »omfunktioneret« af den socialdemokratiske fagbevægelse: Meningen er nu ikke længere at styrke arbejdspladsernes kamp. Meningen er primært at styrke fagbureaukratiets magt over de nedre dele af fagbevægelsen for derved at hindre oppositionsdannelser og udskred mod venstre.« S. 73 får vi en variant af ordmagien: »Socialdemokratiet som fagbevægelse og statsbærende parti«. S. 98 tales der i forklarende øjemed om »socialdemokratiet i fagbevægelsen ...« osv.

96. Ibid. s. 125 og s. 84.

97. Ibid. s. 40.

98. Klavs Birkholm: »En revolutionær reformstrategi« op.cit. s. 27.

Venstrefløjen skal således blot med gode løfter lokke arbejderne til venstre. Thi »der er to hovedfarer for et parti som Socialdemokratiet. På den ene side af miste grebet om arbejderklassen, og på den anden side at havne i åben konfrontation med borgerskabet.«⁹⁹ I den magtsociologiske forestillingsverden er opgaven således simpel: Vi trækker arbejderne lidt længere herudaf, og SD går på røven.

Denne kamp for at rive arbejderklassen ud af kløerne på SD – og over i de akademiske statsbyråkraters statskapitalistiske lyksaligheder – sker, som vi allerede har set, enten ved indsmigring hos arbejderne eller ved delegitimering af SD. Under begge omstændigheder kan bestræbelserne forenes med infiltration i (de værdifri) fagforeninger: Dette er helt igennem en bekræftelse af den klassiske leninistiske tankegang:¹⁰⁰ arbejderen er et vane-væsen, hvis aktiviteter bestemmes af, hvilken organisatorisk vilje han/hun er underlagt. Klassekampen er partiernes kamp om sjæle. Midlet er overbud. Og perspektivet er (i bedste fald) en statskapitalistisk fastholdelse af lønarbejdet – med »socialismen« som det nye ideologiske integrationsnummer.

99. Bjørn Meidell et.al. op.cit. s. 35.

100. I det mindste således som han udtrykker sig i »Venstre kommunismen« – en børnesygdom. Kbh. 1977.

TIDSSKRIFTET KURASJE

KURASJE 17

148 sider. Kr. 35,00

Indhold:

Indkomstpolitik og kapitalakkumulation i Danmark
af Bredsdorff, Brinch og Hansen.

Økonomisk krise, massearbejdsløshed og globalstyring
af Semmler og Hoffmann.

Statsfunktioner og reproduktion af arbejdskraft
af Finn Hansson.

Hvad skal vi med kapitallogikken?
af Jens Henning Rasmussen.

Miljøanlæg og værdicirkulation
af Erling Jelsøe.

KURASJE 18

168 sider. Kr. 45,00

Indhold:

Fagbevægelsens krisestrategi og den statslige indkomstpolitik
af Bredsdorff, Holm og Søndergaard.

Kriseudviklingen i Danmark
af Arne Kurdah.

Den statslige arbejdsmarkedspolitik i krisen
af Bo Elling Nielsen.

Fagbevægelsens lønpolitik
af Erling Havn.

Typografarbejde
af Andersson og Søndergaard.

KURASJE

KRISEN OG VENSTREFLØJENS HANDLEMULIGHEDER

Allan Andreassen og Tyge Kjær

INDLEDNING

Med denne artikel vil vi kritisere den kriseforståelse, som *Arne Kurdahl* fremlægger i sin artikel i *Kurasje* nr. 18. Kritikken går især på de empiriske undersøgelser og den *kriseforståelse*, som er en følge af fremgangsmåden i de empiriske undersøgelser; som konsekvens heraf drejer kritikken sig også om analysens politiske konsekvenser. I et efterfølgende afsnit tager vi forskellige sider op af den nuværende krise som en følge af kritikken og i et forsøg på at pege på mere politisk relevante kriseanalyser.

Det er vigtigt at udvikle kriseteorien i en sådan retning, at den lægger vægt på forståelsen af de elementer i kapitalismeudviklingen, som omhandler den *ikke-reformistiske venstrefløjs* handlemuligheder. Udvikling af kriseforståelsen er vigtig for venstrefløjen – ikke blot fordi det er vigtigt at kende krisens årsager og umiddelbare virkninger for arbejderklassen, men også fordi en tilstrækkeligt udviklet kriseforståelse er en *forudsætning* for forståelsen af de ændrede materielle betingelser for venstrefløjens handlemuligheder under krisen.

Denne problemstilling kan uddybes på følgende måde: den nuværende krise stiller den ikke-reformistiske venstrefløj overfor en kraftig udfordring. Krisen har uden tvivl virket skærpene på de objektive modsætninger mellem lønarbejder og kapital, men resultatet har ikke været en styrket og forenet arbejderklasse. Tværtimod. Det hænger sammen med, at Socialdemo-

kratiets historiske rolle som stabilisator af den kapitalistiske produktion har fået et fornyet materiel grundlag under krisen. Aksen LO/SD-stat-kapital har fået nyt liv under krisens første år, som ikke skyldes en ny politik, men derimod en svækkelse af arbejderklassen som *klasse*, som har givet samarbejdspolitikken et større råderum. Det er en følge af krisens kapitalistiske virkninger på arbejderklassen – især spiller den voksende industrielle reservearmé en rolle for arbejderklassens svækkede styrkeposition.¹ Strejker og arbejdspladsaktioner vidner om, at arbejderklassens grunde til at kæmpe er mangedoblet under krisen, og at kampmoralen ikke er svækket – tværtimod. Aktionernes forløb viser imidlertid, at kampbetingelserne er vanskeliggjorte og virker opsplittende på arbejderklassen. Reformismen og dens samarbejds-politik triumferer.

Styrkelsen af reformismen og især det materielle grundlag for denne styrkelse udgør en dobbelttrussel mod det ikke-reformistiske venstre. På den ene side står venstrefløjen overfor en trussel om udslettelse som politisk faktor, *hvis* den ikke formår og ikke forsøger at give konkrete politiske svar på de problemer, som krisen rejser for arbejderklassen. På den anden side trues venstrefløjen af en selvfrekaldt overflødiggørelse, fordi de konkrete krisemodsvær må gives indenfor rammerne af det kapitalistiske samfundns objektive reproduktionsbetingelser, og derfor let tager form af en radikaliseret stabiliseringspolitik, d.v.s. en politik, der ganske vist tager udgangspunkt i arbejderklassens umiddelbare behov, men på samme tid er kapitalistisk stabiliseringspolitik.

Den modsætningsfyldte situation, som venstrefløjen befinder sig i mellem det revolutionære perspektivs umiddelbare udsigtsløshed og reformperspektivets kvælertag, må den leve med; der findes ikke noget enten/eller. Den modsætningsfyldte situation har et materielt grundlag, skyldes ikke manglende politikafklaring, og kan ikke ophæves gennem politisk opfindsomhed.

De seneste års udvikling viser, at det samlede ikke-reformistiske venstre vakler i *fastholdelsen* af det revolutionære perspektiv under indtryk af omstændighederne og befinder sig gang på gang i nærheden af teoretiske og

1. Svækkelsen af arbejderklassens styrkepositioner skyldes krisens virkninger på arbejderklassen i form af stigende arbejdsløshed. Trykket fra den voksende industrielle reservearmé har ført og fører til en stigende indbyrdes konkurrence i arbejderklassen – fagforbundene imellem og mellem den beskæftigede og den ubeskæftigede del af arbejderklassen; det skyldes i al væsentlighed lønarbejdets grundlæggende karakter. Denne svækkelse har en umiddelbar virkning på mulighederne for at sikre reallønnen; det har vi belyst i artiklen: *Lønssystemer i krisen*, KURASJE 19/20, s. 47-93. Men svækkelsen fører også til, at Socialdemokratiets klassesamarbejds politik (som ikke er en ny opfindelse) i stigende grad har kunnet omsættes i praktisk politik under krisen uden at møde modstand på linie med tidligere.

politiske positioner, som danner grundlag for forestillinger om, at eneste mulighed for venstrefløjens politik er kapitalistisk stabiliseringspolitik med socialdemokrater og DKP'er i de faglige organisationer. Denne vaklen viser sig bl.a. i en løbende indsnævring af klassekampsbegreb og politikbegreb *enten* i en parlamentfikseret retning *eller* i en syndikalistisk (fagforeningsorienteret) retning.

Især før krisen har det været en almindelig opfattelse på venstrefløjen, at om ikke før så under krisen ville den kapitalistiske udvikling fremtvinge brudflader i det borgerlige overherredømme og reformismen ville bryde sammen. Som nævnt er det ikke hidtil gået sådan. Det er snarere gået omvendt. Gennem venstrefløjens fremherskende *kapitalisme-* og *kriseforståelse* har krisens materielle omstændigheder snarere påtvunget venstrefløjen en snævre politikopfattelse med kortsigtede politiske mål uden revolutionær perspektiv til følge.

Under disse omstændigheder må det være en hovedopgave at udvikle en kriseforståelse, som fokuserer på den ikke-reformistiske venstrefløjens handlemuligheder og disse handlemuligheders materielle grundlag.

Det ovennævnte skal forstås som artiklens perspektiv. Det falder imidlertid uden for artiklens rammer at belyse sagen til bunds. Vi stiller os det mere beskedne formål at behandle følgende: 1) krisens fremtrædelser og kriseforklaring; 2) kritik af Arne Kurdahls kriseanalyse, og 3) krisens udvikling og gennemslag i Danmark. Afslutningsvis tager vi kort tråden op fra inledningen.

KRISENS FREMTRÆDELSER OG KRISEFORKLARINGERNE

Krisegennemslaget i 1974/75 og den efterfølgende uddybning af krisen forekommer der en række forskelligartet fremtrædelser, som følger efter hinanden i et bestemt mønster. Selvom årsag og indhold af krisen er uændret under hele perioden, så ændres krisens fremtrædelser hele tiden med krisens uddybning. Krisefremtrædelserne kan tidsmæssigt opstilles nogenlunde som følger:²

– *først skærpet konkurrencekamp*: 1973-74 med den danske kapitalismes historisk største investeringer nogensinde; investeringerne er både en følge af

2. Krisefremtrædelsernes rækkefølge og den periode, hvori de dominerer, er et empirisk spørgsmål, som vi i denne sammenhæng må afstå fra at dokumentere nærmere.

konkurrencekampen, men fører også til en skærpelse af konkurrencen mellem kapitalisterne indbyrdes.

- *dernæst overproduktion*: 1973-74. Overproduktionen følger af de store investeringer, som følger af den skærpede konkurrencekamp. Overproduktion findes især i den fase (og brancher), hvor konkurrencekampen endnu ikke har fundet sine sejrherer.
- *dernæst braklægning af kapital*: 1974-75. Den ikke tilstrækkeligt profitgivende kapital lægges brak i første omgang; dernæst (i 1975) falder investeringerne.
- *stigende arbejdsløshed*: slutningen af 1974 og i 1975. Den stigende arbejdsløshed har to årsager: dels braklægning og teknologisk frisættelse (en følge af de store investeringer). Teknologisk frisættelse kendes også fra den tidligere periode, men nu modgås den ikke af en kvantitativ udvidelse af kapitalen (på grund af de faldende investeringer).
- *faldende realløn*, d.v.s. nominalløn med faldende stigningstakt: 1975 og især 1976. Den voksende industrielle reservearmé trykker lønnen.
- *midlertidig kortvarig opsving*: efteråret 1976. De faldende reallønninger mod slutningen af 1976 danner grundlag for inddragelse af en del af den tidligere braklagte kapital.
- *dernæst gentages mønstret fra før*: skærpet konkurrencekamp, overproduktion, braklægning, stigende arbejdsløshed, faldende realløn, o.s.v. Udsvingene er imidlertid ikke så store som i første omgang, og strækker sig for hver del ikke over så lang tid.

Den omstændighed, at den kapitalistiske krise kan fremtræde på så mange forskellige og vekslende måder, har afgørende betydning for en empirisk analyse af krisen og kriseforløbet, men har også afgørende betydning for, hvordan krisen opfattes.

Typisk tager man fat på den måde, at man forklarer den ene krisefremtrædelse med den anden. Da overproduktion kommer før arbejdsløshed, så forklares arbejdsløsheden med overproduktionen. Da faldende realløn danner grundlag for kortvarig opsving, ses arbejdslønnen som årsag til krisen. Da skærpet konkurrence og med den stigende afsætningsvanskeligheder på verdensmarkedet kommer før overproduktionens vareophobning, så forklares overproduktionen med sammentrækninger på verdensmarkedet, altså som noget der på mystisk vis kommer udefra og rammer den nationale økonomi; m.v.

På det teoretiske plan fører de ændrede fremtrædelser af krisen til et vekslende antal kriseteorier hos socialdemokraterne og de borgerlige økonomer, men også på venstrefløjten. Men disse kriseteorier kuldcastes lige så hurtig, som krisens fremtrædelser ændrer sig.

Det vil føre for vidt her at behandle disse teorier og vise, hvorfor de er forkerte. Hovedrecepten for en sådan kritik er imidlertid, at man ikke kan forklare

den ene fremtrædelse af krisen med den nærmest foregående fremtrædelse. Forklaringen må tage udgangspunkt i det, som de forskellige fremtrædelser er fremtrædelser for. *Det er uden undtagelse, at den anlagte kapital er for stor i forhold til den totale profitmasse* (som er bestemt af antallet af produktive arbejdere og den samfundsmæssige udbytningsgrad).

Vi skal kort vise, hvorfor en *overproduktionskriseteori* eller underkonsumtionskriseteori er forkert, nemlig ved at vise, hvordan overproduktion hænger sammen med overakkumulation.

Overproduktionskriseteorien kan tages som et eksempel på en kriseteori, hvor krisen forklares ud fra markedet og dets bevægelser, og ikke ud fra den umiddelbare produktionsproces og dens skranker.

Overproduktionskriseteorien giver det indtryk, at der bliver produceret for mange varer, og at kriseløsningen består i en indskrænkning af produktionen eller en udvidelse af markedet. Det har kun gyldighed, hvis kapitalisme ikke var kapitalisme.

Samfundsmæssigt set fungerer alle varer, som produceres kapitalistisk, som *udbytningsmidler* overfor arbejderklassen. Bliver varemængderne for store, kan de ikke længere fungere som udbytningsmidler, i det mindste ikke alle varerne. Deraf overproduktionen. Der produceres to typer af varer: arbejdsmidler (maskiner, m.v.) og subsistensmidler (konsumvarer).

Overproduktion af arbejdsmidler (maskiner, råstoffer, o.s.v.) vil sige, at de pågældende varer ikke fuldtud kan anvendes kapitalistisk, d.v.s. akkumuleres uden at profitraten falder under et bestemt niveau. Hvis disse overskudsvarer blev akkumuleret, vil kapitalisten stå med for meget kapital og hans profitrate ville falde.

Tilsvarende med substensmidlerne; overproduktionen af subsistensmidler vil sige, at de pågældende varer ikke kan indgå i arbejderklassens reproduktion uden at profitmassen såvel som profitraten falder under et bestemt niveau, fordi udbytningsgraden derved falder. I forhold til subsistensmidlerne har krisen iøvrigt den effekt, at arbejderklassens vareforbrug indskrænkes, hvad der umiddelbart kan gå ud over konsumvarekapitalistens marked, men det har samtidig den effekt, at den samfundsmæssige profitmasse vokser; en vækst som også konsumvarekapitalisten får sin andel af.

Overproduktion som fremtrædelse for krisen hænger således nøje sammen med overakkumulationen. På et givet tidspunkt kan ikke alle producerede vare inddrages i kapitalens reproduktion, fordi profitraten derved vil komme under en vis højde.

Overproduktion i kapitalistisk forstand betyder derimod ikke, at der bliver produceret for mange subsistensmidler i forhold til den forhåndenværende befolkning, og heller ikke, at der bliver produceret for mange arbejdsmidler til at

beskæftige den arbejdsdygtige del af befolkningen. Omvendt: der bliver lige præcist produceret for *lidt* af begge del.

I kriseforståelsen er det ikke blot tilstrækkeligt at *erklære*, at krisen må forstås som en overakkumulationskrise, hvis den empiriske belysning af krisens forløb og gennemslag forsynder sig mod både karakteren af den kapitalistiske produktionsmådes almene lovmæssigheder og mod overakkumulationskrisens fremtrædelser. Det er her vores kritik af Arne Kurdahls artikel sætter ind. En kriseforståelse, som tager udgangspunkt i krisens forskellige fremtrædelser, men som i forklaringerne bliver hængende i disse overfaldefænomener, samler sin opmærksomhed – både i forklaringerne og i krisestrategien – omkring *markedet*.

KURDAHL-KRITIKKEN

Kritikken af Arne Kurdahls artikel »*Kriseudviklingen i Danmark*« (Kurasje nr. 18) er rettet mod den analysetilgang, som anvendes i undersøgelsens empiriske del. Kritikken er ikke rettet mod de erklærede teoretiske forudsætninger, men derimod artiklens empiriske analyse og den kriseforståelse, som disse analyser frembærer. Det er vores opfattelse, at analysen i artiklen tager et enkeltkapitalistisk udgangspunkt, og derfor uvilkårligt ender med et brud på værdiloven. Dermed undsiger analysen den Marxske akkumulations- og kriseteori – uden tvivl stik mod artiklens intentioner.

Efter en kort præsentation af artiklen vil vi starte med en diskussion af artiklen på dens eget grundlag. Derefter kritiseres både analysen af den nuværende krise og de mindre kriser, som går forud. Til sidst behandles spørgsmålet om, hvorfor Arne Kurdahls tilgang til kriseforklaringen ikke stemmer overens med den Marxske akkumulations- og kriseteori.

Præsentation og diskussion af artiklen på dens eget grundlag

Arne Kurdahls artikel har på den ene side det sigte at kritisere kriseanalyser, lyser, præsenteret af de Socialistiske Økonomer og Det økonomiske Råd (DØR). På den anden side leveres der en analyse af kriseudviklingen i Danmark, der samtidig udgør hovedindholdet i artiklen. Denne analyse bygger teoretisk på og foretager samme empiriske undersøgelser af kriseudviklingen, som Semmler/Hoffmann enten tidligere har foretaget eller foretager i deres artikel »Øko-

nomisk krise, massearbejdsløshed og globalstyring«. ³ Derfor kan vores kritik Kurdahl-artiklen betragtes som en indirekte kritik af Semmler/Hoffmann, da de jo selvsagt må indeholde de samme fejltrin.

I Arne Kurdahls empiriske analyse af udviklingen i kapitalstrukturen efter 1950 er det hans tese, at den langsigtede udvikling i kapitalstrukturen betinger profitratens langsigtede tendens til fald og overakkumulationskrisen bliver en realitet, når de faktorer, som kunne modgå profitratens tendens til fald, er udtømte. Med ændringer i kapitalstrukturen tænker A. K. på udviklingen i sektorerne, henholdsvis *sektor I* (produktionsmiddelsektoren) og *sektor II* (konsummiddelsektoren).

»Selvom en lang række modvirkende faktorer på kort som på lang sigt kan udskyde eller hæmme den strukturelle tendens' gennemslag i en faldende profitrate, betyder det ikke, at den strukturelle tendens sættes ud af kraft, som et determinerende forhold, men at det må tages i betragtning, at dens gennemslag ikke nødvendigvis kommer til udtryk som et successivt fald i profitraten. Afgørende herfor er tillige markedsdvs. realiseringsbetingelserne«. ⁴

Så længe markedsbetingelserne ikke er en skranke for kapitalens akkumulation vil krisen ikke indtræde. Først når profitten i sektor II er så lav, at denne sektor ikke kontinuert efterspørger sektor I's produktionsmidler bryder krisen igennem.

I afsnittet om »Udviklingen i kapitalstrukturen efter 1950« ⁵ undersøger A. K. sine tesers empiriske gyldighed. For det første vises det, at der samfundsmæssigt er sket et langsigtet fald i profitraten frem til den nuværende krise som følge af stigning i kapitalsammensætningen. For det andet vises der med udgangspunkt i sektorernes indbyrdes udvikling, at sektor I siden 1950 forholdsmæssigt har anvendt en stigende andel af industriens timeforbrug og samtidig har haft en forholdsmæssig større værditilvækst end sektor II, der modsat har haft en faldende andel af begge dele. A. K. sammenfatter sin analyse af kapitalstrukturudviklingen ved at fremhæve, at stigningen i kapitalsammensætningen både har medført faldende profitrate og resulteret i en forskydning af den samfundsmæssige produktion, nemlig en overudvikling af sektor I på grund af stadig stigende efterspørgsel på kapital.

Udviklingen i kapitalstrukturen udgør den langsigtede udvikling, hvorfor den seneste cyklus før den nuværende krise bliver næste undersøgelsestema.

3. *Semmler/Hoffmann*: Økonomisk krise, massearbejdsløshed og globalstyring; KURASJE 17, s. 55-92.

4. *Arne Kurdahl*: Kriseudviklingen i Danmark; KURASJE 18, s. 42.

5. Kriseudvikling, op.cit., s. 46-70.

Det begrundes af A. K. med følgende: »Betydningen af disse langsigtede udviklingstræk fremstår ikke i sig selv, men formidles af den konjunkturelle cyklus. Sålænge markedet er ekspanderende, så længe alle varer realiseres, og derfor så længe nedlagt arbejde realiseres som værdiskabende, fremstår stigningen i kapital sammensætningen og forskydningen i den samfundsmæssige produktion ikke som skranke for den fortsatte akkumulation. Først når markedet er kontraktivt, når allerede producerede varer ikke sælges, ophører nedlagt arbejde at være ensbetydende med værdiskabelse, kun en del af det ydede arbejde realiseres som værdi. Krisen eller skrankerne for den kapitalistiske produktion fremstår derfor først som realiseringsproblem på markedet, som manglende efterspørgelse.«⁶

Hvad angår den konjunkturelle cyklus undersøger A. K. profitratens udvikling i cyklen fra krisen i 1967/68 til den nuværende krise. Her falder profitraten ikke blot, men efter 1973 også dens masse. Faldet i profitraten fører ifølge A. K. til bl.a. en skærpelse af konkurrencen, og der sker en hektisk investeringsaktivitet, idet enkeltkapitalerne forsøger at kompensere for profitratefaldet. Udvidelsen af produktionskapaciteten fører ikke til en forbedring af realiseringsbetingelserne; det medførte et fald i efterspørgelsen efter sektor I's produkter, og hermed havde krisen for alvor sat sig igennem.

A. K. opsummerer, at overakkumulationskrisen på den ene side er et spørgsmål om mangel på merværdi, der fremstår som overproduktion; men at det på den anden side er den strukturelle udvikling, d.v.s. forskydningen af den samfundsmæssige produktion til sektor I og svarende hertil den samfundsmæssige efterspørgelse af denne sektors produkter: »Den strukturelle udvikling ... danner således grundlaget for uddybningen af det cykliske gennemslag og krisens gennembrud«.⁷

Som det fremgår af den korte gennemgang tillægger artiklen sektorenes forskellige udvikling en temmelig afgørende rolle for, om krisen bliver en realitet eller ej, både med hensyn til den langsigtede udvikling (forskydningen af produktionen hen mod sektor I modsvares af en stigende organisk sammensætning), og med hensyn til den cykliske udvikling, hvor den mindre efterspørgsel efter sektor II's produkter betyder starten på krisegennembrudet. I det følgende skal vi se nærmere på de indikatorer, artiklen anvender som illustration på sektorforskydningen og selve forudsætningen for dem.

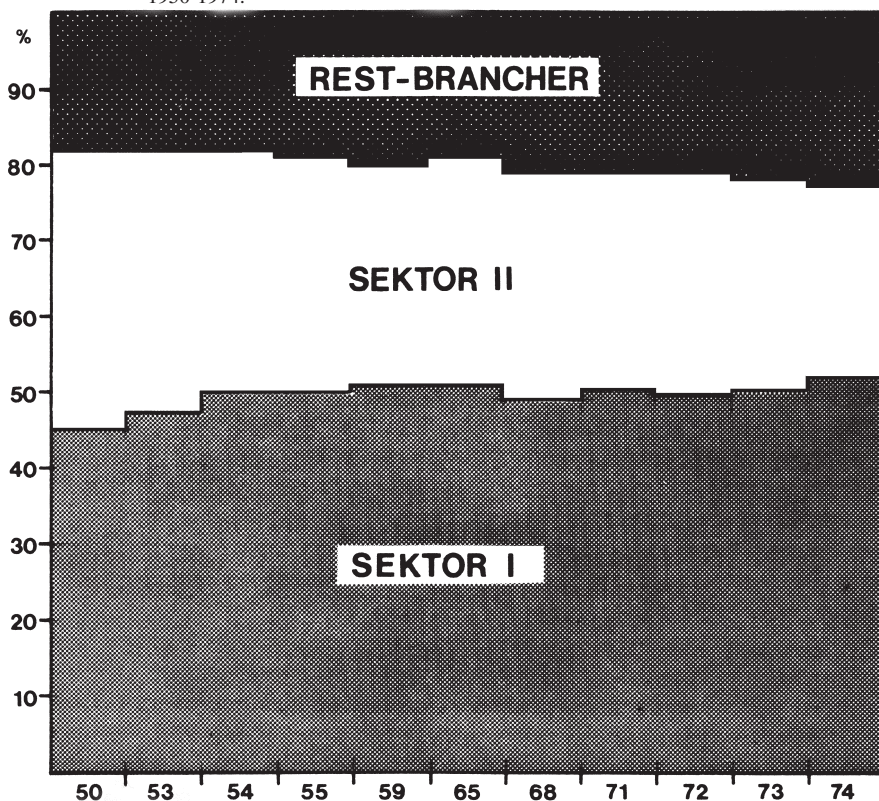
6. Kriseudvikling, op.cit., s. 70.

7. Kriseudvikling, op.cit., s. 84.

Analysen af den nuværende krise og kriserne, som går forud

Den langsigtede strukturudvikling illustreres ved hjælp af tal for sektorenes procentvise andel af industriens timeforbrug og værditilvækst nogle udvalgte år perioden 1950-1974. På baggrund af udviklingen i arbejdstimeforbruget i sektorerne⁸ konkluderes der følgende i artiklen: »... at sektor I's andel af ydede arbejdstimer er vokset kraftigt fra 45% i 1950 til 56% i 1974 i forhold til de øvrige industribrancher, mens konsummiddelsektorens andel er faldet tilsvarende fra 37% til ca. 25% fra 50-74. Der er således sket en forskydning i beskæftigelsen fra sektor II til sektor I.«⁹

FIGUR 1. Sektor I og sektor II's andel af industriens timeforbrug i udvalgte år i perioden 1950-1974.

Kilde: Allan Andreassen og Tyge Kjær: Industriel udvikling. Statistisk oversigt over kapitalrentabilitet, m.v. bind I & II, TEK/SAM 1979.

8. Uden det kommenteres nærmere, er der i artiklen anvendt følgende industribrancher i henholdsvis sektor I og II. For sektor I: sten, ler og glasindustri, kemisk-, transportog jern & metalindustrien, og for sektor II er der anvendt: nærings- & nydelsesmiddel- og tekstil m.v. industrien.
9. Kriseudvikling, op.cit., s. 67.

I artiklen anvendes der tal for årene 1950, 1959, 1965, 1968, 1971 og 1974. Indsættes nu 1953, 1954, 1972 og 1973 i talrækken for timeforbruget i de to sektorer, og fratrækkes timeforbruget hos de industrigrene, som med omlægningen af Industristatistikken i 1972 rent optællingsmæssigt flyttes ind i sektor I, så bliver sektorernes udvikling forskellig fra artiklens resultat.¹⁰ Dette kan ses af *figur 1*, hvor sektorernes andel af industriens timeforbrug viser, at der faktisk ikke er sket forskydning mellem sektorerne i perioden 1955-1973 af betydning. Forskydningerne sker kun i væsentlig omfang indtil 1955, og i mindre omfang fra 1973 til 1974. Efter 1954 og frem er den væsentligste årsag til forskydningen ikke sektor I's voksende andel, men restbranchernes stigende andel af industriens timeforbrug.

Men ikke nok med at tallene i artiklen er opstillet sådan, at de passer med opfattelsen af forskydningen mellem sektorerne; det mest problematiske er såmænd selve forudsætningen for anvendelsen af timeforbrugstallene, nemlig at timetalsforbruget skulle kunne vise den påståede afhængighed mellem sektor I og sektor II – den afhængighed der, som tidligere nævnt, har en afgørende indflydelse på artiklens konklusioner.

De brancher, der indgår i sektor II, er for det første ikke afhængig af sektor I med hensyn til råstoffer og hjælpestoffer eller kun i yderst begrænset omfang, da det fortrinsvis er landbruget m.v., der leverer råstoffer m.v. til sektor II. Det kan dog ikke benægtes, at sektor II-brancherne anvender sektor I's maskiner og bygninger; men problemet er, at dette afhængighedsforhold er så lille, at det er uden reel betydning for sektor I. Eksempelvis udgjorde sektor II's investeringers andel af sektor I's omsætning i perioden 1972-1976 i gennemsnit 3% pr. år.

Både forudsætningen for og selve indikatorerne for tesen om sektorforskydningen har således ikke empirisk belæg.¹¹ Forudsatte vi det var tilfældet, altså at der eksisterede en afgørende relation mellem sektor I og sektor II, og at det havde betydning for den nuværende krise eller kriser i det hele taget, kunne spørgsmålet være: hvilken kriseopfattelse ender man i gennem en sådan betragtningens måde.

10. Artiklen fremhæver især stigningen i *kemisk industris* timeforbrug, jvf. s. 67. Timeforbruget stiger kun, fordi der kommer nye industrigrene til kemisk industri ved omlægningen af industristatistikken i 1972. Når disse industrigrene fratrækkes kemisk industri, er der sket et fald i timeforbruget frem til 1974.

11. Uden at gå nærmere ind i en diskussion af artiklens kapitalstrukturbegreb, som empirisk eftervises ved hjælp af henholdsvis timeforbruget og værditilvæksten i de to sektorer, skal det påpeges, at et marxistisk strukturbegreb må tage udgangspunkt i den organiske sammensætning, altså omfanget af både den variable kapital og den konstante kapital (og dens to former: fix og flydende kapital); jvf. betragtningerne hos *P. Mattick*: *Krise og kriseteorier*, Kurasje, 1974, s. 41.

Overakkumulationskrise må nødvendigvis betyde, at totalprofitmassen er for lille i forhold til den samfundsmæssigt set anlagte kapital. Overakkumulation betyder ikke, at hver eneste kapital har anlagt for meget kapital, altså har investeret for meget i forhold til den samfundsmæssige totalprofitmasse. Overakkumulation betyder derimod, at der samfundsmæssigt er anlagt for meget kapital, d.v.s. der er anlagt samfundsmæssigt overflødig konstant kapital. I artiklen opfattes overakkumulationskrisen anderledes. Her fremføres der argumenter for, at det er sektorernes langsigtede, forskelligartede udvikling (den stigende anvendelse af konstant kapital modsvares af en overproportional vækst i sektor I), der betinger profitratens fald og krisens realitet.¹² Hermed bliver det ifølge artiklen *enkeltkapitalerne*, samlet i sektorerne, der har investeret for meget i forhold til deres andel af totalprofitmassen. Om krisen bryder igennem afhænger dermed af, om sektor II-kapitalernes realiseringsbetingelser er af et omfang, så denne sektor kontinuert køber sektor I's varer som produktionsmidler.

Ifølge artiklen er situationen for sektor II i 1974, at den opbyggede produktionskapacitet gennem de store investeringer ikke skabte forbedrede realiseringsbetingelser. Sektor II efterspørger på denne baggrund mindre, og krisen slår igennem i sektor I, da den manglende efterspørgsel efter produktionsmidler forværrede sektor I's realiseringsbetingelser.¹³

Selvom artiklen med udgangspunkt i en kapitalstrukturanalyse argumenterer for, at den nuværende krise skyldes overakkumulation, forsøges det reelt påvist, at krisen er udtryk for disproportionalitet/underkonsumtion, idet artiklen via sektormodellen *tager et enkeltkapitalistisk udgangspunkt som forklaring på krisen*, og ikke betragter overakkumulationskrisen som en samfundsmæssig størrelse. Disproportionaliteten er den langsigtede overproportionale vækst i sektor I i forhold til sektor II. Underkonsumtionen er den, der bevirker, at sektor II's realiseringsbetingelser forværres og på den baggrund efterspørges der i et mindre omfang produktionsmidler. Dermed rammes sektor I's realiseringsbetingelser.

Artiklens underkonsumtions/disproportionalitets kriseopfattelses skyldes foruden enkeltkapital-analysetilgangen, at det primært er markedsmæssige problemer, der dominerer kriseforklaringerne.¹⁴ Nok er det på markedet krisen *fremstår*, men det er ikke markedet, der afgør, om der er krise eller ej. Markedsmæssige kriseforklaringer præger ikke alene analysen af den nuvæ-

12. Dette fremgår også af de citater, vi har medtaget i denne artikel.

13. Se *Kriseudvikling*, op.cit., afsnit 4.3, s. 80 ff.

14. Markedsfikserede kriseforklaringer vil under alle omstændigheder føre til en underkonsumtions /disproportionalitets kriseopfattelse.

rende krise, men i høj grad også forklaringerne på de mindre kriser i 1967/68 og 1971/72.

Det fremgår ikke af artiklen, hvilke former for mindre kriser der er tale om, selvom alle kriser naturligvis kun kan være overakkumulationskriser. I stedet betegner artiklen krisen i 1967/68 som en krise, imens krisen i 1971/72 betegnes som en »mellemkrise« eller tilbageslag. Forklaringen på krisen i 1967/68 er, at Danmark »importerer« krisen fra Vesttyskland, d.v.s. Vesttyskland i disse år importerer mindre varer fra Danmark. Samtidig med stagnerende kapitalakkumulation var Danmark udsat for skærpet konkurrencebetingelser på verdensmarkedet, hvilket resulterede i en faldende vækst i bruttofaktorindkomsten.

Krisen bliver et markedsfænomen, ovenikøbet et verdensmarkedsfænomen, hvor Danmarks eksportmarkeder i almindelighed og Vesttyskland i særdeleshed importerer mindre. Når Vesttyskland er i stand til at »eksporterer« krisen til Danmark, er det åbenbart ikke meget der skal til før end krisen er en realitet. I 1966-67 sker der et fald i Danmarks eksport til Tyskland på ca. 300 mill. kr. Det svarer til 0,7% af den samlede omsætning i industrien.¹⁵

Artiklens forklaring på krisen i 1971/72 minder om den forrige. Forklaringen er følgende: »Den stagnation og tilbagegang i kapitalproduktiviteten, som indtræder i 70/71 må derfor, nærmere end at betragtes som årsag til kontraktionen på markedet, ses som effekt heraf, stigningen i kapitalintensiteten er mere betinget af tilbagegang i antal arbejdstimer end af forøgelse af kapitalstocken, den er altså mere udtryk for en momentan konjunktuel overkapacitet i forhold til en begrænset betalingsdygtig efterspørgelse, end for en cyklisk udviklet overakkumulering af produktiv kapacitet eller for en egentlig stigning i forbruget af fast kapital pr. arbejder (arbejdstime). Recessionen på verdensmarkedet og dæmpningen af det indenlandske forbrug i forlængelse af det store underskud på betalingsbalancen i 69 førte til overkapacitet. Sammen med større lønstigninger end i de foregående år, som var delvist betinget af arbejdsintensiveringens gennemslag i lønforhøjelser førte dette til fald i profitraten.«.

Artiklens markedsfikserede kriseforklaringer tydeliggøres på den måde, som udviklingen i 1971/72-krisen analyseres; krisen forbindes med overkapacitet og ikke overakkumulation, og overkapaciteten forklares ud fra en manglende betalingsdygtig efterspørgsel; altså forbruget er for lille i forhold til den opbyggede produktionskapacitet. Vi ser således, at forklaringerne på kriserne i perioden 1967/68 til den nuværende krise alle primært er koncentreret om kapitalens realiseringsvanskeligheder, hvor stofflige overvejelser (udvidelsen af produktionskapaciteten) bliver kriterium for, om kriserne

15. Kriseudvikling, op.cit., s. 78.

bryder igennem. Eller mere præcist: de bliver i artiklen i en vis grad til de bærende forklaringer.

Argumenterne i kriseanalyserne drejer sig om, *hvordan* enkeltkapitalerne har forsøgt at forbedre realiseringsbeingelserne med baggrund i en opbygning af produktionskapaciteten. Enkeltkapitalernes profitproduktionsmetoder består ifølge artiklen i en ændring af teknologien som et forsøg på at kompensere for faldet i den samfundsmæssige profitråde. Denne opfattelse fører til, at den nuværende krise bliver forstået ud fra de mange enkeltkapitaler samlet i sektor I og sektor II i og med, at der var sektorvis, at der var anlagt for meget kapital, ikke kun i den seneste cyklus, men også som en langsigtet udviklingstendens. Den dermed forbundne stigning i den organiske sammensætning førte til et fald i profitråden samfundsmæssigt set; et profitrådefald som forstærkedes i 1973/74, og med udsigt til, at det ikke længere var profitabelt at investere, betød den manglende efterspørgsel efter produktionsmidler fra sektor II-kapitalerne, at krisen indtrådte senere i sektor I end i II. Enkeltkapitalbetragtningen og den overvejende fokusering på akkumulationens stofflige side resulterer i en genopdagelse af underkonsumtions/disproportionalitets kriseopfattelsen i artiklen.

Til sidst i kritikken af A. K.'s artikel skal vi kort behandle spørgsmålet om, hvorfor en krise ikke kan skyldes underkonsumtion/disproportionalitet eller for den sags skyld overproduktion. Var det tilfældet, hvordan kunne kriser så finde deres kapitalistiske løsning; akkumulationen ville jo til fulde være afbrudt, og underkonsumtionen og disproportionaliteten ville være en permanent tilstand.

Den hidtidige kapitalismeudvikling viser, at alle kriser indtil videre har fundet deres kapitalistiske løsning, altså er blevet overvundet på kapitalens eget grundlag. Overproduktion/underkonsumtion/disproportionalitet er kun fremtrædelser af krisen på det borgerlige samfunds overflade: markedet; medens årsagen er overakkumulation. Til belysning af dette var det nærliggende at antage, at en forøgelse af lønnen ville være løsningen på den forudsatte underkonsumtion/overproduktion/disproportionalitet. »Og det er sikkert, at gennem en stigning i købekraften og ved således at undgå vareoverskuddet kunne der ikke opstå noget realiseringsproblem og produktionen kunne genoptages – forudsat naturligvis, at kapitalismen ikke var kapitalisme«. ¹⁶ For det centrale er nemlig, at lønstigninger kun ville forværre kapitalens akkumulationsbetingelser med den konsekvens, at krisen uddybes yderligere, men som nævnt har kriserne indtil nu fundet deres kapitalistisk løsning. Derfor

16. P. Mattick: Kritik af neo-marxisterne; København 1974, s. 87.

kan kriser ikke skyldes underkonsumtion m.v. Problemet i underkonsumtionsopfattelsen er dens ensidige fokusering på kapitalens cirkulationsproces, hvor jo realiseringsvanskelighederne optræder, mens realiseringsvanskelighedernes dybereliggende årsag, som skyldes valoriseringsvanskeligheder for kapitalen, ikke behandles. Valoriseringsvanskelighederne er det konkrete udtryk for, »... at akkumulationen har nået det punkt, hvor de profiler, der forbindes med den, ikke er store nok til at retfærdiggøre yderligere ekspansion«. ¹⁷

Det vil sige: så snart der er skabt forudsætning for, at akkumulationen kan genoptages efter bl.a. sænkning af arbejderklassens lønninger, udrensning af undergennemsnitlige kapitaler, og dermed stigende profitrate og -masse, forsvinder overproduktionen, mens underkonsumtionen i *absolut* forstand stadig vil eksistere så længe som kapitalismen, samtidig med at den er en betingelse for og resultat af akkumulationen og bestemmes af denne. ¹⁸

Sammenfattende: værdiloven og kriseopfattelsen

Kurdahl-kritikken kan sammenfattes på følgende måde: under kapitalismen hænger *produktion* og *cirkulation* uløseligt sammen; de udgør en enhed, men er ikke hinandens spejlbillede; produktionens udvikling kan ikke studeres ved hjælp af cirkulationen. I reformismens kriseforståelse ses cirkulationen som udgangspunktet, og cirkulationen som produktionens regulator; det omvendte er tilfældet. Det er kort sagt det, som værdiloven, akkumulations- og kriseteorien hos Marx formulerer. Abstrakt formuleret har denne indsigt imidlertid ingen politisk værdi for den ikke-reformistiske venstrefløj. Erklæringer om, at krisen er en overakkumulationskrise fører ingen steder hen. Det er nødvendigt at foretage konkrete analyser af de konkrete forhold. Arne Kurdahls kriseanalyse er et bidrag hertil, men alligevel kritisabel, fordi A. K. gennem den analysemetode han vælger, tvinges til at gøre cirkulationen og dens udvikling *til kriseårsag* (gennem betragtninger vedrørende realiseringsvanskeligheder, disproportionaliteter i produktionskapaciteten, o.s.v.). At denne forklaring ikke lykkes ses alene af, at det empiriske belæg ikke holder, som vi har vist det i vores kritik. Men forklaringen holder heller ikke, fordi den bryder med de grundliggende træk i den kapitalistiske profitproduktions former.

I produktionen *dannes* merværdien (det er det, som værdiloven formulerer). I cirkulationen *fordeles* merværdien (i merværdiens forvandlede form: profit-

17. P. Mattick, op.cit., s. 87.

18. P. Mattick: Krise og kriseteorier, Kurasje 1974, s. 51.

formen) indenfor kapitalistklassen, altså mellem de forskellige kapitaler. Fordelingen er ikke aftalestof mellem de enkelte kapitaler eller genstand for nogen bevidst planlægning, men sætter sig blindt igennem i cirkulationen. På markedet afgøres det foruden enkelte kapital, om den får en *andel* af profitmassen over, under eller svarende til gennemsnittet (gennem dannelsen af markedsværdier og produktionspriser; det sidste er formidlet over tendensen til dannelsen af en gennemsnitsprofitrate.).

Kapitalistisk krise – overakkumulationskrise – er et spørgsmål om den producerede totale merværdis størrelse, og *ikke* dens fordeling. Som sagt er årsagen til krisen, at merværdimassen ikke længere modsvarer størrelsen af den anlagte kapital. En af krisens umiddelbare kapitalistiske virkninger er et fald i den totale merværdimasse/profitmasse gennem den faldende beskæftigelse af produktive arbejdere. Når størrelsen formindskes, skærpes konkurrencekampen, d.v.s. kampen om fordeling af den nu formindskede totale merværdimasse/profitmasse.¹⁹ Derfor kan overakkumulationskrisen aflæses af cirkulationen; den fremtræder her, men årsagen til krisen kan ikke aflæses her. Gør man det alligevel, fører det til en forveksling mellem de lovmæssigheder, der regulerer profitmassens fordeling, og de der regulerer totalprofitmassens størrelse. Fokusering på cirkulationen betyder et kapitalisme- og krisebegreb, som alene forholder sig til profitmassens fordeling, og derfor ikke forklarer noget som helst.

Enkeltkapitalen kan forøge sin profitmasse ved at anvende sin *kapital* på den mest økonomiske måde, for på denne måde kan han forøge sin *andel*. Totalkapitalens profitmasse har intet med kapitalens størrelse eller økonomiske anvendelse at gøre; den er merværdimassens forvandlede form og er bestemt af udbytningsgrad og antal produktive arbejdere. Ses der væk fra de lovmæssigheder, der regulerer totalprofitmassens størrelse, og fokuseres der på fordelingslovmæssighederne, så erstattes værdiloven med driftsøkonomi. Det er det, der typisk sker med kriseforståelser, som tager udgangspunkt i enkeltkapitalernes profitproduktion og realiseringsproblemerne. Den marxske akkumulations- og kriseteori bliver ved en sådan fremgangsmåde sat ud af kraft, *men kun på pa-*

19. I en beskrivelse af, hvordan konkurrencen fra at fungere som kapitalistklassens praktiske broderskab (gennem udligning til gennemsnitsprofitraten) forvandles til en kamp mellem fjendtlige brødre, siger Marx: »... de deler det fælles bytte i fællesskab i forhold til størrelsen af hver enkelts indskud. Men så snart det ikke mere drejer sig om at dele profitten, men om at dele tabet, søger hver enkelt at gøre sin andel så lille som muligt og at prakke de andre tabet på. Tabet er uundgæeligt for klassen. Men hvor meget den enkelte skal bære af det, og om han overhovedet skal bære en del af det, bliver da et spørgsmål om magt og list, og konkurrencen forvandler sig så til en kamp mellem fjendtlige brødre. Modsætningen mellem den enkelte kapitalists interesse og kapitalistklassens interesse gør sig da gældende...«. (Vores fremh.).

piret, som vi har forsøgt at påvise det gennem kritikken af Arne Kurdahls kriseanalyse.²⁰

I det efterfølgende afsnit skal vi behandle nogle hovedtræk ved den nuværende krise. Formålet er ikke at gennemføre en kriseanalyse, som kan modstilles A. K.'s analyse. Vi behandler ikke alle de spørgsmål, som er nævnt i kritikken eller som behandles af A. K. Formålet er derimod at give en empirisk orienteret karakteristik af kriseårsag og krisegennemslag, som modsvarer *hovedpunkterne* i kritikken, altså en konkretisering af kritikken.

KRISENS UDVIKLING OG GENNEMSLAG I DANMARK

I belysningen af krisegennemslaget i Danmark behandler vi udelukkende den industrielle produktion. Det er selvklart, at vi tager udgangspunkt i produktionen; det er straks mindre indlysende, at vi kun medtager den industrielle produktion. Det er der imidlertid ikke kun statistiske årsager til. Som produktion betragtet, altså som produktion af brugsværdier, spiller landbrug og håndværk stadig en forholdsvis stor – omend vigende – rolle. Men når det drejer sig om at fremstille kapitalismens udvikling, så *skifter tyngdepunktet*; her er det den industrielle produktion, som er afgørende. Kapitalisme er indbegrebet af industriel produktion. Udviklingshistorisk kan den industrielle produktion karakteriseres som kapitalismens udviklingsdynamo, fordi industriel produktion er produktionens mest kapitalistiske adekvate form, og fordi det er gennem den industrielle produktion, at produktionsmådens forskellige lovmæssigheder udvikles og bringes til udfoldelse. Sagt på en anden måde: når den kapitalistiske produktion har nået en vis udviklingsgrad,²¹ så kan alt det, der kan siges om dens udvikling og skranker, siges ud fra den industrielle kapitalens udvikling og skranker. Kvantitativt er det en tilsnigelse, når den samlede industrielle kapital i det efterfølgende

20. Disse bemærkninger skal ikke forstås som en afvisning af muligheder for at analysere enkeltkapitalernes profitproduktion; afvisningen går kun på, at det ikke er muligt med udgangspunkt i enkeltkapitalernes profitproduktion og realiseringsbetingelser at studere totalkapitalens bevægelser. Forholdet mellem totalkapital og enkeltkapital er eksemplarisk behandlet i Udviklingen på Helsingør Værft, Kurasje nr. 19-20, s. 95-134, hvortil interesserede henvises.

21. Nemlig ved det udviklingsniveau, hvor den reelle subsumtion af arbejdet sætter sig igennem.

betragtes som den nationale totalkapital, men *kvalitativt* er det ingenlunde tilfældet.

Alment om den nuværende krise

Krisens årsag kan ses som et spørgsmål om de *skranker*, som den kapitalistiske produktionsmåde støder på under den forløbende akkumulation. Krisens samfundsmæssige årsager – totalkapitalens skranker – er som tidligere nævnt et spørgsmål om, at totalmerværdimassen ikke svarer til det, der fra et kapitalistisk standpunkt er nødvendigt for at opretholde totalkapitalens reproduktion og akkumulation på det samme niveau som hidtil.

Som tidligere nævnt skyldes krisen overakkumulation, men der er ikke tale om overakkumulation i absolut forstand, men i forhold til den forhåndenværende udbytningsgrad, som generelt afspejler det aktuelle, men historisk betingede forhold mellem klasserne. Udbytningsgraden er når alt kommer til alt et spørgsmål om, hvor stor en del af det samlede værdiprodukt, der tilfalder arbejderklassen. Ændres udbytningsforholdene i kraft af krisens forløb og virkninger, kan der akkumuleres påny; derfor er overakkumulation altid en historisk relativ størrelse.

Overakkumulation betyder heller ikke, at hver eneste kapitalist har anlagt for meget kapital, altså har investeret for meget i forhold til den samfundsmæssige totalprofitmasse. Overakkumulation betyder derimod, at der samfundsmæssigt er anlagt for meget kapital, dvs. der er anlagt samfundsmæssigt set overflødigt konstant kapital. Det er som regel ikke hos den kapital, som har akkumuleret mest og hurtigst, og dermed har forvandlet sin kapital tekniske grundlag og forøget sin organiske sammensætning mest, at den samfundsmæssigt overflødige kapital findes, men derimod hos den ikke-akkumulerende eller langsomt akkumulerende kapital.

Den nuværende krise er et spørgsmål om skrankerne for den kapitalistiske udvikling af arbejdets produktivkraft

Der opstår hele tiden kriser under den kapitalistiske udvikling. Men kriserne har forskellig varighed, forskellig grundlag, og er mere eller mindre permanente. Den nuværende krises opståen må ses i sammenhæng med den intensive kapitalakkumulation. I en række henseender kan den sammenlignes med verdenskrisen i 1920'erne – 1930'erne, mens den er forskellig fra 1940'ernes, 1950'ernes og 1960'ernes kriser. For at klargøre kriseindholdet i den nuvæ-

rende krise skal kriser og kriseindhold under den extensive akkumulationsfase kort behandles.

Extensiv akkumulation betyder, at der akkumuleres variabel og konstant kapital i samme forhold som hidtil. Kapitalen vokser altså ikke hurtigere end dens kilde til berigelse: den variable kapital. Skranken for den extensive akkumulation er arbejderbefolkningens absolutte størrelse. Er arbejderklassens reserver opbrugt, kan kapitalen ikke længere vokse extensivt; kapitalen er stødt mod sin egen skranke på det hidtidige akkumulationsgrundlag. Inden arbejderklassens reserver helt er opbrugt vil mangel på arbejdskraft gøre sig gældende; især gennem mangel på arbejdskraft, som kan arbejde med den for industrien normale intensitetsgrad. Det vil føre til en skærpet konkurrence om arbejdskraften kapitalisterne imellem. Det kan medføre stigende arbejderlønninger, som får udbytningsgraden til at falde.

Den samfundsmæssige profitmasse (og/eller total merværdimasse) er bestemt af antallet af produktivt fungerende arbejdere og udbytningsgraden.

For den extensive kapitalakkumulation får det følgende empiriske konsekvenser:²²

- profitmassen vokser til at begynde med, fordi antallet af produktive arbejdere vokser.
- profitraten er uforandret (der er jo tale om extensiv akkumulation) – indtil arbejderklassens reserver er opbrugt, så:
- når arbejderklassens reserver er ved at være opbrugt, falder udbytningsgraden (både på grund af stigende lønninger, men også på grund af gennemsnitlig faldende duelighed og intensitet).
- den faldende udbytningsgrad betyder, at profitraten falder, fordi profitmassen nu ikke vokser i samme omfang som akkumulationen.
- kriseårsagen under den extensive akkumulation er altså den faldende udbytningsgrad.

Den faldende udbytningsgrad kan modgås gennem intensivering af arbejdet. Den extensive akkumulations skranke: arbejderbefolkningens absolutte størrelse bliver tilsyneladende ophævet, og erstattet af en ny skranke: de fysiologiske grænser for arbejdsintensiveringen. Den reelle skranke er dog stadig udbytningsgradens faldende tendens. Denne skranke kan kapitalen overvinde ved at akkumulere på et andet grundlag: nemlig gennem intensiv kapitalakkumulation.

Selvom der under den extensive akkumulationsfase forekommer kriser, så er det karakteristisk, at disse kriser er kortvarige, og at de overvindes på det

22. Det er ikke muligt indenfor artiklens rammer nærmere at dokumentere den empiriske udvikling i de enkelte akkumulationsfaser.

foreliggende akkumulationsgrundlag. Det gælder krisen i 1952, 1956 og 1958. Hertil kommer: kan den extensive akkumulations kriser ikke overvindes på det hidtidige akkumulationsgrundlag, så kan den overvindes på den intensive akkumulations grundlag. (Jvf. figur 2).

For den intensive kapitalakkumulationsfase er kriseårsag og kriseovervindelse af en helt anden karakter.

Den intensive akkumulation betyder, at forholdet mellem konstant kapital og variabel kapital ændres, idet den konstante kapital vokser hurtigere end den variable. Grundlaget for denne udvikling er, at akkumulationen primært sker gennem kraftige stigninger i fixkapitalen, som danner grundlag for fuldstændig forvandling af produktionens tekniske grundlag, som fører til udviklingen af arbejdets produktivkraft.

Udviklingen af arbejdets produktivkraft betyder, at samme mængde konstant kapital opsuger mindre arbejde; eller forholdsvis mindre mængde arbejde sætter mere maskineri i bevægelse. Det samfundsmæssige resultat heraf er et værdifald i både den konstante kapital elementer og den variable kapital, altså billiggørelse af maskiner, råvarer, m.v. og af arbejderklassens eksistensmidler. Den vigtigste virkning heraf er, at udbytningsgraden stiger, fordi arbejdskraftens værdi falder gennem billiggørelsen af eksistensmidlerne.

For den intensive kapitalakkumulation får det følgende empiriske konsekvenser:

- profitmassen vokser, især fordi udbytningsgraden forøges.
- profitraten udviser en faldende tendens, fordi den konstante kapital vokser hurtigere end den variable kapital. Selvom udbytningsgraden vokser, så vokser den ikke hurtig nok i forhold til væksten i den konstante kapital.
- kriseårsagen under den intensive akkumulation er altså, at udbytningsgraden ikke vokser hurtig nok i forhold til den konstante kapital.

Krisen har altså en anden karakter under den intensive kapitalakkumulationsfase end under den extensive fase. Under den intensive akkumulationsfase falder profitraten – ikke fordi arbejderklassen bliver mindre udbyttet, som under den extensive fase – men fordi profitmassen ikke vokser så hurtig som den udlagte kapital. Det er netop det samfundsmæssige resultat af udviklingen i arbejdets produktivkraft. Det viser også omvendt, at kapitalismen udgør et miserabelt grundlag for udviklingen af arbejdets produktivkraft. Enhver form for udvikling af arbejdets produktivkraft bringer kapitalismen i modsætning til dets eget grundlag: antal produktive arbejdere og udbytningsgraden på den ene side og størrelsen af den udlagte kapital på den anden side.

Kriserne under den intensive kapitalakkumulation overvindes i første omgang på det intensive akkumulationsgrundlag. Som tidligere nævnt betyder ud-

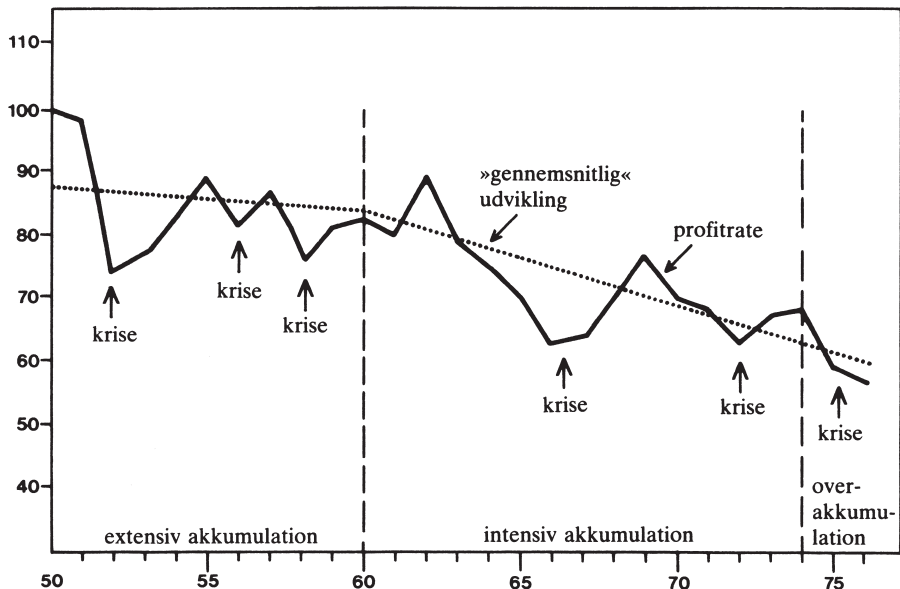
vikling af arbejdets produktivkraft et værdifald i (bl.a.) arbejdskraftens værdi. Dette værdifald sætter sig imidlertid ikke umiddelbart igennem, men er formidlet over den samlede produktions indbyrdes sammenhæng og udvikling. Det tager derfor nogen tid fra udvikling af arbejdets produktivkraft til dens samfundsmæssige konsekvenser viser sig. Det er da også karakteristisk for kriserne under den intensive akkumulation; efter nogen tid synes de på det nærmeste at overvinde sig selv. Det hænger sammen med det samfundsmæssige gennemslag af udviklingen i arbejdets produktivkraft. Når dette gennemslag ikke er tilstrækkelig til at modgå profitratens tendens til fald, bliver krisetilstanden permanent, d.v.s. overakkumuleringen bliver en permanent samfundsmæssig tilstand. (Jvf. figur 2).

Under overakkumulationsfasen eller den permanente krisefase får profitratens faldende tendens et konsekvens, som er afgørende for, at krisen vil udvikle sig til en (relativ) permanent krise. Under den intensive akkumulationsfase betyder udviklingen af arbejdets produktivkraft en kvalitativ ændring af kapitalens sammensætning, som fører til frisættelse af variabel kapital og dermed arbejdskraft. Den frisatte arbejdskraft opsuges påny gennem kapitalens kvantitative vækst. Under overakkumuleringen vil der fortsat ske frisættelser, men der sker ikke en modsvarende opsugning af den frisatte arbejdskraft på grund af den lave profitrate; tillægskapitalen er mindre og den anlægges ikke i samme omfang som tidligere som produktiv kapital. Reservearméen vokser. Det har en afgørende betydning for den samfundsmæssige profitmasse. Profitmassen vokser på grund af stigende udbytningsgrad, men den falder på grund af reduktion i antallet af produktive arbejdere. For overakkumulationsfasen betyder det empirisk:

- profitmassen vokser, fordi udbytningsgraden forøges, men samtidig formindskes profitmassen, fordi antallet af produktive arbejdere formindskes.
- profitraten falder af to grunde: den falder, fordi udbytningsgraden ikke vokser (og ikke har vokset) hurtigt nok i forhold til væksten i den konstante kapital; den falder, fordi antallet af produktive arbejdere formindskes.
- årsagen til krisens permanente karakter er altså, at udbytningsgraden ikke vokser hurtigt nok i forhold til den udlagte kapital, og fordi grundlaget for kapitalens rigdom: antallet af produktive arbejdere formindskes.

Det er også disse forhold, som gør, at overvindelsen af den (relativ) permanente krise ikke kan ske gennem en tilbagevenden til den intensive akkumulationsform; ud af denne krise vil derimod vokse en extensive akkumulationsform.

FIGUR 2. Illustration af profitrated udviklingen for den industrielle total kapital 1950-76; indeks 1950 = 100.

Kilde: Allan Andreassen og Tyge Kjær: Industriel udvikling, op. cit., bind I.

Figur 2 viser følgende karakteristiske forhold:

- der forekommer kortvarige kriser uanset hvilken akkumulationsform, som er fremherskende.
- især under den intensive akkumulation udviser profitraten en faldende tendens, og når sit absolutte minimum i den nuværende krise.

Vi skal nu behandle det typiske forløb for krisegennemslaget under overakkumulationsfasen, altså udviklingsmønstret i perioden fra ca. 1973-1978.

Krisegennemslaget i den nuværende krise

Kriseforløbet i overakkumulationsfasen kan empirisk beskrives således:²³ først indtræder der en skærpet konkurrencekamp, herunder forsøg på at inddrage nye markeder (primært gennem »eksportfremstød«, d.v.s. ekspansion af verdensmarkedet), så følger stigende overproduktion, som snart dernæst følges af braklægning, krak og arbejdsløshed; arbejdsløsheden udgør imidlertid et grundlag for løntryk; lavere lønninger og eventuel anvendelse af nye produktionsteknologi kan danne grundlag for et midlertidigt opsving for enkelte kapitaler, men vil imidlertid hurtigt blive fulgt af en fornyet skærpet konkurrencekamp, så følger overproduktion påny, så braklægning, krak og påny stigende arbejdsløshed, o.s.v. Krisegennemslaget er således formidlet over cirkulationen, men har ingenlunde sin årsag her. Det nærmere grundlag for dette kriseforløb skal kort beskrives:

Som nævnt er krisens udgangspunkt overakkumulation som et resultat af en udvikling af arbejdets produktivkraft (iøvrigt fra branche til branche ikke nødvendigvis i samme land, altså ikke nødvendigvis i Danmark), der ikke i modsvarende omfang er blevet fulgt af en stigning i udbytningsgraden. Overakkumulation af kapital fører til en skærpet konkurrencekamp i kraft af den overkapacitet, som er forbundet med overakkumulationen, svarende til forholdet mellem kapitalens to sider: den værdimæssige og den tekniske. Det, der fra en værdimæssig side er overakkumulation, er fra den tekniske (stofflige) side overkapacitet.

Den skærpede konkurrencekamp hænger sammen med, at den eller de undergennemsnitligt profitable kapitaler forsøger at hænge med; fremfor at opgive den udlagte kapital, opgiver de undergennemsnitlige kapitaler snarere hele eller dele af deres normale profit i håb om bedre tider. *Denne fase i krisen* fremstår især som et spørgsmål om overproduktion, som et spørgsmål om usælgelige varer (ikke kun konsumvarer, men i mindst lige så høj grad produktionsmid-delvarer). Denne fase er i mindre grad præget af generel arbejdsløshed (d.v.s. nedgang i beskæftigelsen i alle brancher). Man kan tale om, at denne fase er karakteriseret ved, at kapitalismens iboende modsigelser (sådan som de er formuleret i værdiloven og akkumulationsteorien) *tilspidises*; krisen er endnu ikke slået igennem.

Men konkurrencekampen går videre, snart må de undergennemsnitligt profitable kapitaler give op ved enten at lade den udlagte kapital helt eller delvis gå til grunde gennem krak, ved at lade sig opløse af konkurrencekampens sejrherre, eller ved for en kortere eller længere periode at lægge dele eller hele den udlagte kapital brak, eller i det mindste ophøre med at re-

23. Jvf. note 22.

producere og/eller udvide kapitalen i det normale omfang (hvad der betyder faldende investeringer).

Samfundsmæssigt betyder det en reduktion i størrelsen af den produktivt udlagte total kapital, dels gennem reduceret reproduktion af den udlagte kapital, dels gennem krak og dels gennem braklægning, idet en braklagt kapital værdisættes i samme omfang som en fungerende kapital, uden at den – i modsætning til den fungerende kapital – overfører anlægsværdien på produkterne. Reduktion i størrelsen af den produktivt fungerende kapital fører til absolut frisættelse af arbejdskraft. *Denne fase i krisen* fremstår derfor med en generelt stigende arbejdsløshed. Krisen *slår for alvor igennem*. Krisegennemslaget har to sider: overfor arbejderklassen gennem den stigende arbejdsløshed fører til en reduktion i kapitalens samfundsmæssige basis: antallet af produktive arbejdere, som betyder at totalprofitmassens størrelse falder, hvis udbytningsgraden ikke forøges.

Øget arbejdsløshed udgør samtidigt grundlaget for at udøve tryk mod arbejdslønnen hos den del af arbejderklassen, som fortsat er beskæftiget, idet stigende, generel arbejdsløshed fører til stigende konkurrence mellem sælgere af arbejdskraft. Statslige politikker, m.v., ikke mindst indkomspolitikken (overenskomstindgreb i 1975 og septemberforliget i 1975) må ses i sammenhæng med den voksende reservearmés løntrykkende virkninger.

Når løntrykket har nået en vis størrelse, kan den braklagte kapital igen begynde at producere, netop fordi der var tale om en relativ overakkumulation. Løntrykket får nemlig udbytningsgraden til at vokse, hvorved profitmassen vokser tilsvarende. Den uudnyttede produktionskapacitet, som var resultatet af den foregående fase i kriseforløbet, bringes påny helt eller delvis til at fungere som produktiv kapital. Men ikke nok med det: pengekapital, som ikke tidligere blev anlagt som produktiv kapital på grund af krisegennemslaget, vil nu blive anlagt, fordi profitproduktionsbetingelserne er blevet midlertidig forbedret gennem løntrykket.

Herefter vil historien gentage sig fra tidligere: relativ overakkumulation, faldende profitrate, faldende reproduktion og nyanlæg af kapital, braklægning, stigende arbejdsløshed, o.s.v. Det har til følge, at krisegennemslaget ikke sker fuldstændigt på én gang, men at der under krisen kan forekomme modsatrettede bevægelser, som dog alle resulterer i den samlede bevægelse: *krisens fortsatte uddybning*, som fører over i en extensiv kapitalakkumulationsfase på et eller andet tidspunkt.

Den skærpede konkurrencekamp, som gør sig gældende under hele kriseforløbet, fører til en skærpet satsning på de profitproduktionsmetoder, som i relation til total kapitalens kriseforløb (som beskrevet ovenfor) kan sikre en-

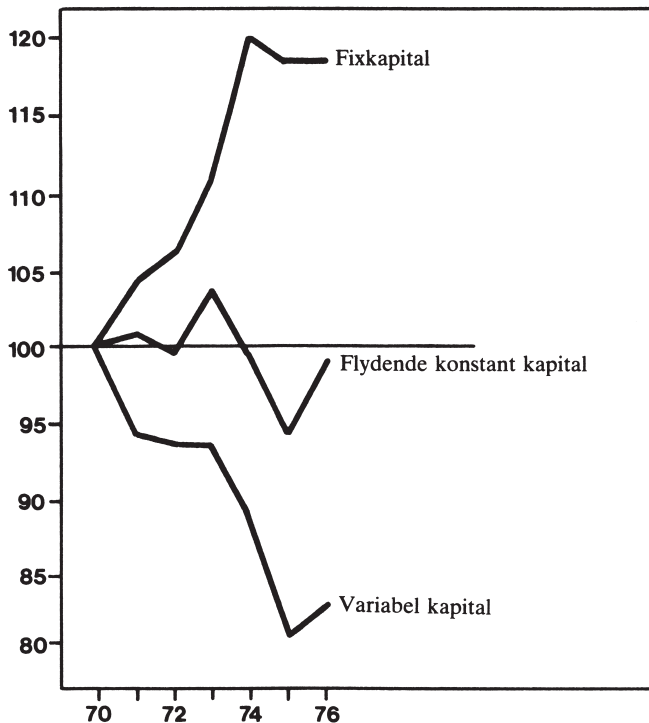
keltkapitalerne en større andel af totalprofitten. Selvom krisens årsager er, at totalprofitten er for lille i forhold til den samlede udlagte kapital, fremstår den dog udpræget som en skærpet kamp kapitalisterne imellem om *fordelingen* af den forhåndenværende profitmasse.

Af denne grund – fokusering på forskellige profitproduktionsmetoder fra branche til branche – er der ikke en umiddelbar sammenhæng mellem krisens samfundsmæssige årsag og enkeltkapitalernes reaktionsmønstre. Krisen som en overakkumulationskrise angiver rammerne for enkeltkapitalernes reaktionsmønstre, men angiver derimod ikke det *eksakte indhold* i enkeltkapitalernes reaktioner, idet enkeltkapitalernes krisereaktioner i stor udstrækning vil afhænge af specifikke branchemæssige forhold, f.eks. omfanget af den hidtidige teknologiske udvikling, forskellighed i enkeltkapitalernes størrelse indenfor branchen, omfanget af centraliseringstendenserne (også set i relation til andre nationale kapitaler) indenfor branchen. Krisereaktionsmønstrene vil også afhænge af de enkelte kapitalers konkurrencemæssige placering indenfor branchen, sammenfattet i deres placering i et branchemæssigt profithierarki.

Profirateudviklingen for den industrielle kapital

Under den intensive kapitalakkumulation er det typiske udviklingstræk for den kapitalistiske produktion, at den fixe kapital (maskiner, og andre driftsmidler) vokser hurtigt, og vokser relativt hurtigere end den variable kapital. Hurtigst af dem alle vokser imidlertid den flydende del af den konstante kapital (råstoffer, m.v.) på grund af den større effektivitet af maskineriet og på grund af udviklingen i arbejdets produktivkraft og stigende arbejdsintensitet. Det vil sige: samme eller mindre arbejdskraft sætter mere maskineri i bevægelse og forarbejder større mængder af produkter. Eller: den stigende maskindrift og voksende arbejdsintensitet betyder, at der pr. vareprodukt – og derfor også pr. råvaremængde – opsuges mindre arbejdskraft. Krisegennemslaget betyder en pludselig ændring i denne sammenhæng. Det fremgår af figur 3.

FIGUR 3. Udvikling af kapitalens sammensætning under krisen. Indeks, 1970 = 100. Alle tallene er deflateret.

Kilde: Allan Andreassen og Tyge Kjær: Industriel udvikling, op.cit., bind I.

Vi skal se nærmere på krisegennemslaget ændringer i kapitalsammensætningen ved at sammenholde kriseudviklingen med de typiske udviklingstræk under den intensive akkumulationsfase.

Den fixe kapital: under den intensive fase vokser den konstant kapital uafbrudt, også selvom der – som i årene 1971-72 – er tale om en midlertidig krise (jvf. profitratebevægelsen på fig. 2). Under krisen ophører dens absolutte vækst. Fixkapitalstørrelsen stagnerer.

Den flydende konstante kapital (råvarer, m.v.): under den intensive fase vil den vokse ligeså hurtigt eller hurtigere end den fixe kapital. Det midlertidige krisetilbageslag i 1971-72 får den flydende kapital til at falde; men i det næstfølgende år vokser den igen, omend ikke i samme omfang som fixkapitalen, som et udtryk for at 1971/72-krisen er overvundet. Under krisen falder den flydende kapitalstørrelse, primært som udtryk for uudnyttet produktionskapacitet, altså braklægnings.

Den variable kapital (arbejdslønningerne): under den intensive fase vil den variable kapitalens størrelse falde relativt, men på grund af kapitalens kvantitative ekspansion i den intensive fase opsuges arbejdskraften igen. Dette er imidlertid ikke tilfældet under krisen, her falder den både relativt og absolut. Krisens virkninger på størrelsen af den variable kapital kan sammenfattes således:

- den falder på grund af braklægning af kapital.
- den falder på grund af stigende intensivering af arbejdet. Det gælder også for den intensive fase, men under krisen gør særlige forhold sig gældende: det stigende tryk fra arbejderklassens ubeskæftigede del (trykket vokser med reservearméens størrelse) fremtvinger i sig selv en stigende intensitet på grund af den skærpede konkurrence mellem arbejderklassens beskæftigede og ubeskæftigede del.
- den falder på grund af løntrykket, idet løntrykket betyder, at der for samme sum penge kan købes mere arbejdskraft, eller for mindre penge kan købes samme arbejdskraft.
- den falder på grund af udviklingen i arbejdets produktivkraft (i lighed med den intensive fase). Selvom fixkapitalen ikke vokser absolut under krisen, sker der naturligvis stadigvæk en reproduktion af den udlagte kapital (altså i form af geninvesteringer); under krisen sker denne reproduktion ikke intensivt, men intensivt, dvs. erstatningskapitalen anlægges med en forøgelse af arbejdets produktivkraft som resultat.
- den variable kapital stiger kun af én grund: nemlig midlertidig inddragelse af tidligere braklagt kapital.

Krisen betyder altså en afgørende ændring i akkumulationsmønstret set i forhold til den intensive akkumulation.

Vi skal belyse disse ændringer yderligere ved at se på, hvordan den årlige tillægskapital er fordelt på de enkelte kapitaldele. Det fremgår af *tabel 1*.

TABEL 1. Størrelsen af den årlige tillægskapital og dens relative fordeling på variabel, fix og flydende konstant kapital, årene 1970-77.

	Den årlige tillægskapital i mill. kr.	Tillægskapitalens fordeling:			
		Fix:	Flyd:	Var:	Total:
1970	+ 1.954	+ 11,6	+ 81,8	+ 6,6	+ 100,0
1971	+ 353	+ 77,3	+ 89,8	÷ 67,1	+ 100,0
1972	÷ 193	+ 47,1	÷ 171,5	+ 24,4	÷ 100,0
1973	+ 1.223	+ 32,9	+ 69,4	÷ 2,3	+ 100,0
1974	÷ 1.199	+ 29,4	÷ 106,2	÷ 23,2	÷ 100,0
1975	÷ 1.223	+ 2,5	÷ 76,7	÷ 25,8	÷ 100,0
1976	+ 1.284	+ 11,0	+ 82,2	+ 6,8	+ 100,0
1977	÷ 655	+ 13,4	÷ 120,4	+ 7,0	÷ 100,0

Kilde: Allan Andreassen og Tyge Kjær: *Industriell udvikling*, op. cit., bind I.

Tabellen skal forstås sådan: hvis den samlede kapital vokser (eller falder), hvordan er så tillægskapitalen (eller den negative tillægskapital) fordelt år for år på de enkelte kapitalstørrelser.

Det første karakteristiske er, at den fixe kapital vokser over hele perioden frem til krisegennemslaget i 1975; også i 1972, hvor der som tidligere nævnt er tale om et krisetilbageslag under den intensive kapitalakkumulationsbetingelser.

Tillægskapitalens fordeling på den flydende kapital svinger med den kapitalistiske produktions omfang; den falder derfor i 1972, og igen i krisen; i krisen falder den flydende kapital allerede et år før (nemlig 1974) end det egentlige krisegennemslag.

For hele perioden gælder det, at den variable kapital ikke får andel i den årlige tillægskapital, uanset om der er tale om intensive akkumulation eller om krise. Under den intensive akkumulation hænger det sammen med udviklingen af arbejdets produktivkraft og arbejdsintensiveringen og den deraf følgende teknologiske frisættelse af arbejdskraft. Under krisen hænger det ligeledes sammen med den teknologisk betingede frisættelse, men desuden også med braklægnig (helt eller delvis) af tidligere produktivt fungerende kapital.

Kapitalistisk set er der en afgørende forskel mellem variabel kapital på den ene side og fix konstant og flydende konstant kapital på den anden side, fordi kun arbejdskraften har en værdiskabende potens. For *enkeltkapitalen* er der imidlertid ingen forskel mellem de tre størrelser; de indgår allesammen i kostprisen på lige fod. Det gør ingen forskel, om der økonomiseres med den ene eller den anden, eller tredie. Uanset hvilken kapitalandel, som enkeltkapitalisten økonomiserer med, får han en forholdsvis stigende andel af totalprofitmassen (naturligvis under den forudsætning, at de øvrige kapitaler ikke foretager noget tilsvarende).

Men sådan ser det ikke ud på det *samfundsmæssige* niveau. Profitmassen er som bekendt ikke bestemt af den fixe og/eller flydende konstante kapitalens størrelse, men derimod udelukkende af *udbytningsgraden* og *antallet af produktivt fungerende arbejdere*. Totalprofitmassen bliver altså mindre, jo mindre det total antal produktive arbejdere bliver (under den forudsætning, at udbytningsgraden ikke forøges).

Det, der gør krisen til krise af mere permanent karakter, er, at arbejderantallet falder hurtigere end udbytningsgraden stiger, således at totalprofitmassen falder. Det faldende arbejderantal²⁴ hænger sammen med de profitproduktionsmetoder, som er *fremherskende* for enkeltkapitalerne under krisen. Efter krisegennemslaget i 1975 falder beskæftigelsen af produktive arbejdere i hele industrien skønmæssigt med 15%, mens udbytningsgraden i det første krisear

24. Det faktiske beskæftigelsesudvikling i industrien fremgår af figur 1, i: *Lønssystemer i krisen*, Kurasje nr. 19-20, s. 52.

skønsmæssigt falder med 4%, og først i det andet kriseår (1976) stiger igen og kommer op på et niveau på 4% over førkriseniveauet. Det samlede resultat er altså, at krisen betyder et fald i totalprofitmassen.

For at sikre sig en uforandret eller stigende andel af totalprofitmassen økonomiserer enkeltkapitalerne primært med den variable kapital gennem teknologisk frisættelse, ændret lønssystemer, godt hjulpet af reservearméens løntrykkende virkninger. Men det samfundsmæssige resultat er: gennem enkeltkapitalernes forsøg på at sikre sig sin profitandel, sættes totalprofitmassen over styr. Krisen skærpes i kraft af det særlige akkumulationsforløb, som overakkumulationsfasen fremtvinger.

Branchers og/eller enkeltkapitalers *profitrate* er et udtryk for, *hvor stor en andel de pågældende får af totalprofitmassen*. Totalprofitratens udvikling genfindes af den grund ikke fuldstændigt parallelt i enkeltkapitalernes profitrateudvikling. Krisegennemslag og krisens virkninger på brancheprofitraterne er meget uens fra branche til branche. Det fremgår af *tabel 2*.

Tabellen skal forstås sådan: første kolonne skal læses uafhængigt af de efterfølgende tre. Den første kolonne siger, hvordan totalprofitmassen er fordelt på de enkelte brancher inden krisegembruddet. Tallene angiver altså de enkeltbranchers *andel* af totalprofitmassen, hvor tallet 100 vil svare til en gennemsnitlig andel.

Hvis tallene i kolonne tre og fire (profitratens udvikling) er under 100 er profitraten for den pågældende branche faldet i forhold til branchens niveau før krisegennemslaget. Her ses det, at krisen stort set slår igennem i alle brancher i 1975, men med meget forskellige virkninger. Virkningsomfangets årsager kan man ikke sige noget generelt om; det er eksempelvis ikke specielt eksportindustrier, som rammes; industrier med lav organisk sammensætning, eller omvendt; eller sektor I-industrier i modsætning til sektor II-industrier, som rammes. Svaret på årsagerne forudsætter en konkret analyse af profitproduktionsmetoder og -betingelser i de enkelte brancher.

Nogle få brancher følger imidlertid ikke dette mønster. Det ændrer intet ved krisens karakter, da kriseårsagen er samfundsmæssigt, og ikke enkeltkapitalistisk begrundet. Afvigelse hænger sammen med de enkeltkapitalistiske muligheder for at modgå krisen, for derigennem at sikre en f.eks. stigende andel af totalprofitmassen. I næringsmiddel- og jern & metalvareindustrien slår krisen først igennem i 1976. For andre brancher slår krisen tilsyneladende ikke igennem, f.eks. for læderindustrien og skibsværftsindustrien. Afvigelse kan som sagt hænge sammen med enkeltkapitalistiske muligheder for at modgå krisen (d.v.s. hæve andelen af totalprofitmassen); en anden årsag spiller imidlertid også ind. F.eks. for jern & metalvareindustrien og skibsværftsindustrien gælder

TABEL 2. Branchens profitrateniveau: branchens profitrate i procent af hele industriens i 1973-74. Udviklingen i profitraterne i de enkelte brancher med udgangspunkt i niveauet i årene 1973-74 (branchens gennemsnit for 1973-74 = 100).

	Branchens profitrate i % af hele indust.	Profitratens udvikling Indeks, 1973-74 = 100.			
		73-74:	1975	1976	1977
Hele industrien	[100]	100	89	86	88
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	76	100	107	93	98
Næringsmiddelindustrien	61	100	109	94	105
Drikkevareindustrien	262	100	96	86	83
Tobaksindustrien	165	100	95	89	105
Tekstil, Beklædning & læderindust.	92	100	76	89	85
Tekstil industrien	122	100	73	76	65
Fodtøj og beklædningsindustrien	41	100	67	136	192
Læderindustrien	51	100	139	205	234
Træ og møbelindustrien	100	100	36	64	77
Træindustrien	93	100	14	54	57
Møbelindustrien	123	100	51	67	89
Papir- og grafisk industri	153	100	81	79	80
Papirindustrien	123	100	75	74	76
Grafisk industri	186	100	84	76	77
Kemisk, m.v. industri	121	100	67	67	72
Gummi industri	103	100	78	62	–
Kemisk industri	169	100	79	79	–
Mineralolieindustrien	62	100	46	36	–
Sten, ler og glasindustrien	180	100	90	83	90
Jern og metalindustrien	127	100	89	85	95
Jern- og metalværker	94	100	28	33	47
Jern- og metalvareindustrien	60	100	220	132	228
Maskinindustrien	159	100	70	84	85
Elektronikindustrien	161	100	94	91	58
Transportmiddelindustrien	60	100	135	175	182
Jernskibsværftsindustrien	39	100	153	295	296

Kilde: Allan Andreassen og Tyge Kjær: Industriel udvikling, op.cit., bind I & II.

det, at disse to brancher ikke deltog i det almindelige opsving efter krisen i 1971-72. Disse to brancher har befundet sig i krise i længere tid.

Sammenfattende: med denne relativt kortfattede empiriske karakteristik af krisens årsag og gennemslag har vi forsøgt at vise, at kriseårsagen må forstås ud fra

udviklingen i *produktionen*, nemlig som et forhold mellem den samfundsmæssige udbytningsgrad og antallet af produktive arbejdere på den ene side og den anlagte totalkapitals størrelse på den anden side. Dette forudsætter en skarp skillelinie mellem totalkapital og enkeltkapital. For totalkapitalen er krisen et spørgsmål om de forhold, som regulerer totalprofitmassens absolutte størrelse; for enkeltkapitalerne er krisen et spørgsmål om ændringer i andelen af totalprofitmassen. Sammenblandes disse to forhold – er det ikke muligt at forstå krisen som andet end mangel på købekraft.

Det er vores opfattelse, at en væsentlig grund til de *hovedtendenser* i venstrefløjens politikudvikling, som vi nævnte i indledningen, må søges i den udprægede fokusering på cirkulationen. Den teoretiske konsekvens er den udprægede tilslutning til cirkulationsfikserede kriseforklaringer, som klart kan spores. Den politiske konsekvens heraf er en fokusering på de klasse modsætninger, som kommer til udtryk i cirkulationen, som igen fører til udviklingen af en krisepolitik, som kun indeholder defensive momenter.

Svarende til cirkulationen og produktionen kan vi skelne mellem distributionsrelationer og produktionsrelationer. Distributionsrelationerne angår fordelingen af produktionsresultatet i kroner og øre; det sker gennem distributionsformerne løn og profit. Produktionsrelationerne angår fordelingen mellem nødvendig arbejdstid og merarbejdstid, altså udbytningsgradens ændringer.

Under krisen står arbejderklassen overfor to problemer. For det første *forsvaret* for reallønnen, altså kampen mod løntryk, uanset om det finder sted gennem overenskomster eller gennem beskatningen. For det andet den stigende udbytningsgrad, som ikke afgøres gennem cirkulationen, men den kapitalistiske produktions fortsatte udvikling. Udbytningsforholdenes udvikling er ikke blot et matematisk udtryk for arbejdsdagens ændrede deling mellem betalt og ubetalt arbejde. Det er også et udtryk for kapitalforholdets ændring, hvis hovedbestanddel er en stadig stigende underordning af arbejderklassen (som klasse) under kapitalen og arbejderklassens stigende afhængighed af kapitalens reproduktion.

De cirkulationsfikserede kriseforklaringer kan overhovedet ikke behandle denne side af kapitalismeudviklingen i kraft af fokuseringen på distributionen og dens former. Det er afgørende, fordi den stigende udbytningsgrad og den ændring, der går forud herfor i *produktionen*, accelereres under krisen og udgør grundlaget for, at borgerskabet påny kan bringe kapitalismen på fode. De cirkulationsfikserede kriseforklaringer kan derfor ikke bidrage til en offensiv krisepolitikudvikling; med denne kriseforståelse kan man ikke inddrage de klasse modsætninger, som kommer til udtryk gennem produktionen og dens ændringer.

Teori och klasskamp

Innehåll:

Nr. 6:

- James Schmidt: Praxis och timlighet, Om Karel Kosiks politiska teori.
- Ute Volmerg: Om förhållandet mellan produktions och socialisation med det industriella lönearbetet som exempel.
- Göran Dahl: Individ och kapital – till begripandet av den subjektiva faktorn under kapitalismen.
- Utkommer mars 1979

Nr. 7 utkommer i maj 1979 och kommer föreløbigt att inneålla en diskussion kring nyare svensk marxistisk tradition exemplifierad med:

- Bo Gustafssons skriftstællarskap
- Mats Dahlkvists avhandling: At studera Kapitalet
- Sven-Erik Liedman: Motsatsernas spel
- Svenska socialpolitiska analyser

Løssalgspris: 24 kr. Abonnementspris for 4 numre: 84 kr. Abonnement kan tegnes ved indbetaling af beløbet til Kurasje: Giro 7 16 60 44.

ABONNEMENT PROKLA 34-37

Prokla 34:

Ökologie und Marxismus

160 Seiten

Einzel DM 9.- (Abo: 8.-)

Erscheint März 1979

Prokla 35:

Arbeitslosigkeit, Gewerkschaften und Alternativen der Wirtschaftspolitik

ca. 192 Seiten

Einzel DM 9.- (Abo: 8.-)

Erscheint ca. Juni 1979

Abonnement for Prokla 34-37 er 96,- kr.

Abonnement kan tegnes igennem Kurasje ved at indsætte 96,- kr på giro: 7 16 60 44.

KURASJE

Lager for tidsskriftet pr. 1.4.1979:

Løssalgspriser:

Nr. 1	udsolgt
Nr. 2/3	udsolgt
Nr. 4	20,- kr.
Nr. 5/6	20,- kr.
Nr. 7	udsolgt
Nr. 8	12,- kr.
Nr. 9	20,- kr.
Nr. 10	20,- kr.
Nr. 11	udsolgt
Nr. 12	udsolgt
Nr. 13	30,- kr.
Nr. 14	30,- kr.
Nr. 15/16	30,- kr.
Nr. 17	35,- kr.
Nr. 18	45,- kr.
Nr. 19/20	55,- kr.
Nr. 21	50,- kr.

Bestilling sker ved indbetaling af ét af disse beløb.

Anfør på giroalonen, hvad indbetalingen dækker.

Kurasjes gironummer er: 7 16 60 44

NB. Tidligere abonnementsrækker kan ikke bestilles til gammel abonnementspris.

